

Sosyal Bilimlerde Vaka Çalışmaları InTraders 2020-2

Editörler

Prof. Dr. Ercan TAŞKIN

Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK

Proje Koordinatörü

Kürşat ÇAPRAZ

InTraders Akademik Platformu

InTraders Akademik Platformu, 2017 yılında marka tescilli ile yola çıkmış, ilk kongrelerini 2018 yılında yapmış ve InTraders Akademik Dergisini 2018 yılında yayın hayatına almıştır. InTraders Dergisi Türkçe ve İngilizce özgün çalışmaları kabul etmektedir. 2019 yılında ilk "kitap bölümü" projesini gerçekleştirmiştir.

Yılda iki defa düzenlenen InTraders Uluslararası Kongreleri ile araştırmacıların çalışmalarını "uluslararası kongre" kriterlerini sağlayarak gerçekleştirmeye olanak sunmaktadır.

Günümüze kadar 6 kongre düzenlenmiş ve tüm kongrelere alt özet ve tam metin kitapları yayınlanmıştır.

Her kongre sonrasında "kitap bölümü" uluslararası kitap projesi ile alanına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kongrelerimiz, dergimiz ve kitap bölümlerinde buluşmak dileğiyle...

www.intraders.org

ISBN: 978-625-7200-79-2

9 786257 280792

Sosyal medyada bizi takip edin: /hiperkitaptr /hiperkitaptr

Bu kitabı Hiperkitap dijital kütüphanesinden tam metin olarak görüntüleyebilirsiniz.

Sosyal Bilimlerde Vaka Çalışmaları

InTraders 2020-2

Editörler

Prof. Dr. Ercan TAŞKIN
Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK

Proje Koordinatörü

Kürşat ÇAPRAZ

Hiper Yayın 750
Araştırma-İnceleme

e-kitap 11

Editörler

Prof. Dr. Ercan TAŞKIN-Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK

Genel Yayın Editörü

Hatice BAHTİYAR

Proje Koordinatörü

Kürşat ÇAPRAZ

Mizanpaj

Senem İLGİN

Kapak Tasarım

Kenan TEMİZEL

e-ISBN: 978-625-7280-79-2

Yayıncı Sertifika No: 16680

İstanbul, 2020

Copyright© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın telif hakları, 5846 sayılı yasanın hükmüne göre, kitabı yayımlayan Hiperlink Eğt İlet. Yay. Gıda San. ve Paz. Tic. Ltd. Şti. ve Prof. Dr. Ercan TAŞKIN-Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK ve Proje Koordinatörü Kürşat ÇAPRAZ'a aittir. Yayıncının ve yazarın izni olmaksızın elektronik ve mekanik herhangi bir kayıt sistemi veya fotokopi ile çoğaltılamaz, kopyalanamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yayınlanan yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

Yayınevi uluslararası bir yayınevidir.

Sosyal bilimlerde vaka çalışmaları (InTraders 2020-2) / ed. Ercan Taşkın, Ferhat Çıtak. - İstanbul: Hiper Yayın, 2020.

(elektronik kitap) 204 s.: tbl., grf.; 21 cm. — (Hiper Yayın; 750 e-kitap: 11)

Kaynakça bölüm sonlarındadır.

e-ISBN: 978-625-7280-79-2

1. Sosyal bilimler—Toplu çalışmalar I. Eser adı II. Dizi

H93 .S67 2020 300.1 SOS 2020

GENEL SATIŞ PAZARLAMA VE YAYINEVİ

Hiperlink Eğt İlet. Yay. Gıda San. ve Paz. Tic. Ltd. Şti.

Tozkoparan Mah. Haldun Taner Sok. Alparslan İş Merkezi

No: 27 Kat: 6 D: 21 Merter - Güngören / İstanbul

Telefon: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58

www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

Prof. Dr. Ercan TAŞKIN

1969 yılında Eskişehir’de doğmuş, ilk, orta ve lise eğitimi Eskişehir’de; üniversite lisans eğitimini 1987-1991 yıllarında Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme bölümünde tamamlamıştır. 1992-1993 yıllarında yedek subay olarak Mardin Kızıltepe’de askerliğini yapmıştır. 1995-1997 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak akademik kariyerine başlamıştır. 1997-1998 yılları arasında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ile YÖK Protokolü gereği Kırgızistan Manas Devlet Üniversitesi’nde misafir öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 1999-2003 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak görev yapmış ve aynı üniversitede, 2003 yılında Dr. Öğr. Üyesi; 2012 yılında doçentlik; 2017 yılında ise profesörlük ünvanını almıştır.

2012-2015 yılları arasında Enerji Bakanlığı’na bağlı TEMSAN Şirketi’nde pazarlama direktörü olarak danışmanlık görevini yürütmüştür. 2002 yılından bu yana Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü, Sürekli Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim dalı başkanlığı, Uluslararası Ticaret ve Finans bölüm başkanlığı olmak üzere çeşitli idari görevleri üstlenmiştir. 2015-2018 yılları arasında Kütahya Kent Konseyi Başkanlığı ve KDPÜ Sağlık Kültür ve Spor Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Alanı ile ilgili ulusal ve uluslararası kongrelerde ve sempozyumlarda düzenleyici olarak çalışmıştır. Girişimcilik ve iş planı üzerine kitap editörlüğü, işletme, lojistik, pazarlama alanında yayınlanmış birçok kitabı ve kitap bölümleri, uluslararası ve ulusal makale ile bildirileri bulunmaktadır. Bu çalışmalarda “Rekabetçi Üniversite” ve “Öğrenen Üniversite” kavramlarını geliştirmiştir. Alanında birçok yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiştir. İlaveten, birçok proje yürütücülüğü yapmıştır. Bunlardan ikisi üniversite yönetimi ile ilgilidir. Bu projelerden ilki; Yeşil Pazarlama Aracılığıyla Kurumsal Kimlik Oluşturmada Sürdürülebilir Tasarım Yeşil Üniversite Örneği

DPÜ, diğeri ise; Dpü Öğrencilerinin ve Çalışanlarının Memnuniyet Düzeylerinin Arttırılmasına Yönelik Model Önerisi isimli projelerdir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK

Gazi Üniversitesi, İktisat Bölümü'nden 2008 yılında mezun olmuştur. Lisansüstü çalışmalarını University of Missouri at Kansas City'de Ekonomi alanında, doktora eğitimini ise Auburn Üniversitesi'nde Uygulamalı Ekonomi alanında tamamlamıştır. Halen Hitit Üniversitesi Finans ve Bankacılık Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Genel olarak, uygulamalı ekonometri, davranışsal ekonomi, enerji ekonomisi ve finansal ekonomi alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

Bilim Kurulu

Doç. Dr.	Asena BOZTAŞ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr.	Yurdagül MERAL	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr.	Ekrem ERDOĞAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Hakan Murat ARSLAN	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr.	Nuren Polat DEDE	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi	Muhammet Yunus ŞİŞ- MAN	Kütahya dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi	Rukiye SÖNMEZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Çalışmaların hukuki ve bilimsel sorumluluğu çalışma yazarlarına
aittir.

İÇİNDEKİLER

Suç Oranlarını Etkileyen Ekonomik ve Sosyolojik Faktörler: Literatürün Sistematik Bir İncelenmesi	13
Suzan ODABASI	
Koronavirüs Salgınının Dünya Ticaretine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme	30
Ahu COŞKUN ÖZER	
Türkiye’de Kadın İşgücü ve Boşanmaların İstatistiksel İncelenmesi	45
Elif Yılmaz - Muhammet Yunus Şişman	
Türk Dış Politikasının Türk Dış Ticaretine Etkileri.....	58
Asena BOZTAŞ	
Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Üzerine Bir Değerlendirme	73
Esra ÜNAL - Canan ŞENTÜRK	
Çay Tüketim Tercihlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılıkların İncelenmesi	121
Ramazan NACAR - Kürşat ÇAPRAZ	
Hibrit Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Un Değirmenleri için En Uygun Buğday Cinsinin Belirlenmesi	141
Hakan Murat ARSLAN	
Küresel Perspektifte Uluslararası Ticaret ve Türkiye	160
Asena BOZTAŞ - Dilşad TÜRKMEÑOĞLU KÖSE	
İnsana Yakıvr İş Açısından Türkiye’nin Durumu.....	187
Cihan SELEK ÖZ - Murat ERUSTA	

Teşekkür

Kitabın çıkış amacı, araştırmacıların sosyal bilimler alanındaki çalışmalarını sunmaları ve tartışmaları için bir platform sağlamaktır. Kitapta yeralan çalışmaların kapsamı; işletme, ekonomi, uluslararası ticaret, kamu yönetimi ve siyaset bilimidir. Kitapta yeralan çalışmaların yazarlarına, bilim kuruluna, yayınevine ve süreçlerde emeği geçen herkese şükranlarımızı sunmak isteriz.

Editöryal Kurul

Prof. Dr. Ercan TAŞKIN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ÇITAK, Hitit Üniversitesi

Suç Oranlarını Etkileyen Ekonomik ve Sosyolojik Faktörler: Literatürün Sistematik Bir İncelenmesi

Suzan ODABASI¹

Özet

Suç oranlarında meydana gelen artış ile suçun iktisadi sonuçları ve suçu etkileyen faktörlerin belirlenmesi giderek önem taşıyan bir problem haline gelmiştir. Suç oranlarının azalması amacıyla yapılan çalışmalarda, suç oranları üzerinde etkiye sahip olan iktisadi ve sosyal faktörlerin belirlenmesi ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmesi özellikle gelişmiş ülkelerce desteklenmektedir. Bu çalışmanın amacı uluslararası alanda ve Türkiye’de suç ekonomisi kapsamında yapılan ekonometrik çalışmaların iki ana kısım dahilinde incelenmesidir. Birinci kısımda suç oranlarını belirleyen iktisadi faktörlere yer verilmiştir. Bu kapsamda işsizlik oranı, gelir dağılımı eşitsizliği, polis istihdamı ve yoksulluk oranı ve devletlerin sosyal yardım programlarından yararlanıp yararlanmama durumları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise suçun meydana gelmesinde etkili olduğu tartışılan sosyal ve demografik faktörlere yer verilmiştir. Bu kapsamda eğitim düzeyi, yaş ortalaması, nüfus yoğunluğu, göç ile gelmiş nüfusun oranı ve sağlık merkezlerinin ulaşılabilirliği incelenmiştir. Sonuçlar göstermiştir ki işsizlik oranında artış gerçekleştikçe mala karşı gerçekleştirilen suçlarda da artış görmek mümkündür. Ekonomik çıkar motivasyonu ile gerçekleşen hırsızlık, araç hırsızlığı gibi suçlarda ekonomik faktörlerin sosyolojik faktörlere oranla daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Suç ekonomisi, iktisadi gelişme, işsizlik, kişi başına gelir, yoksulluk

¹ Dr., Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Uşak - Türkiye

1. Giriş

Artan suç oranları ile birlikte, suçu etkileyen faktörler ve artan suç oranları sonucunda meydana gelen ekonomik kayıplar ekonomistler ve suç bilimciler tarafından “suç ekonomisi” kapsamında artan bir ilgi ile çalışılmaya başlanmıştır (Odabasi, 2019 ; Markowitz, et al., 2012 ; Comertler & Kar, 2007). Farklı suç türlerine dair detaylı verilere ulaşılması ile birlikte suçun ekonomi boyutu ampirik olarak da çalışılmaya başlanmış, ekonomik faktörlerin suç türlerine göre etkilerini ayrı ayrı analiz etme fırsatı doğmuştur (Altındag, 2012), (Das & Mocan, 2020) (Lochner & Moretti, 2004)

Becker’in 1968’de ortaya koyduğu oncu çalışması ile birlikte suçun ekonomik yapısı incelenirken iki ana problem tartışılmıştır: (I) suçu önleyebilen faktörler nelerdir? (II) Suçun meydana gelmesi ile birlikte karşılaşılan ekonomik sorunlar nelerdir? Öncelikle araştırmacılar suçun önlenmesi üzerine çalışmalar yapıp, caydırıcı faktörleri analiz etme yolunu seçmiştir. Bu bağlamda kolluk kuvvetleri ve cezai yaptırımların öne çıktığı görülmektedir. Suçun önlenmesi amacıyla emniyet personelinin rolü istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Emniyet personellerinin caydırıcı etkilerinin yanında ekonomik bir takım düzenlemelerin de kişilerin suça yönelimini azaltıcı etki yaptığı görülmüştür (Lochner, 2020 ; Walsh & Yun, 2018 ; Nordin & Almén, 2017). İkinci kısımda ise araştırmacılar suçun meydana gelmesi sonucunda oluşan ekonomik ve sosyal kayıpların analizi üzerine çalışmalara yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda konut piyasasında değer kaybı, doğrudan yabancı yatırımlarda azalma, verimlilik kaybı, suçun mağduru olma durumunda meydana gelen ruh sağlığı ve fiziki sorunlar, şiddet suçları sonucunda oluşan sosyal etkinlik sorunları gibi birçok durum suç ekonomisi kapsamında değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak suçun önlenmesi ekonomik kayıpların da önüne geçmek adına ayrı bir önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada suçun meydana gelmesinde etkiye sahip olan iktisadi ve sosyal faktörler incelenmiş ve bu amaç doğrultusunda ortaya kon-

muş olan güncel çalışmalar (1) iktisadi, (2) sosyolojik ve demografik olmak üzere iki başlık halinde analiz edilmiştir.

Uluslararası alanda suç ekonomisi literatürü incelendiğinde ampirik çalışmaların ağırlıklı olarak literatürde yer aldığı görülmektedir. Ancak Türkiye örneğinde istatistiksel ve ekonometrik yöntemler ile ortaya konulan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile suç ekonomisi literatüründe yer alan güncel ve ekonometri ağırlık çalışmaların sistematik olarak literatür analizinin yapılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın kalan kısmında sırası ile bolum 2’de suçlu davranışının teorik olarak açıklanmasına yer verilecektir. Bu kapsamda 1968 yılında Becker tarafında ortaya konan ve 1973’te Ehrlich tarafından geliştirilen model özetlenerek faktörle ile suçun ortaya çıkma olasılığı arasındaki ilişkiye değinilecektir. Bolum 3’te ise literatüre iki farklı başlık altında yer verilecektir. Öncelikle suçun belirleyici olarak çalışılan iktisadi faktörler tek tek açıklanacak ve bu alanda yapılmış olan çalışmalar aktarılacaktır. İkinci kısmında ise suç oranlarında etkili olduğu kabul edilen sosyal ve demografik faktörler ve bu alanda yapılmış olan çalışmalar yer alacaktır. Suç kavramı ve mevcut literatür tartışılacaktır. Bolum 4’de sonuç kısmı yer alacaktır ve sonuçlar tartışılacaktır.

Suçlu Davranışının Teorik Olarak Açıklanması ve Ekonometrik Model

Becker tarafından 1968’de ortaya konan suç ekonomisi modeli, Ehrlich tarafından 1973’te geliştirilmiş ve suç ekonomisi literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Kişilerin suça yönelimlerini inceleyen bu modelde yer alan faktörlerle çeşitli alanlardan bilim insanları tarafından analizlerde yer almıştır. Bu bölümde “suç ekonomisi modeli” ekonomik perspektiften açıklanmaya çalışılmaktadır. Özellikle suçun ekonomik maliyetinin hesaplanması ile birlikte suçu engelleyici faktörlerin belirlenmesi, suça yönelimi artıran unsurların analiz edilmesi önem kazanarak çalışılma-

ya başlanmıştır. Becker'in ortaya koymuş olduğu bu modelle ile birlikte öncelikle illegal davranışların sonucunda görülen sosyal ve ekonomik kayıplar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Becker'in ortaya koyduğu model incelendiğinde suçun ana belirleyicilerinden biri olan "sosyal kazanım" görülmektedir.

$$H_i = H_i(O_i)$$

$$(1) \quad H'_i = \frac{dH_i}{dO_i} > 0$$

Yukarıda yer alan bir numaralı denklemde ise suç ve benzeri aktivitelerin meydana getirdiği zarar gösterilmektedir. Bu zarar ise saldırgan davranışların bir fonksiyonu olarak gösterilmiştir. Becker'in ortaya koymuş olduğu bu teoriye göre suç içeren aktiviteler ile suçluların kazanımları pozitif yönlü bir ilişki içerisinde.

$$(2) \quad G = G(O)$$

$$(3) \quad G' = \frac{dG}{dO} > 0$$

$$(4) \quad D(O) = H(O) - G(O)$$

Yukarıda yer alan denklemlerde ise suç ile fayda analizi ortaya konmaktadır, İlegal davranışların artması ile birlikte beklenen faydanın da arttığı görülmektedir. Dolayısıyla illegal davranışlardan elde edilen fayda bu davranışların bir fonksiyonu olmaktadır. Suçluların elde etmiş oldukları fayda ile bu suçun gerçekleşmesi neticesinde meydana gelmiş olan zarar arasındaki fark, net kazanç/kayıp olarak adlandırılmıştır.

Becker'in modelinde yer alan ikinci faktör ise tutuklanma ve mahkumiyetin maliyetidir. Aşağıda yer alan 5 numaralı denklemde illegal aktiviteleri göstermekte olan "A" sermaye, materyal ve insan gücünün bir fonksiyonudur. Suç teorisine göre illegal davranışlarda gerçekleşen bir artış ekonomik maliyetleri de artırmaktadır. 7 numaralı denklemde yer alan p katsayısının da ifade ettiği gibi illegal aktivitelerin meydana gelmesi olasılığındaki artış

ile ekonomik maliyetlerin arttığını görmek mümkündür. Becker bu durumu su sözlerle ifade etmektedir “Suçun meydana gelmesi ya da gelme ihtimali , her ikisi de ekonomik maliyet oluşturur.” (Becker, 1968) .

$$(5) \quad C = C(A)$$

$$(6) \quad C' = \frac{dC}{dA} > 0$$

$$(7) \quad C_p = \frac{\partial C(pO)}{\partial p} = C' > 0$$

Suç teorisinde yer alan bir diğer faktör ise “suç arzı” olarak yer almaktadır.

$$(8) \quad O_j = O_j(P_j, f_j, u_j)$$

$$(9) \quad O_{p_j} = \frac{\partial O_j}{\partial P_j} < 0$$

$$(10) \quad O_{f_j} = \frac{\partial O_j}{\partial f_j} < 0$$

Yukarıdaki denklemlerde O_j ile j donemi boyunca görülmekte olan illegal aktiviteler / suç teşkil eden davranışlar gösterilmektedir. O_j ile tutuklanma/ yakalanma ihtimali, C_j ile cezalandırılma olasılığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla tutuklanma ya da cezalandırılma ihtimali ile illegal davranışların sayısı arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu görmek mümkündür.

Özetlemek gerekirse, Wolpin’in 1978’de formüle ettiği gibi sosyal maliyet, sosyal kayıp aşağıdaki denklemle ifade edilebilir.

$$SL = D(Q) + C \left(O, P_{ci} \times P_{G/A} \right) + b f P_{ci} P_{G/A} Q$$

Wolpin’in yukarıda ortaya koymuş olduğu denklemde de görülmektedir ki sosyal kayıp sırasıyla su faktörlerin bir fonksiyonudur: (1) ortaya çıkacak zararın değeri (D), (2)tutuklanmanın maliyeti (C), (3) cezalandırılmanın maliyeti (f), tutuklanma olasılığı), polis sayısı () ve bireysel düzeyde sosyal maliyet (b).

2. Dünya’da ve Türkiye’de Suçun İktisadi Belirleyicileri

Becker’in 1968 yılında ortaya koyduğu “Crime and Punishment: An Economic Approach” başlıklı çalışması ile birlikte “suç” kavramı bir iktisadi kavram olarak değerlendirilmiştir. Suç ekonomisi kapsamında artan ilgi ile birlikte özellikle gelişmiş ülkeler suç verilerinin düzenlenmesi konusunda çalışmalar başlatmış, bunun sonucu olarak mikro veriler kullanılarak modellemelerin yapılmasının yolu açılmıştır. Suç ekonomisi literatüründe en geniş yer bulan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmektedir. Federal Soruşturma Bürosu (FBI) il, ilçe, bölge, ülke geneli, cinsiyet, ırk gibi çeşitli kategorilerde suç oranlarını kamuya açık olarak sunması, araştırmaların sürekliliği bağlamında motivasyon sağlamıştır,

Özellikle suç ekonomistleri tarafından yürütülen çalışmalarda işsizlik, işgücüne katılım oranı, eğitim seviyesi, kişi başına düşen milli gelir, emniyet personeli sayısı, yoksulluk oranı ve göçmen nüfus oranı suçun iktisadi belirleyicileri olarak değerlendirilmiştir.

I. Suç Oranları ve İktisadi Belirleyicileri

İşsizlik Oranı ve Suç

Suç ekonomisi literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan işsizlik oranının suçun meydana gelme olasılığı ile negatif yönlü bir ilişkinin de olabileceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşıma göre hırsızlık, gasp gibi mala yönelik suçların işsizlik oranlarının daha az olduğu diğer bir söylem kalkınma ya da refah düzeyi daha yüksek olan bölgelerde olması muhtemel kabul edilmektedir. Bu durumda suçlunun/ suçun mobilitesi tartışılabilmektedir. Bireyleri suça yönelten faktörlerden biri olarak işsizlik oranlarının, suç oranlarını artırıcı bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda oluşturulmuş ekonomik modellerde işsizlik ve suç arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tahmin edilmektedir. Diğer bir ifade ile işsizlik oranlarında meydana gelecek bir artış karşısında suç oranlarında da bir artış olması beklenmektedir. Costantini’nin

Amerika Birleşik Devletleri eyaletleri düzeyinde yapmış olduğu çalışmada işsizliğin suçu önleyici bir etkiye sahip olmadığı ancak işsizlik ile suç arasında bir pozitif ilişkinin var olduğu ortaya konulmuştur (Costantini, Meco, & Paradiso, 2018). Bağımlı değişken olarak modelde yer alan değişken, suç oranı, Amerika Federal Soruşturma Bürosu Veri Merkezi'nden (FBI) elde edilmiştir. FBI veri merkezi ilçe düzeyinde hazırlanmış olduğu veri setini dokuz farklı kategoride sunmaktadır. Şiddet kategorisi altında cinayet, cinsel saldırı, hırsızlık, saldırı; mala karşı islenen suçlar kategorisinde ise motorlu araç hırsızlığı, dolandırıcılık ve gasp yer almaktadır. FBI veri merkezi kır/ kent, cinsiyet, ırk, il, ilçe, eyalet ve ülke düzeyinde olmak üzere birçok farklı düzeyde ve özellikle suç istatistiklerini raporlamaktadır. Ancak ülke genelinde 3143 ilçe (county) olduğu belirtilmesine rağmen, tüm bu ilçelerden suç bilgilerinin elde edilmesi mümkün olmamakta ve ulaşılabilen veri sayısı tahmin edilenden az olarak gerçekleşmektedir. Bunun ile birlikte suç istatistiklerini rapor eden birimlerin değişmesi nedeniyle her yıl rapor edilen ilçe sayısı farklılık gösterebilmektedir.

İşsizlik oranının suç üzerine etkisini inceleyen bir başka çalışmada ise ülkeler düzeyinde elde edilmiş olan veriler OLS ve 2SLS modelleri ile çalışılmıştır. Avrupa'da yer alan 33 ülkenin yer aldığı ve panel veri seti ile ortaya konmuş olan bu ekonometrik çalışmada her 100,000 nüfus için meydana gelmiş olan suç oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. İşsizlik ve suç oranı arasındaki içsellik probleminin geniş bir şekilde çalışıldığı bu çalışmada "araç değişken" yaklaşımı benimsenmiş ve üç faktör modele dahil edilmiştir: (1) depremler, (2) endüstriyel kazalar ve (3) kur oranları. OLS ve 2SLS modellerinin uygulanması sonucu elde edilen sonuçlara göre işsizlik oranlarında görülen yüzde 1 düzeyindeki artış ile mala karşı islenen suçlarda yüzde 2 düzeyinde artış meydana gelmektedir (Altındağ, 2012).

İşsizlik ve suç oranları kapsamında yapılan bir başka çalışmada ise 1998 ve 2010 yılları arasında İsveç belediyeleri örnekleminden yola çıkarak uzun dönem işsizlik ile artan suç istatistikleri arasın-

daki ilişki analiz edilmiş, şiddet suçları ile işsizlik arasında güçlü bir bağlantı tespit edilmiştir. İlginç olarak ise işsizlik suçları finansal problemleri dolayısıyla mala karşı islenen suçları artırması hipotezini sağlamamış, şiddet suçları ile daha güçlü bir bağlantı göstermiştir (Almén & Nordin, 2017). Bağımsız değişken olarak modelde yer alan işsizlik oranı çalışma gücünde ve isteğinde olan nüfus arasında olup istihdam edilmeyenlerin toplam nüfusa oranını vermektedir.

Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Suç

Bir diğer suç belirleyicisi olan iktisadi faktör ise gelir dağılımı eşitsizliği olarak literatürde yer bulmaktadır. Bu alanda yapılan birçok çalışma eşitsizlik alanında görülen artış ile birlikte suçun meydana gelişi arasında pozitif bir ilişkinin varlığını savunmaktadır.

Meksika’da yer alan 2000’den fazla belediye ve 20 yıldan uzun bir süreci içine alan verilerle yapılmış olan bir çalışmada gelir eşitsizliği ve şiddet suçları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İşsizlik faktörünün analizinde karşılaşılan içsellik problemi gelir adaletsizliği çalışmalarında da görülmüştür. Bu problemin çözümü için gini katsayısı araç değişken olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre gini katsayısında görülen 1 birimlik artış ile birlikte madde bağımlılığıyla bağlantılı olarak gerçekleşen cinayetlerde yüzde 36 düzeyinde bir artış meydana gelmektedir (Enamorado, Calva, Castelán, & Winkler, 2015).

İklimsel unsurların kontrol faktörü olarak modele dahil edildiği bir çalışmada ise yüksek sıcaklık seviyelerinin görüldüğü yerlerde saldırgan davranışların daha fazla olma varsayımı üzerinde durulmuş ve analiz “sıcak tropikal ülkeler” ile “ılık iklime sahip” ülkeler düzeyinde ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Coccia’in yaptığı bu çalışmada gelir eşitsizlik düzeyinin düşük olduğu, kalkınma düzeyinin yüksek ve genç nüfus için geniş olanaklara sahip olan ülkelerde özellikle şiddet suçlarının düşük seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır (Coccia, 2018).

Devlet Yardımları ve Suç

Genel kabul gören varsayımda kişi başına düşen milli gelirdeki artış ile birlikte suçun meydana gelmesi arasında negatif bir ilişkinin varlığı yer almaktadır. Bu alanda yapılan bir çok çalışma bu varsayımı doğrulamakla birlikte, gelirin suç üzerine olan etkisini ölçmek için farklı gözlem grupları üzerinde ya da farklı zaman dilimlerini kapsayarak yapılan çalışmalar devam etmektedir. Birey düzeyinde ya da hanehalkı düzeyinde gelir seviyeleri baz alınarak yapılan çalışmalarda gelir ile suç oranı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna sıklıkla ulaşılmaktadır (Comertler & Kar, 2007) (Odabasi, *Three Essays on the Economics of Crime*, 2019).

Bireyler gelir düzeyleri sadece aylık ya da yıllık gelirlerine bağlı kalmamakta, devletlerin yapmış olduğu sosyal yardım ödemeleri de aylık/yıllık gelir düzeylerinde etkili olmaktadır. Son yıllarda bu alanda yapılan ampirik çalışmalardan biri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelmiş ve bireylere devlet aracılığıyla verilen yardımlar ile suçun önlenmesi analiz edilmiştir. Şehir düzeyindeki istatistiklerin kullanılmasıyla yapılan çalışmada kişilerin yıllık gelirlerinin artması ile birlikte şiddet suçlarında bir düşüş olduğu görülmüştür. (Calnitsky & Gonalons-Pons, 2020) (Jana, 2019).

Polis Sayısı ve Suç

İstihdam edilmesi gereken emniyet personeli sayısı ise en çok tartışılan problemlerden biri olarak literatürde yer almaktadır. Becker (1968)'in ve birçok suç ekonomistinin çalışmalarında belirttiği gibi istihdam edilen personel sayısı ile suç oranı arasında tahmin edilmesi zor bir etki problemi vardır. Özellikle ekonometrik bir metodoloji kullanılarak yapılan çalışmalarda bu iki unsur arasında içsellik problemiyle karşılaşmaktadır. Belli bir bölgedeki suç sayısına bağlı olarak mı emniyet personeli istihdam edilmektedir yoksa oradaki mevcut personel nedeniyle mi suç oranları ortaya çıkmaktadır sorusu ile birlikte gözlemlenen bu içsellik problemi birçok kez araç değişken yöntemi kullanılarak çözülmeye çalışıl-

mıştır (Corman & Mocan, 2000), (Corman & Mocan, 2015), (Rosenfeld & Wallman, 2019).

Tella ve Schargrodsy yapmış oldukları bir çalışmada Arjantin'in Buenos Aires şehrinde meydana gelmiş olan bir terörist saldırısında kolluk kuvvetlilerinin buldukları bölge ve suç oranlarını analiz edilerek görevde olan polis sayısının suç sayısı üzerinde etkin bir rol oynadığını analiz etmişlerdir. Ulaşmış oldukları sonuçlara göre özellikle motorlu araç hırsızlığında bu etki açık olarak görülmektedir (Tella & Schargrodsy, 2004).

Tella ve Schargrodsy'in çalışmasının ardından literatürde yer alan polis-suç oranı arasındaki içsellik problemine daha geniş anlamda eğilen bir başka çalışma ise Lin tarafından 2009 yılında gerçekleştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri eyaletleri verileri ile yapılmış olan bu çalışmada eyalet vergi oranları araç değişken olarak kullanılmış ve OLS ile 2SLS yöntemleri birlikte uygulanmıştır. Lin'in çalışmasında dikkat çeken bir başka nokta ise modelinde yer alan finansal faktörlerin (eyalet vergi oranları, en düşük ve en yüksek gelir vergi oranları) istihdam edilen polis sayısı ile olan bağlantısının net bir şekilde açıklanmasıdır. ABD'deki polis istihdam kararlarında eyaletlerin gelir seviyesi önemli bir etkiye sahiptir. Eyaletlerin gelir seviyelerindeki artış ile birlikte daha yüksek polis istihdam olanağı sağlanmaktadır. Diğer bir söylem ile eyaletlerin gelirinin artması ile polis istihdamı arasında bir bağlantı mevcut iken eyaletlerin gelirinin artması ile suç oranları arasında bir bağlantı olmadığı savunulmuştur. Sonuç olarak eyalet vergi oranlarının araç değişken olarak kullanılması ile birlikte polis sayısındaki artışın suçların önlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Lin, 2009)

Yoksulluk ve Suç

Sucun belirleyen unsurlardan biri olarak yoksulluk oranı, sosyal güvencesizlik ve devletlerin yardım programları ile birlikte en sık analiz edilen unsurlardan biri olmuştur. Gelir düzeyi, polis

istihdamı gibi unsurlarda da görüldüğü gibi “yoksulluk ve suç” arasında da bir içsellik problemi görülmektedir. Belli bir bölgede görülen yoksulluk artan suç oranları ile ilişkilendirilebilmektedir. Diğer taraftan artan suç oranları neticesinde yoksulluk seviyesi artıyor varsayımı da kabul edilmektedir. 2001-2006 yılları arasında Belçika’da yer alan 589 belediyenin sağlamış olduğu suç verileri ile yapılan analizde öncelikle kentsel bölgelerde kırsal bölgelere göre daha yüksek suç yoğunluğu olduğu bulunmuştur. Ayrıca yoksulluk oranının suçun en önemli belirleyicilerinden biri olduğu ekonometrik yöntemler aracılığıyla tahmin edilmiştir (Hooghe, Vanhoutte, Hardyns, & Bircan, 2010).

Türkiye’de 81 ili kapsayan 2000 yılı verileri ile yapılmış olan yatay kesit bir analiz de ise yoksulluk ile suçu arasındaki ilişkiyi tahmin edebilmek için yeşil kart kullanıp kullanmadığı analize dahil edilmiştir. Yeşil kart sahibi olmak için ise hiçbir sosyal güvenlik kurumuna dahil olmamak gerekliliği mevcuttur. Yoksulluk ve suç arasındaki ilişkinin tahmini için kullanılmış olan “yeşil kart sahibi olmak” faktörü ile elde edilen sonuçlara göre yoksulluk ve suç arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Sonuçlar göstermiştir ki yeşilkart kullanan kişi sayısında artış olmakla birlikte suç oranlarında bir düşüş görmek mümkündür (Comertler & Kar, 2007).

II. Suç Oranları ve Sosyolojik Belirleyicileri

Eğitim ve Suç

Eğitim düzeyi, okullaşma oranı ya da eğitimin uzunluğu (yıl olarak değerlendirilmesi) sosyolojik faktörler kapsamında artan suç oranları ile ilişkilendirilebilmektedir. Eğitim konusunda bazı araştırmacıların okullaşma suresini baz aldığı görülmekte iken bazı araştırmacıların ise lise/üniversite/yüksek eğitim mezuniyeti gibi kategorik mezuniyet durumunu baz aldığı görülmektedir (Bell, Costa, & Machin, 2018) (Lochner, Education and Crime, 2020). Lochner ve Moretti’nin 204 yılında ortaya koymuş olduğu çalışmada eğitim aracılığı ile suçun ne düzeyde azalabileceği

tahmin edilmiştir. Yapmış oldukları çalışma ulaştıkları sonuçlar göstermektedir ki Amerika Birleşik Devletleri'nde bir erkek öğrenciler arasında lise mezuniyet oranı %1 artırıldığı durumda her bir öğrenci suç oranlarının azalmasına destek olmakta ve ülke ekonomisi öğrenci başına yıllık 3000 Dolar kazanım sağlamaktadır. (Lochner & Moretti, "The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports, 2004).

Eğitim alanında önemli çalışmalar yapan suç ekonomisti, Lochner'in güncel çalışmalarından biri olan "Education and Crime" çalışmasında eğitim ve suç arasında görülen negatif korelasyon farklı tür suçlar için ayrı ayrı analiz edilmiş ve önceki bulgulardan kısmen farklı sonuçlar elde edilmiştir. Okullaşmada görülen artış ile birlikte mala yönelik suçlarda ciddi azalma görülmektedir, Ancak özellikle gençler arasında şiddet suçlarında daha farklı bir sonucu görmek mümkün olmakta, benzer yaşta grubu içerisinde artan bir şiddet suçları görülebilmektedir. Bu çalışmada elde edilen bir başka sonuç ise okulun kalitesi açısından yapılan incelemeler olmuş ve bu noktada literatürde kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığına değinilmiştir (Lochner, Education and Crime, 2020).

Göç ve Suç

Sucun belirleyici olarak literatürde yer bulan bir diğer sosyal-ekonomik faktör ise "göçmen nüfus oranı" dır. Belli bir bölgeye yeni işgücünün girmesi ile işgücü maliyetlerinin azalması, ortalama gelir seviyesinde azalışların olması, değişen sosyal-ekonomik yapı sonucu suç oranlarında artış gibi etkilerin olması beklenebilir. Farklı ekonomik güçlere sahip ülkelerde "göçmenlerin" yarattığı etki de farklı olabilmektedir (Guan, Wu, Roka, & Whidden, 2015).

1990 ve 2003 yılları arasında İtalyan şehirlerinde görülen suç ve göçmen ilişkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Polis kayıtlarına dayanarak yapılan bu çalışmada öncelikle göçmen nüfusun büyüklüğü dikkate alınmıştır. Daha önce de olduğu gibi "göç ve

suç” ilişkisinde de içsellik problemi ile karşılaşmış ve araç değişken yaklaşımı benimsenmiştir. Yapılmış olan ekonometrik analizler sonucunda bata mala karşı işlenen suçlar olmak üzere tüm suç türlerinde göçmen nüfus ile suç arasında pozitif bir bağlantı bulunmuştur (Bianchi, Buonanno, & Pinotti, 2012).

Bianchi'nin İtalya örneğinde elde etmiş olduğu tahmin sonuçlarından farklı olarak, son yıllarda yapılmış olan, Amerika Birleşik Devletleri örnekleminde bir başka çalışmada ise göçmen nüfusun ile suç arasında pozitif bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur. Vaughn ve Wright tarafında yapılmış olan bu çalışmada göçmen nüfusun diğerlerine göre sosyal olarak dezavantajlı konumda olduğu vurgulanmıştır. Ulusal düzeyde uygulanan anket çalışması sonucunda elde edilen verilere dayanarak ulaşılan sonuçlar göstermektedir ki göç ile gelen nüfus, Amerika'da yaşayan diğer nüfusa göre açık bir şekilde daha az eğilimlidir (Vaughn & Wright, 2018).

Literatürün de göstermiş olduğu gibi “göç ve suç ilişkisi” hakkında kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Sağlık Merkezlerinin Sayısı ve Sağlık Hizmetlerinin Ulaşılabilirliği

Ruh sağlığı basta olmak üzere, bireylerin sağlık problemleri yaşaması, madde bağımlılığı ve sağlık merkezlerine ulaşımında yaşadıkları problemler suça yönelimi etkileyebilmektedir (Odabasi & Hartarska, 2019), (Peay, 2012), (Forsythe & Adams, 2009).

Odabaşı ve Hartarska'nın 2019 yılında ortaya koymuş oldukları çalışmada iklim değişikliğinden kaynaklı olarak gelir kaybı yaşayan çiftçilerin finansal problemler yaşaması ve ardından ruh sağlıklarında meydana gelen rahatsızlıklar sonucu görülen intihar vakaları incelenmiştir. Amerika Afet ile Mücadele Merkezi'nden elde edilen birey düzeyindeki veriler meslek gruplarına göre sınıflandırılmış ve tarım alanında çalışan kişilerin intihar vakalarına yer verilmiştir. Sabit etki modeli kullanılarak yapılan çalışmada, intihar vakalarının gerçekleştiği yerleşim yerlerinin kır ya da kent-

te olmasına göre analizler ikiye ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar göstermiştir ki sağlık güvencesi olmayan tarım çalışanlar arasında intihar vakaları daha fazla görünmektedir. Toplam nüfus arasında sağlık sigortası ya da herhangi bir sosyal güvencesi bulunmayan çalışanların oranı arttıkça, bu bölgelerde intihar oranlarında da artma olduğu görülmüştür.

Sağlık güvencesine ek olarak, suç oranları ile ruh sağlığı arasında net bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı suç oranlarında görülen artış sebebi ile kişilerin ruh sağlığında rahatsızlıkların meydana geldiğini göstermiştir (Salem & Lewis, 2016) (Brunton-Smith & Sturgis, 2011). İngiliz Suç Anketi kullanılarak 2002-2005 yılları arasında kapsayan ulusal bir veri seti kullanılarak yapılan analize göre, yaşanan bölgede görülen illegal davranışlar, o bölgede yaşayan insanlar için korku ve panik meydana getirmekte, bu kişilerin ise daha sonra ruh sağlıklarında rahatsızlıkların gözlenmesi olası hale gelmektedir. Ayrıca, yaşanan bölgedeki sosyolojik-demografik yapı da suç korkusu noktasında belirleyici olabilmektedir. Örneğin Afro-Amerikan nüfusun, diğer demografik gruplara göre daha fazla korku ya da panik yaşadığı görülmüştür (Brunton-Smith & Sturgis, 2011).

Ruh sağlığı - suç bağlamında gerçekleşen diğer çalışmalarda ise suç oranlarının, ruh hastalıklarının bir fonksiyonu olduğu belirtilmiştir. Bu görüşün dayandığı teoriye göre, ruh sağlığı problemi yaşayan bireyler verdikleri kararlar konusunda hata yapmaya eğilimlidirler (Odabasi, 2019).

Sonuçlar

Bir iktisadi faktör olarak literatürde yer alan “suç”, 1968 yılından itibaren teorik bir çerçevede ve ekonometrik modeller kullanılarak analiz edilmiştir. Suç oranlarında etkili olduğu savunulan iktisadi ve sosyolojik faktörler hem suç ekonomistler hem de suç bilimciler tarafından incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda

da yapılan araştırmalarda en sık karşılaşılan problem ‘‘içsellik’’ problemi olmuş ve en çok başvurulan çözüm yolu olarak ise araç değişken yöntemi görölmektedir. Bu çalışmada iktisadi faktörler olarak işsizlik oranı, gelir dağılımı eşişsizliği, polis istihdamı, ve yoksulluk oranı ve devletlerin sosyal yardım programları incelenmiş; sosyal ve demografik faktörler olarak ise eğitim düzeyi, nüfus yoğunluğu, göç ile gelmiş nüfusun oranı ve sağlık merkezlerinin ulaşılabilirliği incelenmiştir.

Suç ekonomisi literatüründe yer alan çalışmalar gerek örneklem büyüklüğü gerek çalışılan ülkenin kalkınma düzeyi gibi bir takım farklılık göstermekte, bu farklılıklar nedeni ile ise aynı araştırma objektifinde farklı sonuçlar ile karşılaşılmaktadır.

Sonuç olarak, suçun meydana gelişinde etkili olduğu savunulan faktörlerin etkisini net olarak ifade etmek her zaman mümkün olmamakla birlikte finansal çıkar doğrultusunda işlenen suçların mala karşı islenen suçlar ile daha fazla istatistiksel bağlantı içinde olduğu görölmüştür. Bununla birlikte sosyolojik faktörlerin belirleyici rol oynadığı suçların ise şiddet suçları olarak meydana geldiği görölmektedir.

Kaynakça

- Almén, D., & Nordin, M. (2017). Long-term unemployment and violent crime. *Empir Econ* (2017) 52:1–29.
- Altindag, D. T. (2012). Crime and unemployment: Evidence from Europe. *International review of Law and Economics*.
- Becker, S. G. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 169-217.
- Bell, B., Costa, R., & Machin, S. J. (2018). CEPR Discussion Paper No. DP13162. *Why does education reduce crime?*
- Bianchi, M., Buonanno, P., & Pinotti, P. (2012). Do Immigrants Cause Crime? *Journal of the European Economic Association*.
- Brunton-Smith, I., & Sturgis, P. (2011). Do neighborhoods generate fear of crime? An empirical test using the British Crime Survey. *Criminology*.

- Calnitsky, D., & Gonalons-Pons, P. (2020). The Impact of an Experimental Guaranteed Income on Crime and Violence. *Social Problems*.
- Coccia, M. (2018). Violent Crime driven by income inequality between countries. *Turkish Economic Review*.
- Comertler, N., & Kar, M. (2007). Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi. *Journal of the Faculty of Political Sciences Ankara University*, Vol. 62, No. 2, 37-57.
- Corman, H., & Mocan, N. (2000). A time-series analysis of crime, deterrence, and drug abuse in New York City. *American Economic Review*, 584-604.
- Corman, H., & Mocan, N. (2015). Alcohol consumption, deterrence and crime in New York City. *Journal of Labor Research*, 103-128.
- Costantini, M., Meco, I., & Paradiso, A. (2018). Do inequality, unemployment and deterrence affect crime over the long run? *Regional Studies*.
- Das, S., & Mocan, N. (2020). Analyzing The Impact Of The World'S Largest Public Works Project On Crime. *Economic Inquiry*.
- Enamorado, T., Calva, L. F., Castelán, C. R., & Winkler, H. (2015). Income inequality and violent crime: Evidence from Mexico's drug war. *Journal of Development Economics*, 128-143.
- Forsythe, L., & Adams, K. (2009). Mental health, abuse, drug use and crime: does gender matter? *Trends & issues in crime and criminal justice*.
- Guan, Z., Wu, F., Roka, F., & Whidden, A. (2015). Agricultural Labor and Immigration. *Choices*, 30(4).
- Hooghe, M., Vanhoutte, B., Hardyns, W., & Bircan, T. (2010). UNEMPLOYMENT, INEQUALITY, POVERTY AND CRIME Spatial Distribution Patterns of Criminal Acts in Belgium, 2001-06. *BRIT. J. CRIMINOL*, 1-20.
- Jana, D. (2019). Crime and State Level Per Capita Income: Exploring the Relationship for Indian States. *IASSI*.
- Lin, M. J. (2009). More police, less crime: Evidence from US state data. *International Review of Law and Economics*, 73-80.
- Lochner, L. (2020). Education and Crime. *The Economics of Education*.
- Lochner, L. (2020). Education and Crime. *The Economics of Education*, 109-117.

- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). "The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports. *American Economic Review*, 55-180.
- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. *American Economic Review*.
- Markowitz, S., Nesson, E., Yamagata, E., Florence, C., Dep, M., Andrews, T., . . . Barnett, L. (2012). Estimating the relationship between alcohol policies and criminal violence and victimization. *German economic review*, 416-435.
- Nordin, M., & Almén, D. (2017). Long-term unemployment and violent crime. *Empirical Economics*.
- Odabasi, S., & Hartarska, V. (2019). *Farmer Suicide and Mental Health and the Role of Socio-Economic Factors, Climate and Policy Changes, and Rural Mental Health Infrastructure*. Kentucky: SCAHIP.
- Odabasi, S. (2019). Three Essays on the Economics of Crime. *Auburn University thesis database*.
- Peay, J. (2012). Mentally disordered offenders, mental health and crime. *Oxford Handbook of Criminology*.
- Rosenfeld, R., & Wallman, J. (2019). Did de-policing cause the increase in homicide rates? *Criminology and Public Policy*.
- Salem, G. W., & Lewis, D. A. (2016). *Fear of crime: Incivility and the production of a social problem*.
- Tella, R. D., & Schargrodsky, E. (2004). Do Police Reduce Crime? Estimates Using the Allocation of Police Forces After a Terrorist Attack. *American Economic Review*.
- Vaughn, M. G., & Wright, C. (2018). Immigrants commit crime and violence at lower rates than the US-born Americans. *Annals of epidemiology*.
- Walsh, A., & Yun, I. (2018). Examining the race, poverty, and crime nexus adding Asian Americans and biosocial processes. *Journal of Criminal Justice*.

Koronavirüs Salgınının Dünya Ticaretine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Ahu COŞKUN ÖZER¹

Özet

Çin’de Aralık 2019’da başlayan ve 2020 yılında diğer ülkelere de yayılan yeni koronavirüs (COVID-19) salgını tüm dünyayı ve küresel ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu çalışmada COVID-19 salgınının dünyanın en büyük ihracatçı ülkeleri ABD, Çin ve Almanya’nın ticaretine ve küresel ticarete etkileri değerlendirilmiştir. Bunun için Observatory of Economic Complexity (OEC) ve Dünya Bankası verileri kullanılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamına bu alanda yapılmış olan literatür çalışmaları incelenmiştir. Dünyanın en büyük ihracatçısı ülkeler ABD, Çin ve Almanya’nın pandemi nedeniyle özellikle ihracatları büyük düşüş göstermiştir. OEC’de yayınlanan 2020 verilerine göre, Çin’in dünyaya ihracatı Şubat 2020’de dip yapmış ve %63 azalmış ancak daha sonra toparlanma sürecine girmiştir. OEC verilerine göre ABD açısından ise Ocak 2020’de 129 milyar dolar olan ihracatı Nisan 2020’de %26 azalmış, Almanya’nın da Nisan 2020’de ihracatı Ocak 2020’ye oranla %28 düşmüştür.

Dünya Ticaret Örgütü 2020 yılında küresel mal ticareti %9.2’lik düşüş, 2021 yılında ise %2’lik bir yükseliş öngörmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerine göre doğrudan yabancı yatırımların 2020 ve 2021 yıllarında %30-40 oranında azalacağını tahmin etmektedir. 2021 yılında küresel ticaret artış gösterse de bu artışın pandemi öncesi trende dönmesi beklenmemektedir. Dış ticarete görünmeyen tarife dışı engeller arasında yer alan hijyen ve sağlık sorunu da ülkeler arası ticarete daha sıkı tedbirlerin uygulanmasına neden olmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, Email:ahu.coskun@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5579-291X

Pandeminin olumsuz etkilerinin devam etmesi ile birlikte ülkeler neoliberal dış ticaret politikaları yerine daha yüksek tarifelerin kullanılacağı koruyucu ticaret politikalarına yöneleceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, küresel ticaret, ihracat, ithalat, uluslararası ticaret

Giriş

Dünya’da önce Çin’de Aralık 2019’da başlayan daha sonra ise tüm dünyaya yayılan covid-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına aldı. Salgının ekonomik ve ticari açıdan etkileri büyük oldu. Covid 19 salgını nedeniyle fabrikalar dünyada faaliyetlerini durdurma noktasına geldi ve küresel ticaret salgından olumsuz etkilendi. Salgının dünyanın en büyük ihracat ekonomilerine etkileri OECD verilerine göre değerlendirildiğinde, coronavirüs salgını ABD, Almanya ve Çin’in ihracatlarının düşmesine neden olmuştur. İthalat açısından ise ABD’nin salgının başlangıç aylarında 196 milyar dolar düzeyinde olan ithalatı nisan ve mayıs ayında yüzde 16 düşüş göstermiştir. Almanya’nın 104 milyar dolar olan ithalatı ise aynı aylarda yüzde 23 azalmıştır. Çin’in ise Ocak 2020’de 152 milyar dolar olan ithalatı şubat ayında yüzde 7 azalmıştır. Dünya Ticaret Örgütü tahminlerine göre küresel mal ticareti 2020 yılında yüzde 9 azalacak, 2021 yılında küresel mal ticaretinde artış beklense de küresel ticarete pandemi öncesi rakamlara ulaşılması beklenmemektedir. Salgının devam etmesi durumunda küresel ticarete daha büyük düşüşler beklenmektedir.

Bu çalışmada dünya genelinde küresel ticarete ilişkin veriler değerlendirilerek özellikle dünyanın en büyük ihracatçısı üç ülke olan ABD, Almanya ve Çin’in dış ticaretine koronavirüs salgının etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmada koronavirüsle ilgili dünyada yapılan güncel araştırmalar ve sonuçlarına da yer verilmiştir.

Bu alanda yapılan güncel çalışmalar değerlendirildiğinde, uluslararası ticaret ağlarında azalmalar olduğu, küresel ticaretin yüzde 32’lere varan oranlarda düşebileceği, salgının ekonomik etkisinin

yalnızca yaşanan arz açısından değil talep açısından da olduğu, devam etmesi durumunda ülkelerin neoliberal ticaret politikalarını terk ederek içe dönüğe yönelik eğilimlerini artıracığı belirtilmektedir.

Salgının etkileri genel olarak değerlendirildiğinde, Çin'in küresel ticaretteki merkezi konumunu salgına rağmen kaybetmediği görülmektedir. ABD ve Almanya'nın ise özellikle ihracatında dip yapmasına neden olmuştur. Ancak salgının devam etmesi durumunda uluslararası ticaret ilişkilerinde değişiklikler olacaktır ve salgının devam etmesi durumunda 1929 yılında yaşanan Büyük Buhranın etkisine benzer sonuçlara yol açabileceği düşünülmektedir. Salgının tüm yönleriyle dünya ülkelerini etkisi altına aldığı düşünüldüğünde sorunun çözümü için bütün ülkelerin bu konuda ortak çalışmalar yapması gereklidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki sağlık sisteminin iyileştirilmesi amacıyla yapılacak yatırımların olumlu etkisi olacaktır.

1. Literatür Taraması

Covid 19 salgını tüm dünyada küresel mal ticaretini azaltmasının yanında ülkelerin ticari ilişkilerinde de değişikliklere yol açacaktır. Bu alanda yapılan güncel çalışmalar değerlendirildiğinde, Vidya v.d. (2020)'e göre covid-19 sonrası ülkeler arasındaki ticari bağıllıkta ve ticaret ağlarının yapısında önemli bir azalma olmuş, Çin'in ticaret ağlarındaki merkezi pozisyonu salgın hastalıktan etkilenmemiştir. Ancak salgının devam etmesi durumunda yol açacağı olumsuz etkilerin tahminlerin çok üzerinde olması beklenmektedir. Tarihte 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran Dünya Ekonomik Bunalımında işsizler ve evsiler ordusu oluşmuş, 50 milyon kişi işsiz kalmış, tarım ürünleri fiyatları yüzde 40-60 düşmüştür(Cochrane,1958). Büyük buhranda maden sektörü olumsuz etkilenmiş, toplam üretim yüzde 42, dünya ticareti yüzde 65 azalmıştır(Wikipedia,Erdas, 2010). Jackson (2020) ve diğerlerine göre salgının devam etmesi durumunda ve 1930'ların Büyük Buhranı

sırasında yaşananlara benzer büyüklükte bir küresel ekonomik durgunluk yaşanabileceği, Dünya Ticaret Örgütü tahminlerine göre küresel ticaretin derinliğe bağlı olarak en iyi ihtimalle dünya mal ticaretinin % 13 ila % 32 oranında düşebileceği belirtilmiştir. Hassani v.d (2020) analizlerine göre küresel ticaretin 905 milyar doları ile 2,095 milyar doları arasında azalması, dünyada GDP'nin yüzde 2.8 düşmesi, koronavirüsün ücretlere etkisinin en çok AB, İngiltere ve ABD'de olması, küresel ölçekte işgücü gelirlerinin 535 milyar dolar ile 1053 milyar dolar arasında azalması beklenmektedir.

Gruszczynski (2020)'ye göre COVID-19 salgını, devletlerin dünyadaki ekonomik ve politik hakimiyet için daha açık bir şekilde rekabet etmesine ve içe dönüşe yönelik mevcut eğilimlerini şiddetlendirebilir ve salgının etkisi ne kadar büyük olursa, uluslararası ticaret ilişkilerinde ve yönetişimde paradigma değişikliği görülebilir.

Salgın yalnızca küresel arzı değil küresel talebi de etkilemiştir. Wren-Lewis (2020)'e göre pandemi yalnızca arz şoku yaratmamış, tüketicinin çoğunluğu sosyal olduğundan tüketicilerin tercihlerine bağlı olarak belirli sektörleri çok sert vurabilecek bir talep şoku da yaratmıştır. McKibbin v.d.(2020)'ya göre ise tüm ekonomilerde, özellikle sağlık sistemlerinin daha az gelişmiş olduğu az gelişmiş ekonomilerde halk sağlığı sistemlerine daha fazla yatırım yapılması ile sorunun çözümü mümkündür. Ranald (2020)'a göre salgın sonrası ticaret politikalarında neoliberal ticaret politikalarının aşırılıkları terkedilebilir ve yerine yüksek tarifelere dönüşün başlayabileceğini belirtmektedir. Korumacı politikalar ise gıda güvenliğini sağlamak adına özellikle gıda ürünlerine ihracatta limit ve yasakların konulmasıyla başlamıştır.

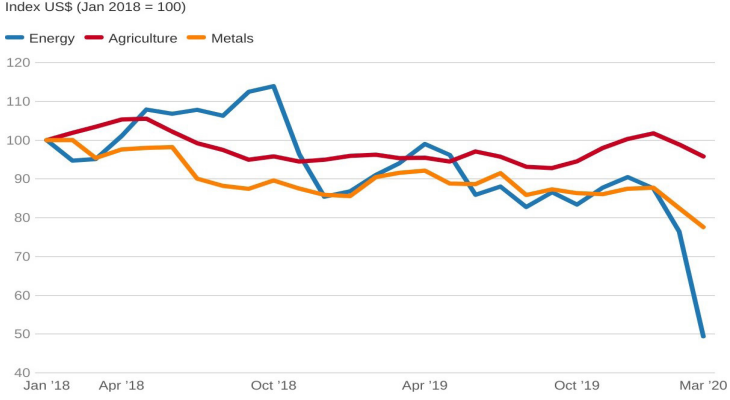
2. Pandeminin Dünya Geneline Ticarete Etkisi

Dünya Ticaret Örgütü covid etkisiyle 2020 yılı için mal ticaret hacminde yüzde 9,2'lik, 2021 yılı içinse yüzde 7,2'lik bir yükseliş öngörmektedir. Haziran ve Temmuz 2020 için ticaret performan-

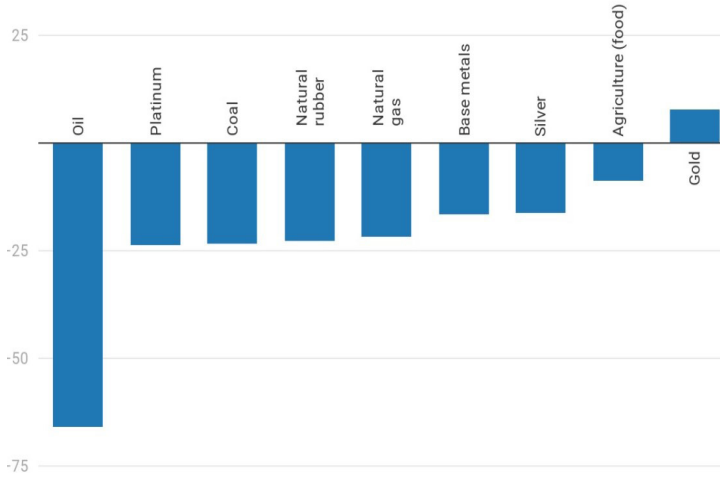
sındaki güçlenme Covid 19'la ilgili ürünlerdeki ticaret büyümesine bağlanmıştır. Dünya ticaret hacminde 2021 yılında yüzde 7.2'lik büyüme olsa dahi bu rakamlar covid-19 krizi öncesi trendlerin altındadır(DTÖ,2020). IMF ve Dünya Bankası değerlendirmelerine göre ise covid-19'un neden olduğu resesyon 2008-2009'ya yaşanan küresel krizin yol açtığı resesyondan daha büyük olacak(as cited in Lanchimba,Bolanos,Sanchez,2020). Birleşmiş Milletler Ticaret ve kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerine göre doğrudan yabancı yatırımların 2020 ve 2021 yıllarında yüzde 30-40 oranında azalacağını tahmin etmektedir. (UNCTAD 2020a:1, aktaran: Rana 2020).

Koronavirüs salgını hem emtia talebini hemde arzını olumsuz etkilemiştir. Doğrudan etkisi arz zincirine kapanmalar ve kesintilerden olmuştur, dolaylı etkisi ise ekonomik büyümeye olmuştur. Emtia piyasalarına etkisini değerlendirdiğimizde ise petrol fiyatları düşüş göstermiştir. Kasım 2020'de petrolün varil fiyatı 35 dolara kadar gerilemiştir. Kasım 2019 yılında enerji fiyatları 83.38 dolarken bu rakam Mart 2020'de koronavirüs etkisiyle 49.42 dolara düşmüştür. Metaller Ocak 2020'de 87 dolarken 77 dolara düşmüştür. Tarım ürünleri fiyatları ise Aralık 2019'da 100 dolarken Mart 2020'de 95 dolara gerilemiştir(Dünya Bankası,2020).

Gıda piyasaların arzında sorun yokken gıda güvenliği ile ve kıtlıkla ilgili yaşanan endişeler ülkeleri gıda ticaretinde kısıtlamalara yöneltmiştir(Worldbank, 2020). Ülkeler kıtlık yaşanacağı endişesiyle gıda ihracatlarına yasaklar getirmeye başlamıştır. Çin, Pakistan Sudi Arabistan gibi ülkelerin ise gıda stokları yaptıkları belirtilmektedir.

Şekil 1. Coronavirüs Devam Ederken Emtia Fiyatları (Enerji, Tarım ve Metal)

Kaynak: Worldbank, March 2020

Şekil 2. Emtia Fiyatlarına Ocak-Nisan 2020 Arasındaki Yüzde Değişim

Kaynak: Bloomberg, aktaran:Nagle, 2020, Prices for Almost All Commodities have fallen since the start of the year, <https://blogs.worldbank.org/voices/coronavirus-and-commodity-markets-lessons-history>

Petrol fiyatları Ocak 2020-Nisan 2020 arasında yüzde 65.9, platinium fiyatları yüzde 23, kömür yüzde 23.5, kauçuk yüzde 22, doğalgaz yüzde 21.6, adi metaller yüzde 16, gümüş yüzde 16, tarım yüzde 8.8 düşüş göstermiş, altın fiyatları ise yüzde 7.8 artış göstermiştir. Küresel durgunluklarda metal ve petrole olan talepte azalmaktadır. Koronavirüs salgınında petrole olan talepteki düşüş çok hızlı gerçekleşmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı 2020’de petrole olan talebin yüzde 9 düşmesini beklemektedir. Küresel durgunluk derinleştikçe imalat sektöründen gelen talep azaldığından metallaere olan talebinde 2020’de zayıflaması beklenmektedir(-Nagle,2020).

Koronavirüsün gıda fiyatlarına etkisi değerlendirildiğinde ise 2019’un sonlarında üretim kaygıları nedeniyle gıda fiyatlarına bir yükseliş olmuş ancak Nisan ve Mayıs 2020’de tedariğin çok olmasıyla istikrarlı olmuştur. Dünya Bankası gıda fiyat endeksinin 2020 için sabit kalmasının 2021’de ise hafif bir şekilde artmasını beklemektedir(Baffes, Oymak, 2020).

Birleşmiş Milletler (BM) 2020 yılı Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler Raporu’nda küresel ekonominin Covid-19 salgınının etkisiyle bu yıl yüzde 3,2 oranında daralacağı öngörüldü. 2020-2021 yıllarında 8,5 trilyon dolarlık kayıp bekleniyor. Bu kayıp son 4 yıldaki kazanımların değerindedir(United 2020; aktaran: Erdoğan,2020).

Koronavirüs salgını nedeniyle ülkeler dış ticarete sağlık tedbirleri gerekçesiyle korumacı politikalar uygulamaya başlanmıştır. Özellikle salgın nedeniyle yaşanabilecek kıtlık yüzünden gıda ihracatları yasaklanmış veya kısıtlamalar getirilmiştir. Rusya gibi büyük buğday üreticileri ihracata limiti ya da yasaklar getirmiştir. Çin, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkeler ise buğday stoklarını artırma yoluna gitmişlerdir(AA,4.12.2020).

Tüketicilerin satınalma davranışlarındaki değişimle birlikte e-ticaret artış göstermiş beraberinde tüm dünyada kargo taşımacılığı artmıştır. Ayrıca pandemi ile ilgili sağlık ürünleri ihracatı artış göstermiştir. Bu artışta Çin maske ihracatında yüzde 55 ile pazar-

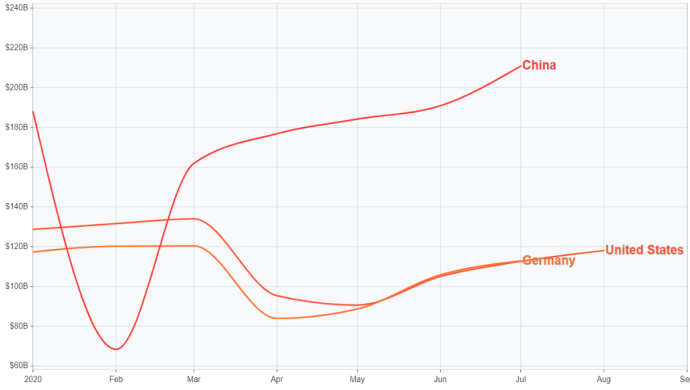
da en büyük paya sahip olmuştur. 2017, 2018, 2019 ortalamalarına göre Çin 7 milyon 111 bin maske ihraç etmiş ve bu rakamla pazarın yüzde 55'ini almıştır(Worldbank,2020)

Dünya Bankası tahminlerine göre dünyada Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ve dünyanın geri kalanıyla ticaret ve entegrasyon yoksulluğu azaltmak ve yoksulları güçlendirmek ve Covid sonrası dönemde ekonomik büyümeyi ateşlemek için kritik öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca salgının önüne geçebilmek için bu bölgelerde yapılacak halk sağlığı ile ilgili yatırımlar da tüm dünya ülkeleri açısından önem taşımaktadır.

3. Coronavirüsün Küresel Ticarete Etkileri Açısından ABD, Çin Almanya Karşılaştırması

Dünya'da önce Çin'de Aralık 2019'da başlayan daha sonra ise tüm dünyaya yayılan covid-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına aldı. Salgının ekonomik açıdan etkileri büyük oldu. Covid 19 salgını nedeniyle fabrikalar dünyada faaliyetlerini durdurma noktasına gelmiş ve küresel ticaret salgından etkilenmiştir. Salgının dünyanın en büyük ihracat ekonomilerine etkileri değerlendirildiğinde ise salgın ABD, Almanya ve Çin'in ihracatlarının düşmesine neden olmuştur.

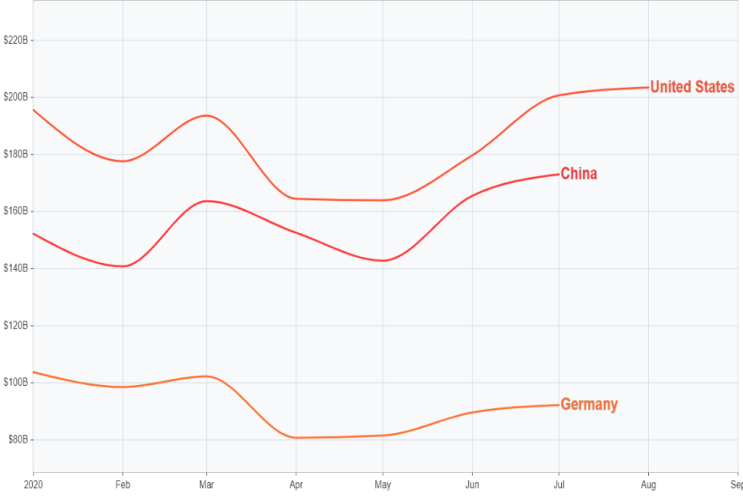
Çin, ABD ve Almanya'nın ihracatlarında yaşanan değişim değerlendirildiğinde, ABD ve Almanya'nın ihracatında Ocak 2020'de büyük bir değişim yaşanmamış ancak salgının yaşandığı Çin'de aynı dönemde büyük düşüşler görülmeye başlanmıştır. Çin'in ihracatında Şubat 2020'de keskin bir düşüş olmuş ancak Mart 2020'de ise normale dönmüştür. ABD ve Almanya ihracatta Nisan 2020'de dip yapmıştır, ancak toparlanması hızlı olmamıştır(Hidalgo,2020). Çin'in toparlanamsı ABD ve Almanya'ya kıyasla daha çabuk olmuştur. Çin salgına rağmen küresel ticarete merkezi konumunu sürdürmeye devam etmektedir.

Şekil 3. Ocak 2020 İtibariyle Aylık İhracat (dolar)

Kaynak: Observatory of Economic Complexity, 2020

Çin'de Ocak 2020'de 188 milyar dolar olan ihracatı Şubat 2020'de 68 milyar dolara düşmüştür ancak Mart 2020 itibariyle 162 milyar dolara yükselmiştir ve aylar itibariyle bu yükseliş devam etmiştir. ABD ve Almanya'nın aylık ihracat verileri değerlendirildiğinde ise ABD'nin Ocak 2020'de 129 milyar dolar, Şubat 2020'de 132 milyar dolar, Mart'ta 134 milyar dolar olan ihracatı Nisan 2020'de dip yaparak 95.4 milyar dolara düşmüştür. Almanya'nın ise Ocak'ta 117 milyar dolar, Şubat'ta 120 milyar dolar Mart'ta 120 milyar dolarken nisanda dip yaparak 84 milyar dolara düşmüştür. ABD ve Almanya'nın ihracatında toparlanmalar Haziran 2020 itibariyle görülmeye başlanmıştır(Observatory of Economic Complexity,2020).

Şekil 4. Ocak 2020 İtibariyle Aylık İthalat

Kaynak: Observatory of Economic Complexity, 2020

İthalat açısından değerlendirildiğinde ise ABD'nin salgının başlangıç aylarında 196 milyar dolar olan ithalatı nisan ve mayıs ayında 164 milyar dolara düşmüştür. Almanya'nın 104 milyar dolar olan ithalatı 80 milyar dolara düşmüştür. ABD ve Almanya'nın ithalatı Haziran 2020 itibariyle toparlanmaya başlamıştır. Çin'in Ocak 2020'de 152 milyar dolar olan ithalatı Şubat 2020'de 141 milyar dolara düşmüştür daha sonra ise toparlanma süreci başlamıştır(Observatory of Economic Complexity,2020).

Sonuç ve Tartışma

Covid-19 krizinin küresel ticarete etkisi dünyanın en büyük ihracatçı ülkeleri açısından değerlendirildiğinde, Observatory of Economic Complexity 2020 verilerine göre Çin'in dünyaya ihracatı Şubat 2020'de dip yapmış ve yüzde 63 azalmış ancak daha sonra toparlanma sürecine girmiştir. Çin salgına rağmen küresel ticaretteki merkezi konumunu sürdürmektedir. ABD açısından ise OEC verilerine göre, Ocak 2020'de 129 milyar dolar olan ihracatı Nisan

2020’de yüzde 26 azalmış, Almanya’nın da Nisan 2020’de ihracatı Ocak 2020’ye oranla yüzde 28 düşmüştür. ABD ve Almanya ihracatında toparlanmalar Haziran 2020 itibariyle başlamıştır. İthalat açısından değerlendirildiğinde ise OEC verilerine göre ABD’nin salgının başlangıç aylarında 196 milyar dolar olan ithalatı Nisan ve Mayıs ayında 164 milyar dolara düşmüştür. Almanya’nın 104 milyar dolar olan ithalatı 80 milyar dolara düşmüştür. Çin’in Ocak 2020’de 152 milyar dolar olan ithalatı Şubat 2020’de 141 milyar dolara düşmüştür daha sonra ise toparlanma süreci başlamıştır. Salgın dünya ticaretinde en büyük paya sahip ülkeler açısından değerlendirildiğinde ihracatlarında yüzde yüzde 26-63’lere varan oranlarda azalmaya neden olmuştur.

Koronavirüs salgını hem emtia talebini hemde arzını olumsuz etkilemiştir. Emtia fiyatlarında düşüşe neden olmuştur. Salgının doğrudan etkisi arz zincirinde kapanmalara yol açarak yaşanmıştır, salgın dünyada fabrikaların faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Salgının dolaylı etkisi ise ekonomik büyümeye olmuştur. Ayrıca emtia piyasalarına etkisi değerlendirildiğinde ise emtia fiyatlarının düşüş gösterdiği görülmektedir. Dünya Bankası verilerine göre emtia piyasalarına etkisini değerlendirdiğimizde, petrol fiyatları düşüş göstermiştir. Kasım 2020’de petrolün varil fiyatı 35 dolara kadar gerilemiştir. Kasım 2019 yılında enerji fiyatları 83.38 dolarken bu rakam Mart 2020’de koronavirüs etkisiyle 49.42 dolara düşmüştür. Metaller Ocak 2020’de 87 dolarken 77 dolara düşmüştür. Tarım ürünleri fiyatları ise Aralık 2019’da 100 dolarken Mart 2020’de 95 dolara gerilemiştir.

Gıda piyasaların arzında sorun yokken gıda güvenliği ile ve kıtlıkla ilgili yaşanan endişeler ülkeleri gıda ticaretinde kısıtlamalara yöneltmiştir. Ülkeler kıtlık yaşanacak endişesiyle gıda ihracatlarına yasaklar getirmeye başlamıştır. Çin, Pakistan Sudi Arabistan gibi ülkelerin ise gıda stokları yaptıkları belirtilmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü koronavirüs etkisiyle 2020 yılı için mal ticaret hacminde yüzde 9,2’lik, 2021 yılı içinse yüzde 7,2’lik bir yükseliş öngörse de bu yükselişe rağmen küresel mal ticaretinin

pandemi öncesi döneme dönmesi kısa vadede beklenmemektedir. IMF ve Dünya Bankası değerlendirmelerine göre ise covid-19'un neden olduğu resesyon 2008 yılında yaşanan küresel krizin yol açtığı resesyondan daha büyük olması beklenmektedir. Tüm dünyada doğrudan yabancı yatırımlarında azalması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) 2020 yılı Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler Raporu'nda küresel ekonominin Covid-19 salgınının etkisiyle 2020 yılında yüzde 3,2 oranında daralacağı öngörülmüştür.

Bu alanda yapılmış araştırmalar değerlendirildiğinde, koronavirüs salgını sonrası ülkeler arasındaki ticaret ağları azalmış ancak Çin'in dünya ticaretindeki merkezi konumu değişmemiştir. Ancak salgının devam etmesi durumunda yol açacağı olumsuz etkilerin tahminlerin çok üzerinde olması beklenmektedir. Salgının devam etmesi durumunda 1929 yılında 50 milyon kişinin işsiz kalmasına yol açan Büyük Buhran'da yaşanan benzer bir durgunluk yaşanabileceği, küresel ticaretin 905 milyar doları ile 2,095 milyar doları arasında azalabileceği, beraberinde işgücü gelirlerinin de azalacağı iddia edilmektedir. Bununla birlikte uluslararası ticaret ilişkilerinde değişiklikler görülebilecektir. Sağlık ve hijyen nedeniyle neoliberal ticaret politikalarının aşırılıklarından çekilerek daha korumacı politikalara geçilmiştir. Korumacı politikalar ise gıda güvenliğini sağlamak adına özellikle gıda ürünlerine ihracatta limit ve yasakların konulmasıyla başlamıştır.

Covid-19 salgını sağlık ve gıda güvenliği gibi tedbirlerle birlikte dış ticarete korumacı politikalar uygulamaya başlanmasına yol açmıştır. Salgınla birlikte ülkeler arasındaki ticari bağılıklar azalmış neoliberal ticaret politikaları yerine dış ticarete korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Salgınla birlikte dünya ticaretindeki rekabetin daha da artması, ancak beraberinde içe dönüşe yönelik eğilimlerin şiddetlenmesi, uluslararası ticaret ilişkilerinde değişimler beklenmektedir. Salgın tüm dünyada yalnızca arz şokuna değil tüketici davranışlarındaki değişimle birlikte talep şokuna da yol açmıştır. Tüketicilerin satınalma davranışlarındaki değişimle birlikte e-ticaret artış göstermiş beraberinde tüm dünyada kargo taşımacılığı artmıştır.

Salgın sonrasında kıtlık endişeleri de yaşanmaya başlamasıyla birlikte gıda güvenliğini sağlamak adına ülkeler korumacı politikalar yönelmiş, Rusya gibi buğday üretici ülkeler ihracata kısıtlamalar ve yasaklar getirmiş, Çin, Suudi Arabistan, Pakistan gibi ülkeler stoklarını artırmaya başlamıştır.

Salgın ülkelerin tekbaşına çözemeyecekleri bir sorun olmuştur. Yalnızca gelişmiş ülkelerde değil gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sağlık alanında daha çok yatırımlar yapılarak sorunun çözümü sağlanabilir.

Kaynakça

- AA.(2020).Pandemi Sonrası Kıtlık İçin Uyarı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-pandemi-sonrasi-icin-kitlik-uyarisi-dikkat-ceken-turkiye-aciklamasi-41679696>
- Baffes,J.& Oymak, İ. C. (2020). Food commodity prices: Prospects and risks post-coronavirus. <https://blogs.worldbank.org/opendata/food-commodity-prices-prospects-and-risks-post-coronavirus>
- Cochrane.W.(1958). Farm Prices, Myth and Reality.*League of Nations, World Economic Survey* 1932-33 p. 43.
- DTÖ. (2020). Trade shows signs of rebound from COVID-19, recovery still uncertain. https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr862_e.htm
- Erdaş,M.(2010) Causality Of Globalisation, Financial Crisis And Complex Interest Rate Analysis. <https://profdrmehmeterdas.wordpress.com/2010/12/12/causality-of-globalisation-financial-crisis-and-complex-interest-rate-analysis/>
- Erdoğan,G.M. (2020). Covid-19 Döneminde E-Ticaret Ve Dijital Reklam Yatırımları.*Selçuk İletişim Dergisi*. 13(3). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1225376>
- Gruszczynski,L.(2020). The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?.*European Journal of Risk Regulation*.Vol:11.2 <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/8C76595B1E954E601EAF-91F0E6C23492/S1867299X2000029Xa.pdf/the-covid-19-pandemic-and-international-trade-temporary-turbulence-or-paradigm-shift.pdf>

- Hassani,K.Dost,S. (2020). Impact of COVID 19 on international trade and China's trade. *Turkish Economic Review*. Vol.7.issues. 2 file:///C:/Users/TEOMAN%20%C3%96ZER/Downloads/2079-7084-1-PB.pdf
- Hidalgo,C.(2020). How COVID-19 has affected trade, in 8 charts.<https://www.weforum.org/agenda/2020/11/how-covid-19-has-reshuffled-international-trade/>
- Jackson, J.K.; Weiss, M. A. and Schwarzenberg, A.B.; Nelson, R. M. (2020). Global Economic Effects of COVID-19. <https://search.bvsalud.org/global-literature-on-novel-coronavirus-2019-ncov/resource/en/grc-740379>
- Lanchimba,C.,Bolanos,B.A. and Diaz-Sachez,J.P.B (2020). The COVID-19 pandemic: theoretical scenarios of its socioeconomic impacts in Latin America and the Caribbean. *Brazilian Journal of Political Economy*.Vol. 40, n° 4, pp. 622-646, s.641
- Nagle,P. (2020). Coronavirus and commodity markets: Lessons from history. <https://blogs.worldbank.org/voices/coronavirus-and-commodity-markets-lessons-history>
- Observatory of Economic Complexity (2020). Monthly Export Since January 2020, <https://oec.world/en/trend-explorer>
- Ranald,P. (2020). Covid-19 Pandemic Slows Global Trade And Exposes Flaws In Neoliberal Trade Policy. *Journal of Australian Political Economy*. No.85 p.109
- Vidya,C.T.;Prabheesh,K.P. (2020). Implications of COVID-19 Pandemic on the Global Trade Networks. *Journal of Emerging Markets, Finance and Trade*. Vol. 56, issue 10, 2020. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2020.1785426>
- Warwick, M.; Roshen,F. (2020). The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. *CAMA Working Paper*.No.19/2020. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3547729
- Wikipedia (n.d.). Büyük Buhran. https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Buhran#:~:text=B%C3%BCy%C3%BCk%20Buhran%2C%201929%20D%C3%BCnya%20Ekonomik,eden%20ekonomik%20buhrana%20verilen%20isimdir.

Worldbank (2020). A Shock Like No Other: Coronavirus Rattles Commodity Markets. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/04/23/coronavirus-shakes-commodity-markets>

Worldbank (2020). Export and Export Share İn Medical Masks. <https://www.worldbank.org/en/data/interactive/2020/04/02/database-on-coronavirus-covid-19-trade-flows-and-policies>

Wren-Lewis,S. (2020). The Economic Effect of A pandemic.Economics in the Time of Covid-19. Edited by Richard Baldwin and Beatrice Weder di Mauor

Türkiye’de Kadın İşgücü ve Boşanmaların İstatistiksel İncelenmesi¹

Elif Yılmaz²

Muhammet Yunus Şişman³

Özet

Kadının çalışma hayatında daha aktif olması günümüz ekonomilerinin kalkınma ve büyümesinde zorunlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında toplumların sosyal dinamiklerinin sağlıklı olması ve toplumsal problemlerin çok yönlü ele alınarak en aza indirgenmesi bu amaca önemli katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada, iki önemli kavram olarak kadın işgücü ve boşanmalar Türkiye örneğinde 2000-2017 yılları arasında istatistiksel olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye’de kadın istihdamının arttığı ve bu artışta hizmet sektörünün öncü olduğunu göstermektedir. Bunun yanında artan boşanmalarda karşılaşılan öncelikli problemin geçim sıkıntısı olması kadın istihdamı ve boşanma konularını kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Kadın İşgücü, Boşanma, TÜİK

Giriş

Doğuştan gelen biyolojik farklılıklar toplumlara göre farklı yorumlanmaktadır. Kadınların ve erkeklerin hangi haklara ne ölçüde sahip olunacağı, hangi davranışlarda bulunmaları gerektiğine toplum karar vermektedir. Toplumdan topluma değişiyor gibi görünse de özünde bütün toplumlarda ortak noktalar bulunmaktadır.

1 Bu çalışma Dumlupınar Üniversitesi SBE teslim edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, elif_gencer_@hotmail.com

3 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, myunus.sisman@dpu.edu.tr

Erkekler güçlü bir yapıya sahip olmakta, ailelerini geçindirmekle sorumluluk kazanmakta ve çevre üzerinde kontrol sağlamaktadır. Kadınlar ise sabırlı ve ev ile ilgilenmeye daha müsait yapıları olmaktadır (Günay ve Bener, 2011: 158-159). Geleneksel cinsiyet rolleri çevreden, aileden ve okuldan öğrenilmektedir. Okullarda okutulan ders kitaplarında kadınlara ilişkin yargı açık ve örtülü şekilde gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Kadın ve erkeğin sınırları çizilmektedir (Kuzgun ve Sevim, 2004: 16). Kadim toplumlardan günümüze gelene kadar kadına verilen değer kadınların varoluşsal özelliğinden değildir. Zihniyetin, toplumun ve sistemin yüklediği değerle kadın var olmaya çalışmıştır (Çetin, 2017: 19).

Kadının özünde bulunan annelik içgüdüğü ve doğurganlık kadını anne-eş çerçevesi içine almıştır. Aile ve evi ilgilendiren konular kadınların sorumluluğuna bırakılmıştır (Hüseyinli ve Hüseyinli: 2016: 110). Kadınlar zamanlarının büyük kısmını evde çalışarak geçirmiştir. Zamanla ev dışında da çalışmaya başlamıştır. Günümüze kadar birtakım değişikliklerden geçilmiş ve iş bölümünün yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Sosyal ve ekonomik değişimler, tutum ve beklentileri değiştirmektedir (Demirbilek, 2007: 17). Kadınlar çalışma hayatına girmeye başlamış ancak toplumdaki cinsiyetçi rol yaklaşımı nedeniyle çalışmadan olumsuz etkilenmiştir. Kadınlar geleneksel rollerini aksatmamaya çalışan işlere yönelmeye çalışmaktadır. Hem evdeki rolünü yapmaya çalışmak hem de dışarıdaki rolünü üstlenmeye çalışmak kadını bir hayli yormaktadır (Kahraman, 2010: 31).

Çalışma yaşamı özel ve kamu sektörü olarak ayrıldığında Türkiye’de kadınların genelde kamu sektörünü tercih ettiği görülür. Bunun sebepleri arasında iş güvencesi ve kadınlara verilen hakların daha rahat kullanması olabilir. Kadınlar kamu sektöründe genellikle sağlık ve eğitim alanında varlığını gösterirken, özel sektörde bankacılık, sigortacılık, emlakçılık, toptan ve perakende ticaret gibi alanlarda varlıklarını göstermektedir (Ergin ve Çınkır, 2005: 84). Son zamanlarda tıp, mühendislik ve hukuk alanında da profesyonel mesleklerde çalışan kadınların oran artmıştır (Akpınar ve

Bozkurt, 2018: 18). Bunun yanında eğitim düzeyi düşük kadınlar ise kayıt dışı çalışmaktadır. Evde yaşlı ve çocuk bakıcılığı yapmak, gündelik işlere gitmek, tekstil sektöründe üretim yapan şirketlerden parça başı iş almak gibi işler yaparak günlük ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Güner, Uslan ve Çicek, 2014: 67).

Kadınlar toplumların ilerlemesinde önemli bir yere sahiptir. Kadının eğitilmiş, üretken ve çalışkan olması toplumu ileri seviyeye taşımaktadır. Sürdürülebilir bir kalkınma için kadınların işgücüne katılması önem arz etmektedir. Kadınlar çalışma hayatına girmesiyle toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başlamaktadır (Karabıyık, 2012: 240). Ancak bunlar yapılırken kadının fitri yapısı göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kadın ve erkekler birbirini tamamlayıcı ve dengeleyici olmak zorundadır. Kadın bilinçli bir şekilde tüketimi aile ihtiyaçları yönünde yönlendirmeli ve tüketim çılgınlığının içinde kaybolmamalıdır (Koytak, 2008: 63).

Dünya’da son yirmi yılda kadınların istihdama katılım oranları artmıştır. Bu artış, tarım ve hane içi ücretsiz üretimden hane dışı ücretli üretime geçişin olduğu anlaşılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde istihdam tarımdan, hizmetler ve imalat sektörüne kaymış, gelişmiş ülkelerde ise istihdam imalattan hizmetler sektörüne kaydığı görülmüştür.

Türkiye’de Kadın İstihdamının Yakın Tarihi

Anadolu’da bilinen ilk kadın teşkilatı, Ahi teşkilatının içinde yer alan “Anadolu Bacıları” diye adlandırılan teşkilattir. Bu teşkilatta mesleki, ahlaki, dini, askeri faaliyetleri öğrenme (özel durumlarda şehrin savunmasına yardımcı olma), yetim ve aç olan insanları himaye altına alma gibi sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunmuş, her açıdan kadınlar kendilerini geliştirmişlerdir. “Kendi aşına, eşine ve işine sahip ol” anlayışıyla hareket etmişlerdir (Yıldırım, 2018: 189).

Osmanlı’da da kadınlara eğitim veren çeşitli kurumların olduğu görülmüştür. Özellikle yaşanan savaşlar, kadınları muhtaç hale

düşürdüğü için Türk Kadınları Biçki Yurdu kurulmuş ve kadınların ihtiyaçları giderilmiştir. Yine bu dönemde İnas Mektepleri ve Kız Sanayi Mektepleri açılarak kadın işgücüne katılımın desteklenmesine çalışılmıştır (A.g.e.: 190).

Savaş sonrası dönemlerde önemli oranda erkek nüfusunun yitirilmesi kadına olan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Bunun yanında kadının savaşa önemli katkıda bulunması, kadın emeğinin evin dışına çıktığı durumdaki önemini göstermiştir. Bu da dikkatlerin tekrar kadın emeğine çekilmesini sağlamıştır. Birçok alanda değişikliklerin olduğu Cumhuriyet dönemi, kadınlara da yenilik getirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından önce yeni kurulacak olan devletin yapı taşlarını belirlemek için İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Toplumun her kesiminden temsilciler katılmıştır (Erarslan, 2009: 16).

İktisat kongresinde kadınlar için hamilelik durumu söz konusu olduğunda kadınların izin kullanması, bazı yerlerde kadınlarının çalışmasının kısıtlanması örnekleri verilebilir (Tiryaki, 2018: 33). Kongre kararlarında kadın çalışanlara doğum öncesi ve doğum sonrası 8 haftalık, 1 ayda ise 3 gün ücretli izin verilmesi için bir taslak oluşturulmuştur. Uygulanmaya çalışılan ekonomik sistem için ilk zamanlarda yerli sanayinin kurulması için özel kesime destek verilmiş ve bunun için çalışmalar yapılmıştır. Fakat sonrasında oluşan ekonomik bunalım Türkiye'yi de etkilemiş devlet doğrudan yatırıma mecbur bırakılmıştır. Tekstil sektörü, madencilik sektörü, şeker sanayisi gibi alanlara yönelmiştir. Bu alanlarda işçi sayısının arttırılması kadın işçilerin de burada varlığını arttırmasını sağlamıştır (Erarslan, 2009: 17). Aslında Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi verileri karşılaştırıldığında kadınların çalışma alanında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde kadınların genelde yer aldığı alan tarımdır. Tarımın ardından ise dokumacılık, gıda ve tütün gelmektedir (Tiryaki, 2018: 34).

Kadınlara dönük cumhuriyet dönemi ilk yasa 1930 tarihinde olan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'dur. Bu kanun kadın

ve çocuk işçilerin çalışma süresini, hangi şartlar altında çalıştıklarını; çalışanların yaşını ve işin özelliğini ilişkin düzenlemeleri ele almıştır. Devletin çalışma hayatına ayrıntılı bir şekilde müdahale etmesi ise 1936 ‘da çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu olmuştur (İnce, 2010: 62).

Kadınların bu dönemde tarım dışında ücretli olarak çalışmalarını artmıştır. 1930 sonrasında uygulanan “devletçilik politikası” ile kadınların toplumsal konumunun değişmesi de etkili olmaktadır. TÜİK’e göre 1937’de çalışan kadının işçilerin oranı %18 civarındayken, 1943’te bu oran %20’ye yükselmiştir. Cinsiyete dayalı ücret farklılıkları o dönemde de devam etmektedir (Makal, 2001: 120).

Türk Ceza Kanunu’nun 122. maddesinde cinsiyet ayrımcılığı üzerine düzenleme yapılmıştır. Ayrımcılık yapılarak kişiyi işe alan veya almayan, kişinin ekonomiye katkıda bulunmasını engelleyen kişilere ceza verilmektedir (Güngör, 2012: 16). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 50. maddesi de yaşın, cinsiyetin ve gücün uygun olmayan işlerde kişilerin çalıştırılmaması gerektiğine, kadınların ve küçüklerin çalışma şartları için ayrıca korunacaklarını belirtmektedir (Koç, 2014: 116).

Kadınları korumak için çıkarılan bazı yasaların ve yönetmeliklerin kadının işgücüne katılımını azalttığı düşünülebilir. Buna örnek olarak 100-150 arası kadın çalıştıranların “emzirme odası” ve 150’den fazla kadın çalıştıran işverenlerin “kreş açma” zorunluluğu gibi örnekler işverenlerin kadın işçi alımını sınırlandırmasına neden olmuştur. Eşlerinin kadının işgücü piyasasına girmesine izin vermemesi durumunda, kadının tazminat olarak eşinden ayrılması hakkı da kadınlar tarafından suistimal edilip kadın işgücünü azaltan başka bir neden olmuştur (Özer ve Biçerli, 2003-2004: 70).

Bir başka fırsat eşitsizliği oluşumu da kamuda ve üniversitelerde başörtü yasağı olmuştur. Bu yasakla da birçok kadın okuyamamış, kamuda yer alamamıştır. Anayasanın 42. maddesine 2008’de eklenen kanunda açık bir şekilde yazılan sebep yoksa yükseköğrenim hakkından kimsenin mahrum edilmeyeceği ilkesi bu konu-

da atılan bir adım olmaktadır. Yükseköğretim Kurulunun, 2010 yılında üniversitelere gönderdiği yazısında başörtülü öğrencilerin dersten çıkarılmaması gerektiğini belirtmiştir (Süral, 2014: 283-284). 2013 yılında da tamamen kalkan bu yasak kadınları istihdamda daha da teşvik etmiş böylelikle kapalı bayanların da kamuda çalışmasının ve üniversitelerde okumasının önü açılmıştır.

Bu yasağın kalkması kadınların özgürce, istedikleri bölümde okumalarına yardımcı olmuştur. Bir insanın dini kimliğinden dolayı kısıtlama yaşaması o ülke için büyük problemdir. Sonunda çözüme kavuşturulmuştur.

Kadın istihdamında bir diğer uygulama ise çalışan annelere hükümetin maddi destek sağlamasıdır. Bunun içine ilk çocuk için 300 lira, ikinci çocuk için 400, üçüncü ve daha fazla çocuk için 600 lira doğum yardımı yapması girmektedir. 178 lira süt parası çalışan çalışmayan herkese verilmektedir. Annelerin doğumdan sonra yasal izinleri sona erdiğinde birinci çocuk için 60 gün, ikinci çocuk için 120 gün, üçüncü ve daha fazla çocuk için 180 gün yarım gün çalışarak çalışmadığı mesainin ücretini devletten alma şansını yakalayabilmektedir. Anneye yapılan en yüksek tutarlı ödeme ise doğum (rapor) parasıdır ki bu para maaşa göre değişmektedir. 112 gün üzerinden yapılmaktadır. Asgari ücretlinin aldığı en düşük ödeme 6 bin 367 liradır. Bu para Ziraat Bankası hesabına yatırılmaktadır. Bütün ödemeleri alan annenin eline geçen para 9 bin 385 lirayı bulmaktadır.

Hem Anayasa'da hem de uluslararası sözleşmelerde kadın ayrımcılığına önem verilmekte, kadın ayrımcılığını yasaklanmaktadır. Bugün geldiğimiz noktada ayrımcılığa yönelik uygulamaların devam etmekte olduğu görülmektedir 2004 yılında Başbakanlık tarafından "Personel Temininde Eşitlik İlkesi" konulu genelgede işe alımlarda cinsiyet farkı gözetmeksizin işe alımların gerçekleşmesi gerektiği üzerine durulmuştur. Böyle bir genelgenin olması da o yıllarda da devam eden fırsat eşitsizliğinin olduğunu ve devletin bunu kabul edip buna çözüm arayışları içinde olduğu görülmektedir (Önder, 2013: 51).

Türkiye’de Kadın İstihdamının İstatistiksel İrdelenmesi

Sürdürülebilir bir büyüme için kıt kaynakların kullanımının etkinleştirilmesi, insan kaynaklarına yatırım, teknolojik yenilik, sermaye ve verimlilik artışı gerekli olmaktadır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların rolü de bu durumda yadsınamaz bir gerçektir (Doğan ve Kaya, 2014: 92).

Dünya’da 2013 itibariyle kadınların işgücüne katılım oranlarının ortalaması %50, Avrupa Birliği ortalaması %66, OECD ortalaması %62 ve Türkiye’de ise bu ortalama %30 civarındadır. Bu da kadınların işgücüne katılma oranlarının diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’nin geri kaldığının bir göstergesidir (Keskin, 2018: 7).

Kadın istihdamın AB ortalaması 2013 itibariyle %58 civarı, OECD ortalaması %57, dünya ortalaması ise %47 ve Türkiye’deki ortalaması ise %27 civarında seyretmektedir. Kadın işsizlik oranları ise AB ortalaması %11, OECD ortalaması %8 civarı, dünya ortalaması %6 ve Türkiye’de ise %11 civarındadır. Bu oranlar Türkiye’de bulunan kadınların potansiyelinden yeterince faydalanılmadığını göstermektedir (Keskin, 2018: 7).

Tablo 1. Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları

Yıllar	Kadın İstihdam Oranı (%)	Kadın İşsizlik Oranı (%)	Kadın İşgücüne Katılım Oranı (%)	Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%)
2000	24,9	6,3	26,6	73,7
2001	25,1	7,5	27,1	72,9
2002	25,3	9,4	27,9	71,6
2003	23,9	10,1	26,6	70,4
2004	20,8	11,0	23,3	70,3
2005	20,7	11,2	23,3	70,6
2006	21,0	11,1	23,6	69,9
2007	21,0	11,0	23,6	69,8
2008	21,6	11,6	24,5	70,1
2009	22,3	14,3	26,0	70,5
2010	24,0	13,0	27,6	70,8

2011	25,6	11,3	28,8	71,7
2012	26,3	10,8	29,5	71,0
2013	27,1	11,9	30,8	71,5
2014	26,7	11,9	30,3	71,3
2015	27,5	12,6	31,5	71,6
2016	28	13,7	32,5	72
2017	28,9	14,1	33,6	72,5

Tablo, 2000-2017 yılları arasında cinsiyete göre işgücü oranlarını irdelemek amacıyla TÜİK İşgücü İstatistiklerinden alınmıştır. Tablo incelendiğinde erkek işgücü oranlarında pek bir değişim olmadığı gözlemlenmektedir. 2000 yılında erkek işgücüne katılım oranı %73,7 iken 2017’de bu oran %72,5 olmuştur. Pek bir değişim gözlemlenmese de 2000 yılına kıyasla düşmesi bir soru işaretidir. Kadın işgücüne katılım oranında ise bu durum 2000 yılında %26,6 iken 2017’de %33,6 olmuştur. Kadın işgücüne katılım oranlarında 2004 yılından sonra bazı inişler ve çıkışlar olduğu gözlemlense de genelde bir artış olduğu görülmekte, 2014 yılından sonra ise düzenli bir artış sergilemektedir.

TÜİK istatistiklerine bakıldığında nüfusun %49,8’ini kadınların oluşturduğunu, yönetici pozisyonunda çalışan kadınların 2012’de %14,4 iken, 2017 yılında %17,3 olduğu görülmektedir. Bunun yanında yükseköğretimde görevli kadın profesör 2017’de %27 iken 2018 yılında %31,2 olmuştur. Kadın istihdamının en fazla olduğu sektör ise %56,1 ile hizmet sektörü olmaktadır (TÜİK, 2018).

Türkiye’de Boşanmalar ve İstatistiksel İncelemesi

Evliliğin amacı toplumun yapı taşı olan aile kurumunun, toplumda varlığını sürdürmesidir. Evlilik birliği yasal yollarla kurulduğu gibi yasal yollarla sona ermektedir. Bu duruma boşanma denmektedir (Aksu, 2018: 69).

Evlilikte eşler, evliliğin faydalarını kısmen belirlemelidir (South ve Spitze, 1986: 584). Böylelikle aile kurumunun ihmal edilmesinin önüne geçilebilmektedir. Aile kurumunun ihmali olduğu du-

rumda boşanma da baş göstermekte ve günümüzde önemli toplumsal sorunlara neden olmaktadır (Arpacı ve Tokyürek, 2012: 3). Aile kurumunun sonlandırılması toplumda pek hoş karşılanmamaktadır. Sadece çiftlerde değil, çocuklarda da psikolojik ve maddi hasarlar meydana getirmektedir (Sandalcılar, 2012: 225).

Tablo 2. Türkiye’de Evlilik ve Boşanma İstatistikleri

Yıllar	Evlenen Sayısı	Boşanan Sayısı	Evlenme Hızı (%)	Boşanma Hızı (%)
2001	544.322	91.994	8.35	1.41
2002	510.155	95.323	7.73	1.44
2003	565.468	92.637	8.47	1.39
2004	615.357	91.022	9.10	1.35
2005	641.241	95.895	9.37	1.40
2006	636.121	93.489	9.18	1.35
2007	638.311	94.219	9.10	1.34
2008	641.973	99.663	9.04	1.40
2009	591.742	114.162	8.21	1.58
2010	582.715	118.568	7.97	1.6
2011	592.775	120.117	7.99	1.62
2012	603.751	123.325	8.03	1.64
2013	600.138	125.305	7.88	1.65
2014	599.704	130.913	7.77	1.70
2015	602.982	131.830	7.71	1.69
2016	594.493	126.164	7.50	1.59
2017	569.459	128.411	7.09	1.60
2018	553.202	142.448	6.80	1.75

Kaynak: Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2018

Tablo incelendiğinde boşanan bireylerin sayısının 2001’de 91 bin 994 iken, 2018 yılında boşanan bireylerin sayısının 142 bin 448’e yükseldiği görülmektedir. Aradaki fark göz ardı edilmeyecek

ölçüdedir. Bir önceki yıla kıyasla -2017’ye göre- evlenen bireylerin sayısı %2.9 azalarak 553 bin 202 olurken, boşanmış bireylerin sayısı bir önceki yıla göre %10.9 artarak 142 bin 448 olmuştur. Bu durum “Bu çalışma neden yapılıyor?” sorusuna cevap vermektedir.

Tablo 3. Boşanma Sebeplerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Zina	Suç ve haysiyetsizlik	Cana kastetme, kötü muamele	Terk Etme	Geçim sıkıntısı	Akıl Hastalığı	Diğer	Bilinmeyen	Toplam
2001	75	27	17	337	86.271	31	333	4.903	91.994
2002	64	21	12	275	89.939	24	454	4.534	95.323
2003	68	21	29	252	88.220	21	615	3.411	92.637
2004	81	20	12	262	86.900	31	444	3.272	91.022
2005	67	39	36	257	91.989	45	539	2.923	95.895
2006	78	36	26	283	88.455	37	684	3.890	93.489
2007	77	29	24	230	88.533	56	551	4.719	94.219
2008	73	24	37	258	94.567	37	882	3.785	99.663
2009	76	42	39	285	10.560	38	1.156	3.976	114.162
2010	90	37	32	317	113.039	42	1.414	3.597	118.568
2011	85	35	35	288	116.153	58	957	2.506	120.117
2012	71	26	30	276	119.921	52	1.050	1.899	123.325
2013	80	37	31	238	121.627	40	1.149	2.103	125.305
2014	107	36	31	200	126.732	61	1.280	2.466	130.913
2015	103	35	38	210	128.152	57	1.149	2.086	131.830
2016	86	44	27	163	123.052	43	978	1.771	126.164
2017	97	40	28	131	125.634	39	752	1.690	128.411
2018	98	45	40	161	139.481	46	725	1.852	142.448

Tablo 3 incelendiğinde boşanma sebeplerinin başını geçim sıkıntısının çektiği görülmektedir. 2001 yılında 86 bin 271 iken, 2018’de 139 bin 481 olmuştur. Bu da aile içinde geçim derdinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bir diğer boşanma sebe-

bi olan terk etme sayısındaki düşüş gözden kaçmamaktadır. 2001 yılında 337 iken 2018'de yarıdan fazla bir düşüş yaşanarak 161 olmuştur. Zina sayısı da 2001'de 75 iken 2018'de 98'e yükselmiştir. Birçok sebep bu artışa neden olmaktadır. Bunların sebepleri ele alındığı zaman, daha öncede belirtildiği gibi toplumda izlenen dizilerde aldatmaların normalleştirilerek insanın hayatına girmesi ve sosyal medya kullanımının artmasıdır. Bunun yanında ailede huzuru bulamayan eşlerin huzuru dışarıda araması, bireyler arasındaki iletişimsizlik ve inanç eksikliği kişileri aldatmaya itmektedir. Bu sebepler aldatmayı meşrulaştırmamalıdır çünkü aldatmanın hiçbir haklı gerekçesi yoktur.

Sonuç

Bu araştırmada, günümüz ekonomilerinde ele alınan iki önemli kavram olarak kadın işgücü ve boşanmalar Türkiye örneğinde 2000-2017 yılları arasında istatistiksel olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye'de kadın istihdamının arttığını göstermektedir. Bununla beraber gelişmiş diğer ülkelerle kıyaslandığında ülkedeki kadın istihdamı Avrupa Birliği, OECD gibi ülke gruplarının ortalamalarının altında kalmaya devam etmektedir. Türkiye işgücü piyasasında kadın istihdamında özellikle hizmet sektörünün öncü olduğu görülmektedir. Kadın istihdamının yükseköğretimdeki artışı özellikle dikkat çekmektedir. Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında sağlıklı ve mutlu aile birlikteliğinin olumlu katkısı göz ardı edilemeyen bir gerçektir. Dünya'da ve Türkiye'de artan boşanmalar işgücü ve istihdam politikalarının tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye örneğinde olduğu gibi boşanmalarda karşılaşılan öncelikli problemin geçim sıkıntısı olması kadın istihdamı ve boşanma konularını kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini göstermiştir.

Kaynakça

- Akpınar, A. & Bozkurt, B. (2018). Bilişim Sektöründe Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümü. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(2):17-28.
- Aksu, L. (2018). İşsizlik, Suç, Boşanma, İntihar Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkininin; Nedensellik Testleri ile Analizi: Türkiye Örneği. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*,5(2): 58-100.
- Arpacı, F. & Tokyürek, Ş. (2012). Boşanmış Bireylerin Yeniden Evlilik Konusundaki Görüşlerin İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (31): 1-15.
- Çetin, B. I. (2017). Kadim Toplumlardan Günümüze Kadınlara Yönelik Ayrımcı Tutumların Kökenleri: Kadın ve Emeği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*,8(20): 1-22.
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Finans ve Ekonomik Yorumlar*,44(511): 12-27.
- Doğan, B. B. & Kaya, M. (2014). TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*,4(2): 91-106.
- Erarslan, İ. (2009). *Türkiye’de kadın istihdamının artırılması: tespit ve öneriler*.(Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergin, A. & Çınkır, Ş. (2005). Eğitim Yönetiminde Kadınlar. *Avrasya Eğitim Araştırmaları Dergisi (EJER)*,14(18): 83-96.
- Günay, G. & Bener, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*,5(3): 157-171.
- Güner, T., Uslan, U. ve Çiçek, Ö. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Kadın İstihdamının Karşılaştırılmalı İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 5(10): 55-75.
- Güngör, E. (2012). Türk Hukuku ve Avrupa Birliği Hukukunda Kadın İstihdamının Teşvikine Yönelik Düzenlemeler. 3(1): 11-37.
- Hüseyinli, N. & Hüseyinli, T. (2016). Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*,16(34): 108-137.

- İnce, M. (2010). *Kadın istihdamı ve kadın işgücüne olan talep Türkiye örneği*. (Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kahraman, S. D. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*,3(1): 30-35.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 32(1): 231-260.
- Keşkin, S. (2018). Türkiye’de Eğitim Düzeyine Göre Kadınların İş Hayatındaki Yeri. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(17): 1-30.
- Koç, K. (2014). *Türkiye’de kadın istihdamını arttırmaya yönelik çabalar: Avrupa birliği ve Türkiye karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koytak, N. (2008). *Her Anne Bir Okul*. İstanbul: Uçurtma.
- Kuzgun, Y. & Sevim, S. A. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*,37(1): 14-27.
- Makal, A. (2001). Türkiye’de 1950-1965Döneminde Kadın Emegine İlişkin Ücretli Kadın Emegi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*,56(2): 117-155.
- Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *Çalışma Dünyası Dergisi*,1(1): 35-61.
- Özer, M. & Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,3(1): 55-86.
- Sandalcılar, A. R. (2012). İşsizlik Boşanmayı Etkiliyor mu? Bölgesel Panel Nedensellik. *Ege Akademik Bakış*,12(2): 225-238.
- South, S. J. & Spitze, G. (1986). Determinants of Divorce Over The Marital Life Course. *American Sociological Review*,51(4): 583-590.
- Süral, N. (2014). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Fırsatlar, Engeller ve Hukuki Çevre. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,15(Özel Sayı): 279-309.
- TÜİK. (2018, 6 Mart). İstatistiklerde Kadın.
- Yıldırım, E. (2018). Kadınların Mesleki Eğitimi ve Kadın İstihdamı Sempozyumu Hakkında. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (16): 186-191.

Türk Dış Politikasının Türk Dış Ticaretine Etkileri

Asena BOZTAŞ¹

Özet

Dünya üzerindeki toplumsal yapılar, süreç içerisinde ulus devletlere dönüşmüşler ve her ulus siyasi, ekonomik ve sosyal olarak kendi çıkarını maksimize etmek için çaba sarfetmiştir. Temeli 1789 Fransız İhtilali'ne kadar uzansa da, uluslararası sistemde, günümüz ulus devlet yapılanmalarının Birinci Dünya Savaşı sonrasında hızlandığını görmek mümkündür.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin sonrasında, bu ulus inşa sürecinde yapılanmasını 1920'li yıllarda başlatmış ve son dönemde büyük ölçüde tamamlayabilmiş uluslararası sistemdeki önemli devletlerden biridir. Dolayısıyla, Türk dış politikasının yapılanması ve Türk dış ticaretinin şekillenmeye başlaması da aynı sürece işaret etmektedir.

Çalışma, Türkiye'nin ulus inşa sürecine girdiği 1920'li yıllardan günümüze kadar dış politika-dış ticaret ilişkilerini, özellikle de dış politikanın dış ticarete etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada literatür taraması, tarihsel ve güncel verilerin analizi yöntemlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Türk Dış Ticareti, Ulus Devlet Yapılanması, Uluslararası Sistem, Türkiye

Giriş

Uluslararası sistem dinamikleri ve uluslararası konjonktürden etkilenen Türk dış politikası ve Türk dış ticareti, ulus inşa yapılanmasının küresel düzeyde gelişimiyle birlikte önemli ölçüde dönüşmüş ve evrilmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin son yılları olan 1930'lardan itibaren devam etmektedir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, aboztas@sakarya.edu.tr

Türk dış ticaretine etki eden dış politika süreçlerinin değerlendirildiği çalışma, iç politika süreçlerinin de tetiklediği veya tam tersi şekilde dış politika süreçlerinin tetiklediği iç politika süreçlerinden etkilenen dış ticaretteki önemli olayları incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla iç politika, dış politika ve dış ticaret etkileşimi kesin çizgilerle ayırt edilemez bir bütündür. Bunu toplumsal yapı ile iç ve dış diğer dinamikler tamamlamaktadır.

Çalışmada hedeflenen temel parametre, Türk dış politikası ekseninde Türk dış ticaretinin gelişimine etki eden faktörlerin tarihsel sistematik analiz yöntemiyle belirlenmeye çalışılmasıdır.

1. Türk Dış Politikası Ekseninde Türk Dış Ticaretinin Gelişimine Etki eden Faktörler

Ulus inşa sürecinin tüm dünyada etkin olmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Türkiye'nin kuruluş yıllarından itibaren iç politik dönüşümlerin yanı sıra dış politika-dış ticaret ilişkileri daima birbiriyle sıkı bağlar içerisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin devlet kontrollü ve ihracatı önlemeye yönelik politikaları, kapitülasyonlar, Balta Limanı ve benzer anlaşmalar, cumhuriyet döneminde imzalanan Lozan Anlaşması, 1929 küresel ekonomik bunalım ve ülke içindeki spekülasyon, ithalat talebinin artışı, Haziran 1929'daki ithal edilen mallara konulan yüksek gümrük tarifeleri, 1932-1939 yılları arasında birçok alanda özel sektörün gelişimini beklemeden zaruri görülen yerli ve yabancı yatırımları gerçekleştirilmesi, 2. Dünya Savaşı'na girmeyen siyasi iradenin 1946 yılında ihracatı teşvik etmek maksadı ile % 146 oranında devalüasyon yapması ile dış ticaret fazlası verilmesi, 1950'lerde dış ticaretin tamamen serbest bırakılması ve 1980'lere kadar ithal ikameci politikalar uygulanması, 1960'lı yıllarda uygulanan ekonomi politikalarında sabit döviz kur sisteminin uygulanması ve gümrük kotalarının yüksek tutularak ithalatın kısıtlanmaya çalışılması, 1970'lerdeki dünya petrol krizi ve 1974 yılında Kıbrıs sorunu sebebiyle Türkiye'ye uygulanan ambargonun dış

ticarete olumsuz etkileri, 1980'lerde gerçekleştirilen devalüasyonla ve 24 Ocak kararlarıyla hedeflenen dış ticaretin gelişimi için ihracatın arttırılması (özellikle komşu ülkeler ve Ortadoğu ile) (Şahin, 2009: 409-410) dolayısıyla da döviz kazancının arttırılması, Küreselleşen dünya ekonomisine uygun hareket edebilmek için 1984'de ithalat rejiminde yapılan önemli değişiklikler, 1990'lı yıllarda küresel ekonomideki durgunluk, Körfez Savaşı (1990-1991) ve Türkiye'deki ekonomik kriz ve yüksek enflasyon oranları, Türkiye'nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütüne, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne üye olmasının etkisizliği ve Avrupa Birliği'nin sanayi ürünlerinin gümrüksüz olarak ülkeye girişi ile dış ticaret açığının artışı, 1999 Asya Krizi ve Türkiye'den gerçekleşen sıcak para çıkışları, IMF ile stand-by anlaşması yapılması, 2002'deki küresel ekonomik entegrasyonların artışı, 2008'de ABD'de başlayan ekonomik krizin (mortgage krizi) tüm dünyada hissedilmesi, 2001 kriziyle düşüş yaşayan dış ticaret hacminin 2008 yılındaki (etkileri 2009 yılına yansımıştır) küresel kriz sürecine kadar artışı göstermesi, 2010 sonrasında Afrika'ya açılım, Suriye'deki savaş ve ABD ile yaşanan dönemsel krizler Türk dış ticaretine etki eden dış politika unsurları ve iç-dış politik süreçlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

2. Türk Dış Politikasından Etkilenen Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Süreci

Uluslararası sistem dinamiklerine ve uluslararası konjonktüre göre hareket eden Türk dış politikası ve iç politikası, ülkenin ekonomi ve toplumsal yapısını belirleyen temel unsurlardır. Uluslararası sistemden etkilenen dış politikanın dış ticarete olan etkileri aynı zamanda ulus inşa yapımını tamamlama çabası gösteren Türkiye için tarihsel süreç boyunca oldukça yoğun olmuştur. Bu bağlamda kapitülasyonlardan, Lozan Anlaşması'na, Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'ndan Suriye Savaşı'na kadar tüm uluslararası düzenlemeler Türk dış politikasını ve Türk

dış ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Türk dış politikası-Türk dış ticareti arasındaki etkileşim süreci, tarihsel olarak sistematik bir analize tabi tutulduğunda; Cumhuriyet Öncesi (1830-1923), Cumhuriyetin Kuruluşu Yılları (1923-1980), Küreselleşmenin Etkileri (1980-2019) şeklinde sıralanabilmektedir.

2.1. Cumhuriyet Öncesi Dış Politika-Dış Ticaret Etkileşimi (1830-1923)

Avrupa'da sanayi devrimi süreci gerçekleşirken, imparatorlukların ulus devletlere dönüştükleri yapıların tüm dünyada etkin olduğu uluslararası sistemde Osmanlı Devleti son dönemlerini yaşamaktaydı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilme sürecindeydi. Bu dönemde Osmanlı'nın iktisadi hayatının önemli bir unsurunu oluşturan ticaret, bir devlet geleneği olarak devletin kontrolü altında yürütülmekteydi (Çakır, 2000, s.40; Savrul vd, 2013: 57). İthalatı teşvik edici, ihracatı kısıtlayıcı bir uygulamaya dayanan Osmanlı dış ticaret politikalarına göre; ihracat yüksek oranlarda vergilendirilmekte hatta bazı mallara ihracat yasağı konulmaktaydı. Kapitülasyonlarla birlikte daha da güçlenen bu ithalatı teşvik edici dış ticaret politikası, 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Balta Limanı Anlaşması ve Fransa ve diğer Avrupa devletleri ile yapılan benzer nitelikteki anlaşmalar², Osmanlı Devleti'nin gümrükleri üzerinde diğer Avrupalı devletlere büyük ayrıcalıklar tanımak suretiyle Osmanlı Devleti'ne yönelik engelsiz bir ticaret sistemi geliştirmelerine imkan sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin gelişen Avrupa sanayisi için açık

2 *Balta Limanı Anlaşması (1838)* ile Yedi-vahid yani tekel sistemi (ülkedeki hammaddelerin yurtdışına çıkmasını engellemek) kaldırılmıştır, iç ticarete İngilizlerin de katılabilecek olması öngörülmüştür, İngiliz vatandaşları Osmanlı ürünlerini ihraç etme hakkına sahip olmuşlardır, transit resmi kaldırılmıştır, İngiliz gemileriyle gelen İngiliz ürünleri bir defaya mahsus gümrük vergisi ödeyebilme hakkına sahip olmuşlardır, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ticaret yapan İngilizler, Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödemişlerdir. Bu anlaşmalara benzer anlaşmalar başka devletlerle de imzalanmıştır. Bu ülkeler; *Fransa, İsveç, Norveç, Hollanda, Danimarka, İspanya, Portekiz ve Belçika*'dır (Antlaşmalar, 2019).

bir pazar haline gelmesine de yardımcı olmuştur (Güven, 1998: 26; Savrul vd, 2013: 57).

On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin ülkenin temel gereksiniminde kullandığı malların eksikliğini önlemek ve vergi gelirlerini arttırmak amaçlı dış ticaret politikasına karşın, Avrupa devletlerinin dış ticaret politikaları, milli servetini oluşturan altın ve gümüş miktarını ve ihracatlarını arttırmak, ithalatı azaltmak ve yerli üreticiyi dış rekabetten korumak amacıyla dış ticaret politikaları uygulanmaktı (Taşkın, 2003: 133). Dolayısıyla Osmanlı Devleti, ulus devlet olmaya doğru evrilirken Avrupalı devletlerin dış ticaret politikalarının tam tersini uygulamıştır.

2.2. Cumhuriyetin Kuruluşu Yıllarında (1923-1980) Dış Politika-Dış Ticaret Etkileşimi

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan henüz çıkmış olan ve savaşın negatif etkisinin ekonomide de yoğun hissedildiği Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında, siyasi iradenin imzalamış olduğu Lozan Anlaşması'nın bağlayıcı hükümleri³ nedeniyle dış ticaretinde 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini bu anlaşmada geçerli olan biçimiyle uygulamak zorunda kalmıştır. Lozan anlaşması gereği Türkiye dış ticaretinde hiçbir sınırlama yer almamaktaydı. Bu durum Türkiye'yi de Osmanlı Devleti gibi, ihracatında tarımsal ürünlerin ağırlıklı olduğu ve sanayisi gelişmemiş bir ülke ve gelişmiş ülkelerin açık bir pazarı haline dönüştürmüştür. Bu nedenle cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, ithalatın yüksek olduğu ve dış ticareti devamlı açık veren bir ülke konumunda olmuştur. Türkiye

3 Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı açısından son derece önemli bir sorun olan kapitülasyonlar, Lozan Barış Antlaşması'nın 28.maddesiyle kaldırılırken, Türk gemilerine kendi sularında ticaret yapma hakkı geri verilse de dış ticaret (gümrük hükümlerliği) sorunları henüz çözülememişti. Çünkü Lozan'ın getirdiği iktisadi hükümler, bir dış ticaret politikasını imkansız kılmakta, gümrük gelirlerindeki azalma ve aşarın kaldırılması devlet gelirlerini sınırlandırmaktaydı. Lozan'la Osmanlı Devleti'nin 1 Eylül 1916 tarifesinin 5 yıl süreyle geçerli olması Türkiye tarafından kabul edilmesi de ülkenin dış ticaretinin gelişiminde önemli bir diğer engeli teşkil etmekteydi. Çünkü Türkiye, 1929 yılına kadar dış ticaretin ülke aleyhine işlediği gümrük tarifelerinde bir değişiklik yapamamıştır (Sözcü, 2019).

Cumhuriyetinin Lozan Anlaşması'yla süren “dış politika-dış ticaret” ilişkisi Osmanlı'nın devlet kontrollü dış ticaret politikalarının devamı niteliğindedir.

Diğer yandan savaştan çıkan ve yabancı sermayenin güven duymadığı Türkiye ekonomisi, yabancı yatırım çekme sorunu da yaşamaktaydı (Uludağ ve Arıcan, 2003: 3-4). Bu şartlarda uluslararası sistemde hayatta kalma mücadelesi veren Türkiye ekonomisi için henüz kurulmuş olan siyasi irade, Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ni toplayarak ticareti, tarımı desteklemeyi bunu yaparken de çalışanların haklarını korumayı ve yabancı yatırıma çekmeyi hedeflemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 32-33).

Siyasi iradenin uluslararası konjonktürü dış politikayla bütünleyerek iç politik destek sağladığını bu süreç, Türk dış ticaretini ilerleyen yıllarda büyük oranda geliştirmiştir. Fakat Lozan Anlaşması hükümleri nedeniyle 1916 yılında imzalanan Osmanlı Gümrük Tarifeleri beş yıl süreyle geçerli kalmıştır. Bundan dolayı 1929 yılına kadar gümrük tarifeleri arttırılamamıştır ve bu yıllarda Türkiye'nin ithalatı ihracatından fazla olduğu için dış ticaret dengesi hep eksi yönde seyretmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 5).

Nihayet 1929 yılında Lozan Anlaşması sona ermiş ve yeni gümrük tarifesi yürürlüğe girmiştir. Bu tarifeye göre ülke içinde üretilen ve olabilecek iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi kalemlerin ithalatına yüksek vergiler getirilirken, yerli sanayiye teşvik edecek olan tarım makine, araç ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Böylece yerli üretimin teşviki ve korunması hedeflenmiştir (Tezel, 1994: 162). Yerli ekonomiyi koruma ve teşvike yönelik atılan tüm adımlara rağmen yeni kurulmakta olan Türkiye 1929 Dünya Ekonomik Krizinden olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (1923–1929)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (000 \$)	Dış Ticaret Hacmi (000 \$)	İhracat/ İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH*
1923	50790	-	86872	-	-36082	137662	58.5	2959
1924	82435	62.3	100462	15.6	-18027	182897	82.1	3392
1925	102700	24.6	128953	28.4	-26253	231653	79.6	3817
1926	96437	-6.1	121411	-5.8	-24974	217848	79.4	4512
1927	80749	-16.3	107752	-11.3	-27003	188501	74.9	3937
1928	88278	9.3	113710	5.5	-25432	201988	77.6	4362
1929	74827	-15.2	123558	8.7	-48731	198385	60.6	5301

Kaynak: (TUİK, 2009: 2; TUİK, 2010: 668). * Milyon TL. GSYH 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

1929 yılında ortaya çıkan uluslararası sistemdeki bu ekonomik darboğazdan kurtulmak ve dış ticaret dengesini korumak için 1930'larda dış denetimin çok sıkı yapıldığı devlet kontrollü bir dış ticaret gerçekleştirilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan korunmak için Türkiye, 1931 yılında ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında kanun çıkarmış ve hemen ardından 1933-1938 yılları arasında I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nı devreye sokmuştur (Buluş, 2003: 46). İkincisini de uygulamak için hazırladığı sırada patlak veren II. Dünya Savaşı, savaşa

girmeyen Türkiye'yi bu kez de tüm dünyada etkin olan bu savaş-tan korumaya yönelik "İktisadi Savunma Planı"nı hazırlamaya ve uygulamaya yönlendirmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 7-15). Türkiye'nin uluslararası sistemi doğru okuması sonucunda Türkiye, 1930-1937 arasında ihracatı ithalatından fazla olduğu için dış ticaret dengesi devamlı fazla vermiştir.

Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (1930-1939)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (000 \$)	Dış Ticaret Hacmi (000 \$)	İhracat/ İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH*
1930	71380	-4.6	69540	-43.7	1840	140920	102.6	5431
1931	60226	-15.6	56935	-13.8	291	120161	100.5	5877
1932	47972	-20.3	40718	-32.1	7254	88690	117.8	5253
1933	58065	21.0	45091	10.Tem	12974	103156	128.8	6065
1934	73007	25.Tem	68761	52.5	4246	141768	106.2	6447
1935	93670	04.Nis	70635	02.Tem	5597	146867	107.9	6252
1936	93670	22.Eyl	73619	04.Şub	20051	167289	127.2	7694
1937	109225	16.Haz	90540	23.0	18685	199765	120.6	7811
1938	115019	05.Mar	118899	31.Mar	-3880	233918	96.7	8550
1939	99646	-13.4	92498	-22.2	7149	192145	107.7	9139

Kaynak: (TUİK, 2009: 2; TUİK, 2010: 668). * Milyon TL. GSYH 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır

1940'lı yıllar uluslararası sistemde “savaş yılları” olarak adlandırılrsa da Türkiye’de “Çok partili dönem” olarak anılmaktadır ve Türkiye bu süreçte II. Dünya Savaşı’na girmeyerek önemli ve doğru bir karar almıştır. Bu dönemde Türkiye, her ne kadar tüm dünyanın müdahil olduğu bu savaşta yer almasa da ekonomik olumsuzluklardan etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Bu süreçte Türkiye’nin ihracatında azalma olsa da ithalatındaki azalmanın daha fazla olması nedeniyle dış ticaret dengesi yine olumlu seyretmiştir.

Türkiye’nin Dış Ticaret Göstergeleri (1940-1946)

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret	Dış	İhracat/ İthalat	GSYH*
	(000 \$)	(%)	(000 \$)	(%)	Dengesi	Ticaret	Karşıla- ma Ora- nı (%)	
					(000 \$)	Hacmi		
1940	80904	-18.8	50035	-45.9	30869	130939	161.7	8702
1941	91056	12.May	55349	10.Haz	35707	146405	164.5	7800
1942	126115	38.5	112879	103.9	13236	238994	111.7	8230
1943	196734	56.0	155340	37.6	41394	352074	126.6	7424
1944	177952	-9.5	126230	-18.7	51722	304182	141.0	7047
1945	168264	-5.4	96969	23.Şub	71295	265233	173.5	5970
1946	214580	27.May	118889	22.Haz	95691	333469	180.5	7885

Kaynak: (TUIK, 2009: 2; TUIK, 2010: 668). * Milyon TL. GSYH 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır

Türkiye, Dünya Bankası ve IMF’e girdiğinde devalüasyon kısıtlamasından etkilenmemek (Kepenek ve Yentürk, 2005: 118) ve küresel ekonomideki etkilerin ülke içinde daha az hissedilmesi için 7 Eylül 1946 tarihinde önemli bir devalüasyon gerçekleştirmiştir. Böylece ülke parasının değer kaybetmesiyle ve ithalat üzerindeki sınırlamaların azaltılmasıyla ülke ithalatı ihracatı geçmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında IMF’e üye olan Türkiye, küresel ekono-

mide ve dış ticarete daha etkin olmaya başlamıştır. 1950'lerdeki yabancı sermaye ve dış yardımlarla birlikte Türkiye bir yandan ulus inşa sürecini tamamlarken bir yandan da ekonomik düzenini dış ticaretini geliştirerek küresel sisteme adapte etmeye başlamıştır.

1950'li yıllarda her ne kadar II. Dünya Savaşı sona ermiş olsa da mevcut kapitalist dünya düzeninde Türkiye'nin varlığını sürdürebilmesi ve dış ticaret gerçekleştirebilmesi için Türkiye'deki siyasi iradeye geniş yetkiler sağlayan Milli Koruma Yasası yeniden yürürlüğe konulmuş ve fiyat denetimleri arttırılmıştır (Balkanlı, 2002: 300).

1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) başvuruda bulunan Türkiye, tam üyelik şartlarını yerine getirinceye kadar 12 Eylül 1963 yılında bir ortaklık anlaşması niteliğindeki Ankara Anlaşması'nı imzalanmıştır (Özdemir vd, 2016: 158). Bu süreçte aynı zamanda uluslararası sistemde kendine yer bulmaya çablayan Türkiye, bir yandan iç pazarın gelişimine yönelik üretimi teşvik ederken diğer yandan da 1970 yılında yeni bir devalüasyon yaparak ihracatı teşvik etmeye yönelmiştir. Fakat tüm bu çabalar Türkiye'nin dış ticaret dengesinin olumlu gelişimini istenilen düzeyde sağlayamamıştır (Özcan, 1998: 44).

Bununla birlikte uluslararası sistemde yaşanan 1973-1974 dünya petrol şokları, Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi ve Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan yüksek enflasyon, Türkiye'nin dış ticaret dengesinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına neden olmuştur (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 3).

1974 yılında küresel ekonomik sorunların yanı sıra Kıbrıs sorunu sebebiyle Türkiye'ye uygulanan ambargonun etkisiyle Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin oranlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin; Türkiye'nin ithalatında 1950-1970 yılları arası dönemde ABD %25 oranında bir paya sahipken, bu oran %10 değerinin altına inmiştir (Ekodialog.com, 2019).

1980'lere kadar gerek savaşlar ve küresel ekonomik bunalımlar gerekse de uluslararası örgütlere katılması nedeniyle uluslararası

sistemin dinamiklerinden bazen olumlu bazen de olumsuz şekilde etkilenen Türk dış politikası ve dış ticareti, 1980 sonrasında da benzer biçimde şekillenmiştir.

2.3. Küreselleşmenin Etkilediği (1980-2019) Dış Politika-Dış Ticaret Etkileşimi

Ekonomik küreselleşmenin hız kazandığı ve ekonomilerin örgütlenmelerle ulus üstü yapılara dönüşmeye başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin ihracata dayalı büyüme modeli, kent nüfusunun artışı, sanayi sektörüne yapılan yatırımlar gibi nedenlerle 1980 sonrasında tarım sektörünün Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı önemli oranda düşüşe geçmiş, sanayi sektörünün toplam ihracattaki payı ise yükseliş göstermiştir.

Ayrıca, Türkiye'de 1980'lerde gerçekleştirilen devalüasyon ve 24 Ocak kararları da ülkenin dış ticaretinin gelişimi yönünde atılan önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. 24 Ocak kararları ile oluşturulan Serbest Bölgeler (Tekeli, 2010: 127), dış ticaretin gelişimini günümüzde dahi Türkiye lehine ilerleten önemli birer mihenk taşıdır.

Dış ticaret hacmini arttıran diğer önemli bir gelişme de 1989 yılındaki Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kararla birlikte yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve dış ticaretin serbestleştirilmesidir (Özcan, 1998: 45).

Tarihsel süreç boyunca komşularında sürekli savaşların olduğu Türkiye'nin dış politikasını ve dış ticaretini dengede tutması ve bölge güvenliği lehine kararlar alması çok kolay olmasa da halkının desteği ve siyasi iktidarlarının zaman zaman sekteye uğrasa da ülke lehine almış olduğu kararlarla tüm darboğazlar atlatılabilmektedir.

1990'lı yıllara gelindiğinde küresel ekonomideki durgunluk (1994 ve Körfez Savaşı (1990-1991)'nin olumsuz etkileri nedeniyle Türkiye ekonomisinin yeniden revize edilmesi ve istikrarı için 5 Nisan 1994 tarihinde (5 Nisan Kararları) yeni bir ekonomik paket hazırlanmıştır. Böylece Türk Lirasının yeniden devalüasyonu ile birlikte ihracat oranlarında artışlar gerçekleşmiştir (Özdemir vd., 2016: 165).

Diğer yandan uluslararası konjonktür gereği, Türkiye'nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne ve 1996 yılında Gümrük Birliği'ne üye olduğunu görmek mümkündür. Uluslararası örgütlere üye olan Türkiye, beklediği sonuçları elde edememiş, Avrupa Birliği'nin sanayi ürünlerinin gümrüksüz olarak ülkeye girişi ile dış ticaret açığını daha da arttırmıştır.

Bu süreçte patlak veren 1999 Asya Krizi ve sonrasında dış siyasetini ve dış ticaretini dengede tutmaya çalışan Türkiye'den gerçekleşen sıcak para çıkışlarının olumsuz yansımaları, Türkiye'nin IMF ile stand-by anlaşması yapması zorunlu hale getirmiş ve Türkiye IMF'den ilk borcunu almıştır. Bu gelişmeler sonucunda 1994 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte Türkiye'nin dış ticaret hacmi daha çok ithalata bağlı olarak artış sağlamıştır (Özdemir vd., 2016: 165).

2002'deki küresel ekonomik entegrasyonların hızla artışı, 2008'de ABD'de başlayan ekonomik krizin (mortgage krizi) tüm dünyada hissedilmesi, 2001 kriziyle düşüş yaşayan dış ticaret hacminin 2008 yılındaki (etkileri 2009 yılına yansımıştır) küresel kriz sürecine kadar artış göstermesi (ekodialog.com, 2019), 2010 sonrasında Türkiye'nin her alanda özellikle de ekonomik olarak Afrika'ya açılımı, 15 Mart 2011'de başlayan Suriye'deki savaş ve ABD ile yaşanan dönemsel krizler (Suriye ve S400 restleşmeleri) Türk dış ticaretine etki eden dış politika unsurları ve iç-dış politik süreçlerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Türk dış ticaretinin gelişimi, Türk dış politikası ve uluslararası sistem dinamiklerinin dönüşümü ile eşgüdümlü gerçekleşmiştir.

1800'lü yılların sonlarındaki kapitülasyonlar ve ticarete yabancılar verilen imtiyazlar, cumhuriyet sonrasında da etkilerini belli bir süre devam ettirmiş ve ulus inşa sürecini başlatan Türkiye için oldukça çetin bir sınav olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşu yıllarında imzalanan Lozan Antlaşması ve sonrasında patlak veren dünya ekonomik buhranı ile de dış politika ve dış ticarete yönelik benzer sorunlarla mücadele edilmiş ve nihayet 1931'deki ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında kanunla ve I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nı ile Türk dış ticareti az da olsa ivme kazanmıştır.

II. Dünya Savaşı'na girmeme iradesi gösteren Türkiye'nin bu kararı dış politikada alınan önemli bir kararın dış ticarete nasıl olumlu yansdığı'nın bir diğer göstergesi niteliğindedir. Hem tüm dünyanın katıldığı bu savaşa girilmemiş hem de hazırlanan İktisadi Savunma Planı ile yine dış ticaret için önemli bir adım daha atılmıştır. Böylece 1930'lar ve 1940'larda Türkiye'nin ihracatı ithalatından fazla olduğu için dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemdeki ekonomik, siyasi ve askeri örgütlenmelere müdahil olan Türkiye, IMF, Dünya Bankası, NATO, Birleşmiş Milletler'e üye olurken Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalayarak aday ülke konumunu sürdürmüştür. Tüm bu üyeliklerin ve anlaşmaların getirisi de özellikle dış ticaret alanında büyük önem taşımaktadır.

1970'lerde ise Kıbrıs sorunu ve yine dünyada yaşanan petrol krizleri ile Türk ekonomisi zarar görse de 1980'lerden sonra küresel ekonominin devleşmesiyle dış politik süreçlerin dış ticarete olumlu yansımalarıyla (her ne kadar İran-İrak Savaşı, Afganistan Savaşı, ABD'deki mortgage krizi, 2001 ve 2008 dünya ekonomik krizleri, Suriye savaşı ve ABD ile yaşanan krizler gibi bölgedeki ve dünyadaki süreçlerin olumsuz etkileri söz konusu ise de) kendisini kısmen de olsa toparlayabilmiştir.

Türkiye, cumhuriyet öncesi ve sonrasında dış politik kararları ile dış ticaretini şekillendiren ve dönüştüren önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki tek başına değil, uluslararası sistem dinamikleri ve iç politik ve toplumsal süreçlerin katkılarıyla gerçekleşmekte ve dönüşebilmektedir.

Kaynakça

- ANTLAŞMALAR (2019), “Balta Limanı Antlaşması”, 4 Mayıs, <https://ant-lasmalar.com/balta-limani-antlasmasi/>, Erişim Tarihi: 22.08.2019
- BALKANLI, A. Osman (2002), “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 1, ss. 13-26.
- BULUŞ, Abdülkadir (2003) Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri, Tablet Kitapevi, Konya.
- ÇAKIR, Coşkun (2000), “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Ticaretin Organizasyonu ve Tüccarlar”, Çerçeve Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 25, ss. 40-52.
- EKODIALOG.COM (2019), “Türkiye Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi 1980 Öncesi Dönem”, <https://www.ekodialog.com/Makaleler/turkiyenin-dis-ticaretinin-tarihsel-gelisimi.html>, Erişim Tarihi: 12.07.2019
- GÜVEN, T. Celal (1998), “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”, Dış Ticaret Dergisi, Yıl: 3, Özel Sayı, ss. 26-41.
- KEPENEK, Yakup, Nurhan Yentürk (2005), Türkiye Ekonomisi, 17. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- ÖZCAN, H.A. (1998) “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı: Özel Sayı, 41-76.
- ÖZDEMİR, Ünal, Güzin Kantürk Yiğit ve Muhammed Oral (2016), “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt 21, Sayı 35, ss. 149-174.
- ÖZTÜRK, S., D. Özyakışır (2005), “Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi”, Mevzuat Dergisi, 94 (8), ss. 2-18
- SAVRUL, B.K. , H.A. Özel, C. Kılıç, (2013), “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, ss. 55-78.

- SÖZCÜ (2019), “Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığını kazandığı anlaşma: Lozan”, 24 Temmuz, <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/turkiyenin-ekonomik-bagimsizligini-kazandigi-anlasma-lozan-2-5246761/>, Erişim Tarihi: 22.08.2019.
- ŞAHİN, Hüseyin (2009), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Günkü Durumu, 10. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- TAŞKIN, M. Murat (2003), “1923–2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, Dış Ticaret Dergisi, Yıl: 8, Özel Sayı, ss.131–153.
- TEKELİ, İ. (2010), Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazuları, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TEZEL, Yahya S. (1994), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TÜİK (2009). Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara.
- TÜİK (2009). İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- TÜİK (2010), İstatistik Göstergeler 1923-2009, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara.
- TÜİK (2012) İstatistik Göstergeler (1923-2011), TÜİK Yayını, Ankara.
- ULUDAĞ, İlhan, Erişah Arıcan (2003), Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama, Der Yayınları, İstanbul.

Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Üzerine Bir Değerlendirme¹

Esra ÜNAL²

Canan ŞENTÜRK³

Özet

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet’in ilanından beri, birçok ekonomik kriz ile mücadele ettiği görülmektedir. Bu krizler doğrultusunda, üzerinde önemle durulan üç ana değişkenin enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyümenin, genel olarak bir ülkenin ekonomisinin değerlendirilmesinde kritik makro göstergeler olarak ifade edilebilmektedir. İktisadi büyüme üretim, tüketim ve milli gelir gibi mühim faktörler üzerinde büyük bir etkiye sahip iken; işsizlik ise, iktisadi büyümeye etki eden, enflasyona sebebiyet veren önemli bir değişken olarak görülmektedir. Bu faktörlerin bir aradayken oluşturduğu ilişkinin araştırılması, ülkelerin ekonomi politikaları uygulamalarına yön vermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye’de uzun yıllardır işsizlik ve enflasyona çare aranmaktadır. Fakat enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik problemlere yönelik, çözüm olabilen politikaların uygulanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla artan enflasyon ve düşen büyümeye neden olan iktisadi krizler enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisinin daha fazla tartışılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, çalışma 2000-2017 döneminde, Türkiye’de enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında meydana gelen ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü araştırmaktadır. Araştırma yapılırken, ADF Birim Kök Testi, Regresyon Analizi ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, ekonomik büyüme ve enflasyon ara-

1 Bu çalışma, ilk yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat ABD.

3 Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, canansenturk@sdu.edu.tr

sında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmektedir. Diğer yandan, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında da negatif yönlü bir ilişki tespit edilmektedir. Ayrıca, ekonomik büyümeden enflasyona doğru, işsizlikten enflasyona doğru ve ekonomik büyümeden işsizliğe doğru tek yönlü olan nedensellik ilişkileri ortaya çıkmaktadır.

Anahtar sözcükler: Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Enflasyon, Granger Nedensellik Testi ve ADF Birim Kök Testi.

Giriş

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in ilanından beri, birçok ekonomik kriz ile mücadele ettiği görülmektedir. Bu krizler doğrultusunda, üzerinde önemle durulan üç ana değişkenin enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme olduğu bilinmektedir. Bu değişkenler, önemli makroekonomik değişkenler arasında yer almaktadır.

Türkiye ekonomisinin karşılaştığı krizler gözlenirken, bunların bir bölümünün ekonominin iyi yönetilememesi sonucunda oluştuğu, bir bölümünün de dış ülkelerdeki krizler sonucunda oluştuğu ifade edilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin önem verdiği bir konu olan ekonomik büyüme incelenirken, büyüme ve kalkınma arasındaki farklılığın dikkate alınması gerekmektedir. Ekonomik büyüme gerçekleşmez ise, ekonomik kalkınma beklentisi de ortadan kalkmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi kadar, bu büyüme hızının ve seviyesinin sürdürülebilir olması da bir o kadar önem arz etmektedir. Teknoloji alanındaki gelişmeler, yapılan sermaye yatırımları ve iş gücüne katkı sağlayacak olan yatırımların yapılması gibi faktörler, büyüme hızındaki sürekliliği sağlayan hususlar arasında yerini almaktadır. Bir ülkedeki ekonomik büyüme hızının istikrarlı olabilmesi için, etkin ve aynı zamanda hareketli bir verimlilik düzeyinin yakalanabilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile verimlilik arasında oluşan ilişkinin görmezden gelinmemesi gerekmektedir.

Tüm ülkeleri yakından ilgilendiren problemlerin başında gelen işsizlik, 1980'lere kadar sadece gelişmekte olan ülkeler tarafından bir sorun olarak görülmemektedir. Bundan sonraki süreçte neo-liberal politikaların yaptığı etki ile işsizlik, artık gelişmiş olan ülkelerin gözünde de bir problem olarak görülmeye başlamaktadır. İşletmelerin teknolojik düzeyinin ilerlemesi, işgücü arz ve talebini belirlemektedir. Bu durum emek talebinde bir düşüş yaratmakta, yani insan gücüne olan talebi azaltmaktadır. Teknolojinin gerektirdiği niteliklere sahip olmak, bir işletmede çalışabilmek için koşul oluşturmaktadır. Çalışmak isteyenlerin beklenen nitelikleri taşınamaması sonucunda niteliksiz iş gücü ortaya çıkmaktadır. Bu durum insanları, işsiz kalmaya veya daha az bir ücret karşılığında başka bir iş bulmaya zorlamaktadır.

Enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme kavramlarının birbirleriyle ilişkilendirilmiş halleri ele alındığında, enflasyon ve işsizlik ilişkisi Phillips eğrisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Enflasyon ve ekonomik büyüme arasında var olan ilişki ele alınırken, enflasyonun düşük seyretmesinin, toplum refahının iyileşmesi açısından koşul niteliği taşıdığı görülmektedir. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında meydana gelen ilişkiye yer verilirken, gayri safi milli hasılanın ve üretilen mal-hizmet oranının yükselmesi, dolayısıyla işgücü oranının artması ve işsizlik oranının düşmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan analizde, nedensellik analizi yapılmadan önce, belirlenen üç değişkenin sırayla durağan olup olmadıkları analiz edilmektedir. Sonrasında değişkenlere ilişkin Çoklu Regresyon Analizi yapılmakta ve Regresyon Analizinin gerekli varsayımları modele uygulandıktan sonra, Granger Nedensellik Analizi'ne geçilmektedir. Granger nedensellik analizi yardımıyla değişkenlerin arasında meydana gelen nedensellik ilişkilerinin yönü açıklanmaya çalışılmaktadır. Tüm bu uygulamalar yapılırken, lisanslı E-views-8 paket programı kullanılmaktadır.

Sonuç ve değerlendirme aşamasında, teorik olarak kısaca bilgiler verilip, elde edilen bulgular neticesinde yorumlar yapılmakta ve politika önerileri sunulmaktadır.

1.Enflasyon İşsizlik Ekonomik Büyüme İle İlgili Temel Kavramlar ve Teorik Çerçeve

Ülke ekonomileri hakkında araştırma yaparken, ilk dikkat çekilen kavramlar arasında ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon kavramları yerini almaktadır. Birçok ülke enflasyon ve işsizlik sorunlarıyla karşılaşmakta ve çözümler aramaktadır. Bu önemli olguların direkt veya dolaylı olarak ülke huzuruna olumsuz etki eden sonuçları olduğu bilinmektedir.

Ülkeler için enflasyon oranları yüksek önem arz etmektedir. Fiyat istikrarını sağlamak ve bunu sürdürülebilir yapmak, ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişimi devam ettiren önemli şartlar arasında yer almaktadır. Yükselmiş bir enflasyon oranı, tüketicilerin satın alma güçlerini zayıflatarak geçim sıkıntısına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bireylerin yaşam kalitesinin düşmesine ve geleceğe dair beklentilerinde umutsuzluğa, yatırım sürecinde, kredi ve işgücü piyasası gibi birçok alanda olumsuzluklar zincirinin oluşumuna da sebebiyet vermektedir. Ekonomik büyümenin hem yararları hem de birtakım zararları bulunmaktadır. Büyümeyle beraber bireylerin daha çok mal ve hizmet tüketiminin söz konusu olması, daha kaliteli eğitim alabilmeleri, daha iyi giyinip daha iyi evlerde yaşayabilmeleri ve dolayısıyla mutlu bireylerin ortaya çıkması, büyümenin yararları arasında sayılmaktadır. Sanayileşmenin ardından gelen çevre kirliliği problemi de büyümenin zararları arasında yer almaktadır. Suda yaşayan bazı hayvanların neslinin tükenmesi, akarsuların, göl ve denizlerin kirlenmesi sonucunda oluşmaktadır. Aynı şekilde ormanların giderek yok olması, bitkilerin azalması ve değişim göstermesi de büyümenin zararları olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyler açısından bakıldığında, toplumda büyümeyle beraber mutsuz olan insanların varlığı da bulunmak-

tadır. Yaşça büyük olanlar, teknolojinin getirdiği mecburiyetlere ayak uyduramadıkları için gelişmeleri takip edememektedir. Ayak uyduramayanlar, kendilerine uygun iş bulamamakta üstelik işten çıkarılabilmektedirler. İşletmelerde ileri teknolojinin kullanılma-ya başlanması, iş gücü arz ve talebini belirlemede etkin rol oynamaktadır. İşletmelerin yaşadığı bu değişim genel olarak, emek talebinin azalmasına sebep olmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle giderek insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmaktadır. Söz konusu işletmede çalışabilmek için, teknolojinin getirdiği nitelikleri taşımak gerekmektedir. Bireylerin istenilen nitelikleri taşınamaması sonucu ortaya çıkan nitelsiz iş gücü, işsiz kalmaya veya az bir ücretle başka bir işte çalışmaya mahkûm olmaktadır.

Bu bağlamda ülkelerin en önemli problemlerinden olan ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik kavramlarına sırayla yer verilerek, teorik bir çerçevede açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.1.Enflasyon Tanımı

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artış karşılığında, yerli para değerinin yitirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Frisch, 1989: 1). Kısa bir tanım olarak enflasyon; fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli yükselişi ifade etmektedir (Pehlivan, 2012: 262).

Enflasyon artış hızları söz konusu olduğunda, bir ülkenin yıllık fiyat artış oranına göre enflasyon üç başlık altında, ılımlı enflasyon, hızlı-artan enflasyon ve aşırı-hiper enflasyon şeklinde ifade edilmektedir. Sürünen enflasyon olarak da anılan ılımlı enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen yıllık artışın, iki haneli rakamlara ulaşmadan, tek haneli rakamlar ile ölçüldüğü enflasyon türü olarak ifade edilmektedir (Berber, 2015: 19). Artan enflasyon tipi, aşırı enflasyon, hızlı enflasyon veya dörtlü enflasyon olarak da anılan, genel itibariyle enflasyon rakamlarının iki ve üç haneli olarak gerçekleştiği bir tür olarak bilinmektedir (Turhan, 2007: 10). Hiper enflasyon sürekli olarak ortaya çıkan bir enflasyon türü

olmamakla birlikte, fiyatlarda gün içi dâhil, çok kısa aralıklarla yüksek artışlar gerçekleşmektedir (Berber, 2015: 20).

Enflasyon ortaya çıkış sebebine göre gruplandırıldığında, talep enflasyonu ve maliyet enflasyonu olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Talep enflasyonu, yapılan hükümet harcamaları, para arzındaki artışlar ve kredi hacminin genişlemesi gibi sebeplerle ortaya çıkmaktadır (Pehlivan, 2012: 263). Arz enflasyonu olarak da anılan maliyet enflasyonu, girdi fiyatlarında oluşan artış sonucu, genel fiyat seviyesinin yükselmesi ile ortaya çıkmaktadır (Yıldırım vd., 2006: 360).

1.2. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, GSMH oranının, Safi Milli Hâsıla oranının ve Milli Gelir oranının dönemler itibari ile reel artışlar göstermesi olarak ifade edilmektedir (Şimşek, Aydın, 2004: 227).

Bir ülke ekonomisinin mal ve hizmet kapasitesinin artırılıyor olması, kişi başına düşen hâsılanın da artış sağlayacağını göstermektedir (Yıldırım, Karaman, Taşdemir, 2006: 6). Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi kadar, bu büyüme hızının ve seviyesinin sürdürülebilir olması da bir o kadar önem arz etmektedir (Bal, 2017: 353).

Ekonomik büyüme kapsamında kaynak olarak, “teknolojiye yönelik gelişimler” ve “üretim faktörlerindeki artış” gibi belirleyiciler kullanılmaktadır (Aykırı, 2008: 6).

Klasik büyüme modelinin ilk sistemli model olup, Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilmiş bir teori olduğu ifade edilmektedir (Pehlivan, 2012: 52). Adam Smith’in görüşü, toplumda iş bölümü arttığı takdirde servetin de artacağı ve refah düzeyinde iyileşme kaydedebileceği yönünde gelişmektedir. (Oğuz, 1992: 58). Malthus’un geliştirdiği nüfus teorisine dayanarak, büyüme modelini inşa ettiği görülmektedir (Bayraktar, 2009: 23). Ricardo gelir bölüşümü probleminin, ekonomik büyüme ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır (Şimşek ve

Aydın, 2004: 230).

Sosyalist büyüme modeli olarak da bilinen Karl Marx'ın büyüme modeli, emek-değer teorisine dayanmaktadır (Oğuz, 1992: 62). Schumpeter'e göre, girişimcinin içindeki hırs, üstün olma duygusu ve keşfetme isteği yenilikleri uygulamada kar elde etmekten, çok daha etkili olmaktadır (Schumpeter, 1934: 92-93).

Keynesyen büyüme analizi kapsamında Keynes, 1929 bunalımının sebebi olarak, talep yetersizliğini işaret etmektedir. Bu noktada devlet müdahalesini destekleyerek, yatırımların toplam talebi artırmasının mümkün olabileceğini savunmaktadır (Pehlivan, 2012: 53).

Harrod-Domar modeli Neo Keynesyen iktisatçılara tepki olarak ortaya çıkmakta, yatırımların talep ve kapasite yaratma yönlerinin, birlikte değerlendirilmesi sonucu doğmaktadır (Şiriner, Doğru, 2005: 164).

Neo-Klasik modelin kurucularından R. Solow' un 1956'da yayınladığı "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" isimli makalesi, ekonomik büyüme ve kalkınma alanına oldukça önemli katkılar sağlamaktadır (Jones, 2001: 18). Solow bu modelde, emek ve sermayenin birbirlerinin yerine geçebileceklerini, yani birbirlerini ikame edebileceklerini savunmaktadır (Solow, 1956: 65-94). Teknolojinin bu modele göre bir kara kutu olarak görüldüğü ve dışsal ve fen bilimlerinde meydana gelen tesadüf ilerlemelere bağlı olduğu ifade edilmektedir (Hanusch, 1995: 177).

İçsel büyüme modelleri açıklanırken, Romer ve Lucas'ın büyüme modelleri esas alınmaktadır. Romer'in bu modeli oluştururken, üretim fonksiyonu grubuna; emeği, sermayeyi ve beşerî sermayeyi yerleştirdiği bilinmektedir (Romer, 1990: 71). Lucas'a göre, eğitim yatırımları dolaylı yollardan büyümeyi sağlamaktadır. (İnci, 2009: 60). Lucas, bireyin beşerî sermayesinde artış sağladığında, kendi verimlilik seviyesinde de artış sağlanmış olacağını düşünmektedir (Lucas, 1988: 17).

Robert Barro 1990 yılında geliştirdiği büyüme modelinde, verimlilik, teknoloji ve büyüme ile kamuya ait harcamaların arasın-

daki ilişkiyi incelemektedir. Model, sermaye faktörünü en geniş haliyle tanımlamakta, ölçeğe göre sabit getiri ve rekabete dayalı piyasa şartlarını esas almaktadır (Yardımcı, 2006: 101-102).

Ar-Ge çalışmalarını ön planda tutan içsel büyüme modelleri arasından, Paul Romer (1990), Grossman-Helpman (1991) ve Aghion-Howitt'in (1992) çalışmaları, Ar-Ge Yaklaşımı altında değerlendirilmektedir. AK modelinin Jones, Manueli ve Rebelo tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Modelde, teknolojik gelişmenin sabit olduğu durumda dahi, büyümenin gerçekleşebileceği savunulmaktadır (Berber, 2006: 183-184).

1.3.İşsizlik

Çalışmaya engel olabilecek bir durumu bulunmayan, çalışmak için yeterli yaş sınırları arasında olan ve çalışmak isteyen bireylerin iş bulamaması işsizlik olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1999: 294). AB'ye göre işsizlik; iş gücü istihdam eden bürolar ve işçilere destek veren kurumlarda kaydı bulunanlar arasından, daima çalışmaya hazır olan ve hala iş bulamayanlar üzerinden açıklanmaktadır (Germir, 2012: 5).

İşsizlik türleri, iradi ve gayri iradi işsizlik olarak sınıflanarak incelenmektedir. İradi işsizlik, bir toplumda çalışmak istemeyen bireylerin, kendi arzularıyla iş sahibi olmama durumları olarak ifade edilmektedir. Gayri iradi işsizlik, çalışmak isteyen bireylerin iş aramalarına rağmen bulamamaları, hatta çok düşük ücretlere razı oldukları halde yine de iş bulamamaları olarak ifade edilmektedir (Ören, 2013: 60-61). Gayri iradi işsizliği; yapısal, friksiyonel, konjonktürel, mevsimlik, teknolojik ve doğal işsizlik türleriyle açıklamak mümkün olmaktadır.

Gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde genellikle talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iş yeri ve kapasite eksikliğinden ve yeterli istihdamın yaratılamamasından kaynaklanmaktadır (Güney, 2009: 150).

İşsizlik sorunuyla mücadelede kullanılan politikalar makro ve mikro ekonomik politikalar olarak ayrılmaktadır. Makroekonomi politikalar çerçevesinde, para politikası, maliye politikası ve gelirler politikası incelenmektedir. Mikroekonomik politikalar çerçevesinde ise, aktif ve pasif istihdam politikaları incelenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008: 59).

Para politikasının amacının, fiyat istikrarını sağlamak olduğu savunulmaktadır (Birinci, 1989: 23). Devletin, belirlenmiş olan ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak adına, ekonomiye yaptığı müdahaleler maliye politikası olarak adlandırılmaktadır (Tokatlıoğlu, Selen, 2017: 31). Gelirler politikasının gelirler ile alakalı gelişmeleri daha başlangıç aşamasındayken etkilemekte olduğu, kısa (yasal) ve uzun dönemli (gönüllü) olarak uygulandığı bilinmektedir (Elliot, 1997: 451).

Aktif istihdam politikaları, iş gücü talebini artırmak ve işsizliği önleyebilmek adına çeşitli önlemler içermektedir (Güney, 2009: 155). Pasif istihdam politikaları, işsizliğin ardından bireyin yaşadığı maddi kaybı ortadan kaldırmak için uygulanmaktadır (ÇSGB, 2013: 27).

2.Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi

Ekonomiler için enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme kavramları tek başlarına ne kadar önem arz ediyorsa, bu üç kavramın kendi aralarında meydana getirdiği ilişkiler de o kadar önem arz etmektedir.

Ekonomik büyümeye yönelik teoriler incelendiğinde emek, sermaye ve teknolojinin önemi vurgulanmaktadır. Türkiye ekonomisinde, sermaye yoğun bir büyümenin meydana geldiği bilinmektedir. Emek yoğun bir büyümenin yerine sermaye yoğun bir büyüme tercih edildiğinden beri, Türkiye’de işsizlik problemi artmış duruma gelmektedir (Yılmaz, 2005: 74). Türkiye’de yaşanan işsizlik durumu incelendiğinde, gençlerin oluşturduğu işsizlik seviyesinin yüksek oluşu oldukça dikkat çekmektedir. Ekonomik

büyüme giderek uluslararası piyasalara bağlı hale gelmektedir. Aynı zamanda istihdam ve büyüme arasında belirsizleşen sınırlar sebebiyle bireyler, çalışmalarına rağmen fakirleşirken, sosyal korumadan iş ve gelir güvencesiyle yoksun kalmaktadırlar. Yaşanan ani sermaye çıkışlarıyla meydana gelen mali krizler, ekonomik krizlere dönüşmekte ve bu durum ekonominin küçülmesine, işsizliğin yükselmesine, ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin işsizlik oranlarını düşürüp, istihdamda artış yaratacağı fikrine karşı, büyüme hızının artmasına rağmen işsizlik durumunun hala çok büyük bir problem olması, yoğun tartışmalara sebebiyet vermektedir (Kanca, 2012: 2).

2.1. Enflasyon ve İşsizlik İlişkisi: Phillips Eğrisi

Enflasyon ve işsizlik ilişkisi Phillips eğrisi yaklaşımıyla açıklanırken, sırasıyla kısa ve uzun dönem Phillips eğrisine, Lipsey, Solow ve Samuelson yaklaşımlarına yer verilmektedir (Gündoğan, 2013: 163).

Orjinal Phillips eğrisinde ücret, enflasyon ve işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Milton Friedman ve Edmund Phelps bireylerin gelecekteki beklentilerini de Phillips eğrisine ekleyerek, “Beklentilerle Geliştirilmiş Phillips Eğrisi”ni ortaya koymaktadır (Yıldırım ve Özer, 2013: 196-197).

Lipsey’in, iş gücü piyasası modelinin dışında, ücret ayarlama fonksiyonunu da geliştirmiş olduğu bilinmektedir (Gündoğan, 2013: 164-165). Lipsey’in kullandığı bir diğer fonksiyon ise “X-U” fonksiyonu olarak anılmaktadır (Yıldırım, Karaman, Taşdemir, 2009: 386).

1960 yılında Samuelson ve Solow’un birlikte yaptıkları çalışmada, geliştirdikleri eğri, “modifiye edilmiş Phillips eğrisi” olarak ifade edilmektedir (Büyükakın, 2008: 139).

2.2.Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi

Enflasyon oranlarının düşük seyretmesi, ekonomik büyümenin artması, toplum refahının yükselmesi açısından bir ön koşul niteliğinde olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllardan 1970'li yıllara dek, enflasyonun önemli bir problem olarak ele alınmaması sebebiyle, enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde bıraktığı etki pozitif olarak nitelendirilmektedir. Bu dönem içerisinde Keynesyen ve Paracı Okulu benimsemiş kimi ekonomistler, çeşitli sebeplerle enflasyonun büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratacağını savunmaktadır (Grimes, 1991: 631).

Geleneksel görüşe göre, enflasyon ve büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusu iken, enflasyonun atması sebebiyle ekonomiyeye yüklenen maliyet oranları ve bu alandaki çalışmalardan çıkan sonuçlar gösteriyor ki, uzun ve orta vadede enflasyon ve büyüme ilişkisinin yönü negatif olmaktadır. . Stokman (1981), Greenwood ve Huffman (1987)'in, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğunu savunan ekonomistlerden olduğu bilinmektedir (Saraç, 2009: 40-41). James Tobin (1965) ve Mundell (1963)'in de enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini savunan ekonomistlerden olduğu bilinmektedir (Çetintaş, 2003: 142).

2.3.Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi

Teoride, GSMH oranının ve üretilen mal-hizmet oranının artış göstermesi, dolayısıyla işgücü oranının artması ve işsizlik oranının düşmesi gerekmektedir. Aynı zamanda GSMH oranı düşüş halinde ise, üretilen mal-hizmet oranı ve işgücü oranı düşüş göstermektedir. Dolayısıyla, işsizlik oranında da bir artış görüleceği öngörülmektedir. Yani iktisadi beklentiye göre, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında ters bir ilişkinin olması gerekmektedir. İktisadi beklenti ekonomik büyümenin, istihdam probleminin bir çözümlü olacağı yönünde gelişmektedir (Uysal ve Alptekin, 2009: 69).

İlk olarak Arthur Melvin Okun (1962)'un, ekonomik büyümenin işsizliği düşürücü etkisini ele alan bir makale hazırladığı bilinmektedir. İktisat biliminde Okun Yasası olarak yer alan bu yaklaşıma göre, reel büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu kabul edilmektedir. Okun Yasası, artan ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu, aynı zamanda negatif veya alçak büyüme oranlarının da işsizliği yükselttiğini savunmaktadır (Ceylan ve Şahin, 2010: 158).

2.4.Enflasyon ve İşsizlik İlişkisi

İlk defa Britanya'lı ekonomist Alban William Phillips'in, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi modellemiş olduğu bilinmektedir. Bu ilişki, Phillips Curve adıyla anılmaktadır. William Phillips temel olarak, enflasyonun yüksek olduğu zamanlarda işsizlik seviyesinin düşük olduğunu, enflasyonun alçak olduğu zamanlarda işsizlik seviyesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. 1974 yılında bu eğri üzerinde tartışmalar çıkmaya başlamakta ve tartışma sebebinin 1973'de meydana gelen OPEC petrol krizi olduğu düşünülmektedir (Keskin, 2015).

Phillips 'in ilk çalışması, "Stabilization Policy in a Closed Economy" başlığı altında, Economic Journal 'da yer almaktadır. Phillips'in, ürün fiyatlarında meydana gelen değişim oranı ile üretim düzeyi arasındaki ilişkiye yer verdiği makalesinde, bu ilişkiyi türev talep baskısıyla açıklamaktadır. Phillips, çalışmasında yıllık veriler kullanarak işsizlik oranını bağımsız değişken olarak, enflasyon oranını bağımlı değişken olarak ele almaktadır (Güven ve Ayvaz, 2016: 243).

3.Literatür Taraması

Ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon kavramlarına ilişkin literatür taraması yapılırken, bu kavramların genelde ikili oluşturularak incelenmiş olduğu bilinmektedir. Enflasyon ve işsizlik arasındaki, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki, ekonomik

büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki üzerine yapılmış olan tüm çalışmaların gerek ele alınan dönemlerinin aynı olmaması, gerek kullanılan yöntemlerinin aynı olmaması sebebiyle, birbirlerinden farklı sonuçlarının ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.

Söz konusu kavramları ilişkilendiren çalışmalarda, ağırlıklı olarak üç yöntemin kullanıldığı, bunların da birim kök testi, regresyon analizi ve nedensellik analizi olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda çalışmada yapılacak olan uygulamaların temelini oluşturabilmesi bakımından, literatürde bulunan araştırmalara yer verilmektedir. Geçmişten günümüze kadar yapılmış olan araştırmaların teknikleri, yöntemleri ve elde edilen sonuçları incelenmektedir. Enflasyon ve işsizlik ilişkisi üzerine yapılan literatür özeti tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Enflasyon ve İşsizlik İlişkisi Üzerine Literatür Özeti

Yazarlar	Ülkeler	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Tajra (1999)	Brezilya (1994-1999)	Regresyon Analizi	İşsizlik enflasyon oranı	Enflasyon ile işsizlik oranları arasında ter yönlü bir ilişki tespit edilmektedir.
Vredin ve Warne (2000)	İşveç, İngiltere, Amerika (1959-1998)	VAR Modeli	İşsizlik enflasyon oranı	ABD’de işsizliğin düşük enflasyon rejiminde, yüksek enflasyon rejiminden daha düşük olduğu, İşveç ve İngiltere’de işsizliğin düşük enflasyon rejiminde daha yüksek seyrettiği ortaya konulmaktadır.
Eliasson (2001)	Avustralya, İşveç, Amerika (1997:Q1-1977:Q4)	Regresyon Analizi	İşsizlik enflasyon oranı	ABD için Phillips eğrisinin doğrusal gibi görüldüğü ancak doğrusallığın hem Avustralya hem de İşveç için reddedildiği ortaya çıkmaktadır.
Uysal ve Erdoğan (2003)	Türkiye (1980-2002)	Regresyon ve Nedensellik analizi	İşsizlik enflasyon oranı	1980-1990 ve 1991-2002 olarak yıllar iki bölüme değerlendirilmektedir. İlk dönemde pozitif, ikinci dönemde negatif ilişki bulunmaktadır.
Ewing ve Seyfried (2003)	ABD (1954:Q3-1999:Q2)	GARCH ve ARCH modeli	Çıktı açığı, enflasyon oranı	Enflasyonun koşullu değişiminde meydana gelen bir artışın, daha yüksek bir enflasyona yol açtığı ifade edilmektedir. Phillips eğrisinin varlığı ispatlanmaktadır.

Kuştepelı (2005)	Türkiye (1980-2001) (1988:2-2003:1)	Regresyon analizi	İşsizlik enflasyon oranı	Phillips eğrisi hipotezi reddedilmektedir. Altı aylık verilerin, yıllık verilere göre tüm spesifikasyonlara daha iyi uyduğu görülmektedir.
Önder (2004)	Türkiye (1987-2004)	Hodrick-Prescott, Çoklu Yapısal Kırılma Modelleri	Tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı	İkisinin arasında anlamlı olan değiş tokuş ilişkisi tespit edilmektedir Phillips eğrisi hipotezi reddedilmektedir.
Hepsağ (2009)	Türkiye (2000:1-2007:3)	Sınır Testi	İşsizlik enflasyon oranı	Uzun dönemde bir değiş tokuş ilişkisi tespit ederken, kısa dönemde bir değiş tokuş ilişkisi tespit edememektedir.
Lim ve diğ. (2009)	Avustralya (1960:Q1-2008:Q4)	Zaman serisi	Ücret enflasyonu ve işsizlik oranı	Dengeli işsizlik oranlarından sapmaların neticesinde enflasyonist baskı doğacağı sonucuna ulaşılmaktadır.
Herman (2010)	Romanya (1990-2009)	Korelasyon	İşsizlik enflasyon oranı	İkili arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememektedir.
Altay, Tuğcu ve Topcu (2011)	G-8 ülkeleri (2000:1-2009:4)	Eşbütünleşme, Nedensellik analizi	İşsizlik enflasyon oranı	Kısa vadede enflasyonun işsizliği tetiklediği ve uzun vadede işsizliğin enflasyona neden olduğu belirtilmektedir.
Arabacı ve Eryiğit (2012)	Türkiye (1991:Q1-2010:Q4)	Regresyon analizi	İşsizlik enflasyon oranı	Phillips eğrisi modeli kabul edilmekte ve reel ekonomik aktivite ile enflasyon arasında istikrarlı olan doğrusal dışı bir ilişki tespit edilmektedir.
Bayrak ve Kanca (2013)	Türkiye (1970-2010)	Regresyon analizi	Gsyih deflasyonu, işsizlik oranı	Uzun dönemde Phillips Eğrisinin geçerli olmadığı, kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir trade-off'un var olduğu tespit edilmektedir.
Bhattarai (2016)	OECD ülkeleri (1999-2014)	Panel veri analizi, Eşbütünleşme, VAR modeli	İşsizlik enflasyon oranı	İşsizlikteki değişimlerin her ülkenin kendine has faktörlerinin etkisi altına olduğu, işsizlik ve enflasyon arasında Phillips hipotezinin geçerliliğinin kısmi olarak gerçekleştiği bulunmaktadır.
Maden, Baykul ve Akgün (2018)	Türkiye (1980-2016)	Eşbütünleşme Hata Düzeltme modeli	İşsizlik enflasyon oranı	Uzun dönemli ilişkiler saptanmaktadır. Enflasyondaki %1 değişimin işsizlikte daha fazla düşüş yarattığı ortaya çıkmaktadır.

Kaynak: Tablo içeriğindeki çalışmalar incelenerek tarafımızdan hazırlanmıştır.

Enflasyon ve ekonomik büyüme kavramlarını ilişkilendiren çalışmalarda, genel olarak regresyon analizinin ve nedensellik analizinin kullanılmış olduğu gözlenmektedir. Çalışmalardan elde edilen sonuçlarda, gerek ele alınan dönemlerin aynı olmaması, gerek kullanılan yöntemlerin aynı olmaması sebebiyle farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Enflasyon ile büyüme arasında bulunan negatif yönlü ilişkilerin yanı sıra, pozitif yönlü ilişkiler de tespit edilmektedir. Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan literatür özeti tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Enflasyon ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Edwards (1982)	Brezilya (1952-1974) Şili (1952-1970)	En Küçük Kareler Yöntemi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyonun ekonomik büyümeye negatif etki ettiği ortaya çıkarılmaktadır.
Fischer (1983)	53 Ülke (1961-73) ve (1973-1981)	Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İki dönem içinde de ekonomik büyüme ve enflasyon arasında negatif bir ilişki ortaya konulmaktadır.
Black, Dowd, Keith (2001)	ABD (1963-1994)	Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İlişkinin pozitif yönlü olduğu kanısına varılmaktadır.
Kirmanoglu (2001)	Türkiye (1964-2000)	VAR Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyonun büyüme ve özel sektör yatırımlarına ters yönde etki ettiği, büyüme ve özel yatırımların enflasyondan olumsuz etkilendiği tespit edilmektedir.
Çetintaş (2003)	Türkiye (1970-1996)	Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İkili arasında uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki tespit edilmektedir
Karaca (2003)	Türkiye (1987-2002)	Granger Nedensellik Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilip, enflasyonun büyümeye negatif etki ettiği ortaya konmaktadır.

Terzi ve Oltulular (2004)	Türkiye (1923-2003)	Granger Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyondan büyüme doğru bir nedensel ilişki bulunmaktadır.
Yakışık (2007)	Kırgızistan (1995-2005)	Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İkili arasında pozitif bir ilişki tespit edilmektedir.
Turhan (2007)	Türkiye (1988:1-2005:4)	Regresyon ve Granger Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyon ve GSYH deflatörü arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Yapraklı (2007)	Türkiye (1987:1-2007:1)	Eşbütünleşme Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İkili arasındaki ilişkinin uzun dönemde negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Erbaykal ve Okuyan (2008)	Türkiye (1987:1-2006:2)	Eşbütünleşme, Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyondan ekonomik büyüme nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Uysal, Mucuk, Alptekin (2008)	Türkiye (1950-2006)	Johansen Ko-integrasyon Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Değişkenlerin uzun vadede koentegre olmadığı, enflasyondan büyüme tek yönlü ilişki olduğu tespit edilmektedir.
Onay (2008)	Türkiye (1986:6-2007:1)	GARCH Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Enflasyonun düşmesiyle ekonomik büyümedeki negatif durumun yok olduğu ifade edilmektedir.
Saraç (2009)	Türkiye (1988:1-2007:4)	Sınır Testi Eşbütünleşme Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Kısa ve uzun dönem negatif yönlü ilişkiler tespit edilmektedir.
Turan (2010)	Türkiye (1968-2008)	Sınır Testi Eşbütünleşme Regresyon Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Kısa dönemde büyüme ve enflasyon ilişkisinde enflasyonun büyümeyle negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Karaçor, Özer, Saraç (2011)	Türkiye (1988:1-2007:4)	Sınır Testi Eşbütünleşme	Enflasyon ve Büyüme	İlişki kısa ve uzun dönemde negatif yönlü bulunmaktadır.

Osuala, Osuala ve Onyeike (2013)	Nijerya (1970-2011)	Granger Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İkili arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.
Mahmoud (2015)	Moritanya (1990-2013)	En küçük kareler Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	İkili arasında olumlu bir ilişki ortaya konmaktadır. Enflasyondan büyümeye tek yönlü nedensellik bulunmaktadır
Topcu (2017)	Türkiye (2006:1-2017:2)	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	Enflasyon ve Büyüme	Uzun dönem ilişkisi saptanmamaktadır. Büyümeden enflasyona tek yönlü bir ilişki tespit edilmektedir.

Kaynak: Tablo içeriğindeki çalışmalar incelenerek tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisini ele alan çalışmalarda, genel olarak nedensellik analizinin kullanılmış olduğu gözlenmektedir. İncelenen çalışmaların sonuçlarında, ele alınan dönemlerin ve kullanılan yöntemlerin aynı olmaması nedeniyle farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında bulunan tek yönlü ilişkilerin yanı sıra, çift yönlü ilişkiler de tespit edilmektedir. Ekonomik büyüme ile işsizlik ilişkisi üzerine yapılan literatür özeti tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3. Büyüme ve İşsizlik İlişkisi Üzerine Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Okun (1962)	Amerika (1947-1960)	Zaman Serisi Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlik ile reel ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmektedir.
Aghion ve Howitt (1992)	20 OECD Ülkesi (1974-1989)	Eşbütünleşme Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Büyüme oranının yüksek veya düşük olan ülkelerin, bu dönemde işsizlik oranlarının düştüğü, büyüme düzeyleri orta derecede olan ülkelerin işsizlik oranlarının yükseldiği ortaya konmaktadır.

Hoon ve Phelps (1997)	G-7 Ülkeleri (1965-1995)	Eşbütünleşme Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlikteki artış ile verimlilikteki düşüş arasında pozitif ve güçlü ilişkinin varlığı ortaya konmaktadır.
Moosa (1997)	G-7 Ülkeleri (1960-1995)	Chow Testi	Büyüme ve İşsizlik	ABD ve Kanadadaki istihdam, Avrupa ve Japonya'ya kıyasla ekonomik büyümeden daha fazla etkilenmektedir.
Walterskirchen (1999)	AB Ülkeleri (1988-1998)	Zaman Serisi Çapraz Ülke Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlik ve büyüme arasında güçlü ve negatif bir ilişki saptanmaktadır.
Muscattelli ve Tirelli (2001)	OECD ülkeleri (1955-1990)	Vektör Otoregresif Model	Büyüme ve İşsizlik	İkili arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmektedir.
Yılmaz (2005)	Türkiye (1978-2004)	Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Yalnızca işsizlikten büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.
Ayhan (2008)	Türkiye (1970-2006)	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Ekonomik büyümeden işsizliğe, verimlilikten işsizliğe doğru tek yönlü ilişki ortaya konmaktadır.
Aykırı (2008)	Türkiye (1975-2006)	Granger Nedensellik analizi	Büyüme ve İşsizlik	Ekonomik büyümeden işsizliğe doğru negatif ve tek yönlü bir ilişki tespit etmektedir.
Uysal ve Alptekin (2009)	Türkiye (1980-2007)	VAR Modeli Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlikten büyümeye doğru bir Granger nedensellik ilişkisi ortaya çıkmaktadır.
Takım (2010)	Türkiye (1975-2008)	Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlik ve ekonomik büyümenin etkileşim halinde oldukları, ikili arasında çift yönlü nedensellik görülmektedir.
Ceylan ve Şahin (2010)	Türkiye (1950-2007)	Koentegresyon Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Okun yasasının uzun dönem içinde geçerli olduğu tespit edilmektedir. Ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisinin de asimetrik olduğu ortaya konulmaktadır.
Sayın (2011)	Türkiye (1980-2007)	Vektör Otoregresif Model Nedensellik analizi	Genç işsizlik, Büyüme, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Okullaşma Oranı	Genç işsizliğinden ortaöğretim okullaşma oranına, ortaöğretim okullaşma oranından büyüme oranına, genç işsizlik ve ortaöğretim okullaşma oranından yükseköğretim okullaşma oranına doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir.

Kanca (2012)	Türkiye (1970-2010)	Hata Düzeltme Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Sadece büyümeden işsizliğe doğru bir nedensellik tespit edilmektedir.
Çondur ve Bölükbaş (2014)	Türkiye (2000:1-2010:4)	Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Genç işsizlikten büyüme ve ÜFE'den genç işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya konulmaktadır.
Göçer (2015)	Türkiye (2002:2-2015:1)	Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Okun Yasasının geçerliliği ortaya konmaktadır. Büyümenin, işsizliğin nedeni olduğu tespit edilmektedir.
Gül (2015)	6 AB Ülkesi ve Türkiye (1980-2013)	Regresyon Analizi	Büyüme ve İşsizlik	Büyüme artışlarının, işsizlikte meydana gelen artışları, ülkelere göre değişkenlik gösteren oranlarda düşüş etkisi yaratmaktadır. Türkiye'deki büyüme artışının, işsizlikte düşüş etkisi yarattığı tespit edilmektedir.
Arı (2016)	Türkiye (1980-2014)	Nedensellik Analizi	Büyüme ve İşsizlik	İkili arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmektedir.
Bulut (2016)	Türkiye (2005-1015)	Asimetrik Nedensellik Testi	Büyüme ve İşsizlik	İşsizlikte meydana gelen pozitif şokun büyümede negatif ve pozitif şok yarattığı görülmektedir. İşsizlik ve ekonomik büyüme arasında asimetrik ilişki ortaya konulmaktadır.
Öztürk ve Sezen (2018)	Türkiye (2005:1-2017:3)	Nedensellik Analizi Eşbütünleşme	Büyüme ve İşsizlik	Değişkenler eşbütünleşik olmaktadır. Büyümeden işsizliğe tek yönlü olan bir ilişki tespit edilmektedir.

Kaynak: Tablo içeriğindeki çalışmalar incelenerek yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

4. Türkiye'de Ekonomik Büyüme İşsizlik Enflasyon İlişkisi Üzerine Bir Uygulama

Bu bölümde Türkiye'nin 2000 ve 2017 yıllarına ait enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir uygulama yapılmaktadır. Bu üç kavramın ilişkisine yönelik yapılmış olan, literatürde yer alan çalışmalar yardımıyla ve genel kabul gören yöntemler kapsamında bu ilişkiler analiz edilmektedir.

İlk olarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF Birim Kök Testi ile analiz edilmektedir. Sonra değişkenlere ilişkin Çok-

lu Regresyon Analizi yapılmakta ve Regresyon Analizinin gerekli varsayımları modele uygulandıktan sonra, Granger Nedensellik Analizine geçilmektedir.

4.1.Uygulamanın Amaç ve Yöntemi

Çalışmada uygulanacak olan yönteme karar verilirken, bu bölüme kadar elde edilmiş olan bilgilerden ve konuyla alakalı yapılmış olan literatür araştırmalarından çıkarılan modellemelerden faydalanılmaktadır. Bu bağlamda enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için uygulanmasına karar verilen analizler, lisanslı E-views-8 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

4.1.1. Uygulamanın Amacı

Bu bölüm çalışmanın bundan önceki bölümlerinde yer alan teorik bilgiler ve yapılan literatür araştırmaları ışığında gerçekleştirilmektedir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik bir uygulama yapılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde;

- Ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyona yönelik Türkiye'nin 2000-2017 dönemlerini ele alarak, bu üç değişkenin arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü tespit etmek,
- Yapılan analizler kapsamında, Türkiye'de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyona ilişkin oluşuma olumlu yönde katkıda bulunmak,
- Uygulanan yöntemler ve ulaşılan sonuçlar çerçevesinde, bundan sonra yapılacak çalışmalara referans olabilecek bilgiler sağlamak amaçlanmaktadır.

4.1.2. Uygulamanın Yöntemi

Bu çalışma, zaman serisi yönteminden faydalanılarak yürütülmektedir. Zaman serilerinin dört bileşeni olduğu belirtilmektedir. Trend (genel eğilim) bileşeni, mevsim bileşeni, çevrimsel bileşen ve düzensiz bileşen, zaman serilerinin bileşen gruplarını oluşturmaktadır (Hanedar, Akkaya, Bizim, 2005: 1-2).

Zaman serisi analizini kullanmadaki amaçlar; eksik verilerin tamamlanması, tahmin, aykırı verilerin yakalanması, hata düzeltme olarak sıralanabilmektedir (Şeker, 2015: 24-25). Zaman serisi analizinin yöntemleri; hareketli ortalama, göreceli güç endeksi, momentum ve değişim oranı olarak sıralanabilmektedir (Şeker, 2015: 29).

4.1.2.1.ADF Birim Kök Testi

Nedensellik analizi yardımıyla verilerin gücünü ve yönünü tespit etmeden önce, zaman serilerinin durağanlıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerle yapılan bir analizin anlamlı sonuç vermesi için, serilerin durağanlık tespitinin yapılması gerektiği ifade edilmektedir (Tarı, 2011: 384).

Herhangi bir serinin durağanlığının, korelogram testi ve birim kök testi yardımıyla test edilmesi oldukça önem taşımaktadır. Serilerin durağanlıklarını test etmek için Dickey-Fuller ve Genişletilmiş Dickey-Fuller testlerinden yararlanılmaktadır. Bu testlerin ikisi de durağanlık ölçebilirken, Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF) daha sağlıklı sonuçlar vereceğinden, bu test tercih edilmektedir. Çünkü Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF)'nin, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini modele bağımsız değişken şeklinde dâhil ederek geliştirilmiş olduğu bilinmektedir. Kullanılan modeller; “trendsiz&sabit terimsiz”, “sabit terimli” ve “trendli&sabit terimli” olarak kullanılmaktadır.

Sabit Terimsiz ve Trendsiz Model: $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$

Sabit Terimli Model: $\Delta Y_t = B_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$

Sabit Terimli ve Trendli Model: $\Delta Y_t = B_1 + B_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$

Bir zaman serisinin durumu durağan değilse, kovaryans ve varyansı zamanla değişmektedir. Meydana gelen bu şok, tüm dönemlere de etki etmekte ve kalıcı hale gelmektedir (Göçer, 2015:6-7).

Uygulanan test neticesinde elde edilen t istatistik değeri, Mac Kinnon (1996) değeri ile karşılaştırılıp serinin durağanlığına karar verilmektedir. Elde edilen tabloda yer alan t istatistik değeri, Mac Kinnon (1996) değerinden daha büyük ise serinin durağan olduğu kanısına varılarak, birim köke sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer bu durumun tam tersi söz konusuysa, yani t istatistik değeri Mac Kinnon (1996) değerinden daha az ise, serinin durağan olmadığı kanısına varılarak, serinin birim köke sahip olduğu anlaşılmaktadır. Serinin bu şekilde durağan olmadığı ve birim köke sahip olduğu gözlemlendiğinde çözüm, serinin birinci farkını almak olmaktadır (Gujarati, Porter, 2012:760).

Oluşturulan zaman serisinde birim kökün varlığını ve serinin durağanlığını sınavabilmek için şu şekilde temel ve alternatif hipotezler kurulmaktadır (Kılıç, 2013: 103);

$H_0: \delta=0$ ($\theta=1$) eğer $t_\delta > \eta$ ise, seri durağan değildir, birim kök vardır.

$H_1: \delta<0$ ($\theta<1$) eğer $t_\delta < \eta$ ise, seri durağandır, birim kök yoktur.

4.1.2.2. Regresyon Analizi

Birbirleri arasında neden sonuç ilişkisi bulunan iki ya da daha çok değişkenin ilişkisini belirlemek ve bu ilişki üzerinden tahminlerde bulunmak veya kestirimler yapmak için regresyon analizi kullanılmaktadır. Regresyonun, her ne kadar bir değişkenin bir diğer değişkene bağlılığı ile ilgileniyor olsa da bu ilginin nedensellik manası taşımasının mecburi olmadığı ifade edilmektedir

(Gujarati, Porter, 2012: 19). Regresyon tekniğinde iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla ortaya çıkan matematiksel modele, regresyon modeli denilmektedir. Bir tane bağımlı ve bağımsız değişken içeren, basit regresyon modeli şu şekilde verilmektedir (Gültekin, t.s: 1) ;

$$Y = \alpha + \beta X + \epsilon$$

Burada;

Y; bağımlı değişkeni ifade etmekte ve belli bir hataya sahip olduğu varsayılmaktadır.

X; bağımsız değişkeni ifade etmekte ve hatasız olduğu varsayılmaktadır.

α ; sabiti ifade etmekte ve $x=0$ olduğunda Y'nin değeri olarak kabul edilmektedir.

β ; regresyon katsayısı olarak belirlenmektedir.

ϵ ; tesadüfi hata terimini ifade etmektedir.

Değişkenler arasında ilişki olup olmadığı, ilişki varsa gücünün ne olduğu, belirlenen ilişkinin türü, bağımlı değişkenin ileriye dönük değerleri için tahminin mümkün olup olmadığı ve nasıl tahmin edileceği, koşulların kontrol edilmesiyle değişkenlerdeki etkisinin ne olduğu ve nasıl değiştiği gibi birçok konuda regresyon analizi bize yardımcı olmaktadır. Yalnızca bir adet bağımsız değişken içeren regresyon tek değişkenli regresyon analizi, iki veya daha çok bağımsız değişken içeren regresyon ise, çok değişkenli regresyon analizi olarak bilinmektedir (Gültekin, t.s: 6). X'lerin bağımsız değişkenleri, Y'nin de bağımlı değişkeni ifade ettiği çoklu regresyon denkleminin en genel hali şu şekilde ifade edilmektedir;

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_p X_{ip} + e_i$$

Yukarıda yer alan denklemde Y_i bağımlı değişken, β_0 sabit değer, $X_{i1..pi}$ bağımsız değişkenleri, $\beta_{1..p}$ bağımsız değişkenlerin regresyon katsayıları, e_i bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin varyansında açıklayamadığı varyansı, bir diğer deyişle regresyon

modelindeki hata varyansı anlamına gelmektedir (Tranmer ve Elliot, 2008: 7). Regresyon modeli oluşturulurken, en yaygın kullanılan iki yöntem bulunmaktadır. Biri, en küçük kareler (SEK) diğeri ise, en yüksek olasılık (EYO) yöntemi olarak bilinmektedir (Gujarati, Porter, 2012: 55).

4.1.2.3. Granger Nedensellik Analizi

İki değişken arasında zamana bağlı gecikmeli bir ilişkinin sözkonusu olduğu durumda, bu var olan ilişkinin nedenselliğinin hangi yönde olduğunu belirlemek için Granger Nedensellik analizi kullanılmaktadır. Nedensellik ilişkisi teorik bir açıklamaya dayanmaktayken, istatistiksel olarak bir ilişki birlikteliğini ifade etmektedir. Granger nedensellik analizi her içsel değişken için hem kendinin hem diğer değişkenin gecikmeli değerlerinin üzerine kurulan regresyonun tahmininin yapılmasını gerektirmektedir (Granger, 1969: 560).

Granger Nedensellik analizi tekniği ile sınama yapıldığında, “Granger tipi nedensellik vardır” ya da “Granger nedenidir” biçiminde yorumlanmaktadır. Bu analiz tekniğine ait sınama hipotezleri şu şekilde ifade edilebilmektedir (Altıntaş, Güvercin, Uğurlu, 2008: 26);

$H_0: \sum_{i=1}^m \delta_i = 0$ X, Y'nin Granger nedeni değildir.

$H_1: \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0$ X, Y'nin Granger nedenidir.

Granger nedensellik analizi, uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilir bir teknik olarak kabul edilmektedir. İlişkisi tespit edilmeye çalışılan değişkenlerin, durağan olması şartı aranmakta ancak bu değişkenlerin durağanlıklarının aynı düzeyde olması gerekmemektedir. İki değişken arasındaki nedensel ilişkiler şu şekilde gösterilmektedir (Köse, 2016:70);

$X \rightarrow Y$ (X, Y'nin Granger nedenidir, tek yönlü nedensellik)

$Y \rightarrow X$ (Y, X'in Granger nedenidir, tek önlü nedensellik)

$X \leftrightarrow Y$ (X ve Y arasında iki yönlü nedensellik vardır, çift yönlü nedensellik)

$X \leftrightarrow Y$ (X ve Y arasında nedensel ilişki yoktur, nedensellik yok)

Granger nedensellik analizi yapılırken X ve Y'nin iki durağan zaman serisi olduğu varsayımı altında, şu denklemler kullanılmaktadır (Granger, 1969: 431);

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t$$

4.2. BULGULAR

Çalışmada ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik arasında oluşan ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü tespit edebilmek için, ilk olarak birim kök testi yapılmaktadır. Sonrasında ekonomik büyümeyi temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranının bağımlı değişken, enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranının açıklayıcı değişken olduğu modelde, En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ile Çoklu Regresyon Analizi yapılmaktadır. Son olarak, değişkenler arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını araştırmak için nedensellik analizi yapılmaktadır.

4.2.1. Değişkenlerin Tanımlanması

Türkiye'nin 2000 ve 2017 yıllarının esas alındığı dönemde, yıllık verilerden faydalanılarak yapılacak olan analizlerde üç ana değişken bulunmaktadır. Ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon, uygulamanın değişkenlerini oluşturmaktadır.

Tablo 4. Analizde Kullanılacak Olan Değişkenler ve Açıklamaları

DEĞİŞKEN	Analizdeki Hali	Veri Kaynağı	Dönem Aralığı	Değişken Açıklaması
Enflasyon	ENF	TÜİK	2000-2017	Yıllık Tüketici Fiyat Endeksinin yüzdelik oranları esas alınmaktadır.
İşsizlik	İSSZLK	TÜİK	2000-2017	Yıllık işsizliğin yüzdelik oranları esas alınmaktadır.
Ekonomik Büyüme	GSYH	TÜİK	2000-2017	Yıllık Zincirlenmiş Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın yüzdelik oranı esas alınmaktadır.
Durağanlaştırılan Enflasyon	D (ENF)	TÜİK	2001-2017	Yıllık Tüketici Fiyat Endeksinin yüzdelik oranları üzerinden birinci dönem farkı alınmaktadır.
Durağanlaştırılan İşsizlik	D (İSSZLK)	TÜİK	2001-2017	Yıllık işsizliğin yüzdelik oranları üzerinden birinci dönem farkı alınmaktadır.
Durağanlaştırılan Gsyh	D (GSYH)	TÜİK	2001-2017	Yıllık Zincirlenmiş Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın yüzdelik oranı üzerinden birinci dönem farkı alınmaktadır.

Çalışma içerisinde kullanılacak olan değişkenler ve analiz içerisinde kullanılacak olan tanımlamalar yukarıda yer alan tabloda sunulmaktadır. Yapılacak olan uygulamada belirlenen değişkenlerin kaynağını, Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanı oluşturmaktadır.

4.2.2. Modelde Test Edilen Hipotezler

Çalışma Türkiye'nin 2000-2017 yıllarına ait yıllık verilerini kapsamakta ve zaman serisi yöntemi aracılığıyla test edilmektedir. Uygulama yapılırken kullanılan hipotezler, yapılacak olan analizlere göre değişmektedir. Uygulama esnasında ilk olarak, söz konusu değişkenlerin durağanlıklarını test etmek adına birim kök testi yapılmaktadır. Sonrasında nedensellik analizine tabi tutulmaktadır.

Birim kök analizi ile sınanacak hipotezler şu şekilde ifade edilmektedir;

H_0 : enf serisi birim köke sahiptir. (Durağan değildir)

H_1 : enf serisi birim köke sahip değildir. (Durağandır)

H_0 : isszlk serisi birim köke sahiptir. (Durağan değildir)

H_1 : isszlk serisi birim köke sahip değildir. (Durağandır)

H_0 : gsyh serisi birim köke sahiptir. (Durağan değildir)

H_1 : gsyh serisi birim köke sahip değildir (Durağandır)

Granger nedensellik analizi için enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenleri için oluşturulan hipotezler şu şekilde ifade edilmektedir;

Enflasyon (enf) ve işsizlik (isszlk) değişkenleri için:

H_0 = enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Enflasyon (enf) ve ekonomik büyüme (gsyh) değişkenleri için:

H_0 = Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Ekonomik büyüme (gsyh) ve işsizlik (isszlk) değişkenleri için:

H_0 = Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır.

4.3. 2000 Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyüme İşsizlik Ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Analiz Sonuçları

Bu bölümde, Türkiye’de 2000-2017 yıllarına ait yıllık enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenip, bu ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada elde edilen veriler, ilgili kurumlarca açıklanan resmi veriler olmaktadır. Bu aşamada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) resmi veri tabanlarından yararlanılmaktadır.

Çalışmada zaman serisi kullanılarak, 2000 ve 2017 yıllarına ait yıllık enflasyon (enf), işsizlik (isszlk) ve ekonomik büyüme (gsyh) olmak üzere 3 değişken kullanılmaktadır. Uygulamalar sırasında E-views paket programından yararlanılmaktadır. Bu üç değişken

arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik analizi yapılarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

4.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

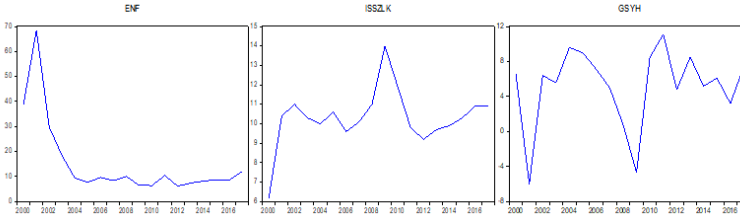
Oluşturulan zaman serisinde birim kökün varlığını ve serinin durağanlığını sınavabilmek için şu şekilde temel ve alternatif hipotezler kurulmaktadır;

$H_0: \delta=0$ ($\theta=1$) eğer $t_\delta > \eta$ ise, seri durağan değildir, birim kök vardır.

$H_1: \delta<0$ ($\theta<1$) eğer $t_\delta < \eta$ ise, seri durağandır, birim kök yoktur.

Serilerin analizi yapılmadan önce, değişkenlere ait serilerin grafikleri incelenmekte ve ortaya çıkan sonuçlar aşağıda gösterilmektedir.

Grafik 1. Değişkenlere Ait Serilerin Grafiksel Gösterimi

Serilerin grafikleri tek tek incelendiğinde, durağan halde olmadıkları gözlenmektedir. Değişkenlerimizin durağanlıklarını test etmek amacıyla, ADF Birim Kök Testi yapıp sonuçları Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Genişletilmiş Birim Kök Testi ve Sonuçları

Değişkenler	Özellikler	t-istatistik	Kritik Değerler			Olasılık
			%1	%5	%10	
ENF	Sabitsiz Trendsiz	-0,571	-2,728	-1,966	-1,605	0,452
	Sabitli	-2,108	-3,886	-3,052	-2,666	0,243
	Sabitli ve Trendli	-2,077	-4,616	-3,710	-3,297	0,520

D(ENF)	Sabitsiz Trendsiz	-5,044*	-2,704*	-1,968*	-1,604*	0,000*
	Sabitli	-4,594*	-4,004*	-3,098*	-2,690*	0,003*
	Sabitli ve Trendli	-9,568	-4,667	-3,733	-3,310	0,061
İSSZLK	Sabitsiz Trendsiz	0,298	-2,708	-1,962	-1,606	0,760
	Sabitli	-2,972	-3,920	-3,065	-2,673	0,059
	Sabitli ve Trendli	-2,886	-4,667	-3,733	-3,310	0,191
D(İSSZLK)	Sabitsiz Trendsiz	-4,741*	-2,715*	-1,964*	-1,605*	0,000*
	Sabitli	-4,503*	-3,920*	-3,065*	-2,673*	0,003*
	Sabitli ve Trendli	-4,151	-4,667	-3,733	-3,310	0,054
GSYH	Sabitsiz Trendsiz	-2,009	-2,708	-1,962	-1,606	0,045
	Sabitli	-3,660	-3,886	-3,052	-2,666	0,015
	Sabitli ve Trendli	-3,673	-4,616	-3,710	-3,297	0,053
D(GSYH)	Sabitsiz Trendsiz	-6,699*	-2,715*	-1,964*	-1,605*	0,000*
	Sabitli	-6,523*	-3,920*	-3,065*	-2,673*	0,000*
	Sabitli ve Trendli	-6,434	-4,667	-3,733	-3,310	0,051

(*) t-istatistik değerlerine göre kabul edilen kritik değerler ve kabul edilen olasılık değerleri gösterilmektedir.

Serilerin durağan olup olmadıklarını anlamak amacıyla elde edilen kritik değerler ve t-istatistik değerlerinin mutlak değerleri karşılaştırılmaktadır. Elde edilen t-istatistik değeri, kritik değerlerden büyük ise, serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tam tersi bir durum söz konusu ise, yani t-istatistik değeri kritik değerlerden küçükse, serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Durağan olmayan serileri durağanlaştırmak için ise ilk adım, birinci dönem farklarını almak olmaktadır. Tablo 5’de verilen ADF Birim Kök Testinde %99, %95 ve %90 güven düzeylerinde serilerin durağanlığına “trendsiz ve sabit terimsiz” ve “sabit terimli” olarak bakılmaktadır.

Sonuçlara bakıldığında 0,01 (%99), 0,05 (%95) ve 0,10 (%90) anlamlılık seviyelerinde; gsyh, enf ve isszlk değişkenleri düzey değerlerinde durağan olmamakta, birinci dönem farklarını almak koşuluyla durağanlaştırılmaktadır. R-Squared değeri, belirleme katsayısı olarak bilinmekte ve regresyonun veriler ile uyumunu ölçmektedir. R-Squared modelin doğruluğunu ölçerken, denk-

lemin tahmin gücünü de yansıtmaktadır (Dinç, 2018). Serilerin birinci dönem farkları alınıp, durağan hale getirildikten sonra D (Enf) değişkeni için belirlenen R-Squared değeri, “sabitli-trend-siz” ve “sabitli” olarak sırasıyla, %67 ve %68 olarak belirlenmektedir, yani bu değişkenin açıklayıcılığının iyi olduğu söylenebilmektedir. D (İsszlk) değişkeni için hesaplanan R-Squared değeri “sabitli-trend-siz” ve “sabitli” olarak her ikisi için de %59 olarak belirlenmektedir, yani bu değişkenin açıklayıcılığının da iyi olduğunu söylenebilmektedir. Son olarak D (Gsyh) değişkeni için belirlenen R-Squared değeri, “sabitli-trend-siz” ve “sabitli” olarak sırasıyla, %74 ve %75 olarak belirlenmekte ve bu değişkeninde iyi bir açıklayıcılığa sahip olduğunu söylenebilmektedir.

4.3.2. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Çoklu regresyon analizinde bir adet bağımlı, birden çok bağımsız değişken olacağından, bağımlı değişken olarak en uygun görülen ekonomik büyüme (gsyh) değişkeni olmaktadır. Bağımsız değişkenler olarak da enflasyon (enf) ve işsizlik (isszlk) değişkenleri uygun görülmektedir.

Tablo 6. Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: D(GSYH)				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Dönem: 2001 2017				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
D (ENF)	-0.241798	0.088583	-2.729621	0.0155
D (ISSZLK)	-1.819651	0.722324	-2.519162	0.0236

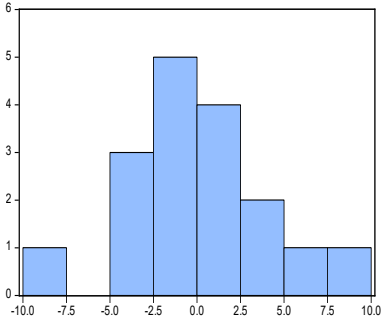
R-Kare	0.563576	Bağımlı Değişken Ort.	0.047059
Ayarlı R-Kare	0.534482	Bağımlı Değişken St. Hata	6.410550
S.Hata Regresyonu	4.373848	Akaike Bilgi Kriteri	5.899294
Kalıntılar Toplamı	286.9582	Schwarz Kriteri	5.997320
Max. Olabilirlik	-48.14400	Hannan-Quinn Kriteri	5.909038
Durbin-Watson İst.	2.511330		

Modeli en küçük kareler yöntemine tabi tuttuktan sonra yorumlama aşamasına geçmeden evvel, tek tek regresyon analizinin gerektirdiği varsayımlara bakıp, model bu varsayımları da sağlıyor ise yorumlama aşamasına geçilmektedir. Uygulanacak ilk varsayım, tablo 7’de gösterilen çoklu doğrusal bağlantı varsayımı olmaktadır.

Tablo 7. Çoklu Doğrusal Bağlantı Varsayımı

Değişken	Varyans Katsayısı	VIF Değerleri
D (ENF)	0.007847	1.090656
D (ISSZLK)	0.521752	1.090656

Çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığına bakılan bu varsayımına göre, VIF değerlerinin “1 ve 5” arasında olmaması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu işaret ederken, “1 ve 5” arasında olması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını işaret etmektedir. Tablo 7’de de görüldüğü üzere model, “1,09” olarak belirlenen VIF değerleri ile bu varsayımı sağlanmakta yani modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır. Regresyon analizinin bir diğer varsayımı ise, normallik varsayımı olmaktadır. Bu varsayım için Grafik 2’de gösterilen Jarque-Bera testinin sonuçlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Grafik 2. Normallik Varsayım 1 (Jarque-Bera Testi)

Ortalama	0.164968
Medyan	-0.241984
Maksimum	9.347300
Minimum	-8.429104
Çarpıklık	0.187151
Basıklık	3.061199
Jarque-Bera	0.101891
Olasılık	0.950330

SEK (en küçük kareler) kalıntılarına dayanan Jarque-Bera normallik testi, bir kavuşmazlık sınaması olarak bilinmektedir (Gujarati, Porter, 2012: 131). Ters hipotezin söz konusu olduğu Jarque-Bera testinden elde edilen değer, eğer ki 0,05' den büyük ise, artıkların normal dağıldığı anlamına gelmektedir. Ortaya çıkan Jarque-Bera Test sonucu, artıkların normal dağıldığını söylemek mümkün olmaktadır. Model bu varsayımı da sağlamış bulunmaktadır. Bir diğer varsayım ise, Tablo 8'de gösterilen otokorelasyon varsayımı olmaktadır.

Tablo 8. Otokorelasyon Varsayımı

Otokorelasyon Kısmi Korelasyon AC PAC Q-ist
Olasılık

Sample: 2000 2017
Included observations: 17

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	-0.30...	-0.30...	1.8894	0.169
		2	-0.19...	-0.31...	2.6703	0.263
		3	0.080...	-0.11...	2.8164	0.421
		4	-0.03...	-0.13...	2.8497	0.583
		5	-0.07...	-0.16...	3.0079	0.699
		6	0.031	-0.12...	3.0358	0.804
		7	-0.08...	-0.22...	3.2438	0.862
		8	0.116	-0.04...	3.7250	0.881
		9	0.181	0.184	5.0486	0.830
		1...	-0.21...	-0.05...	7.2717	0.700
		1...	0.005	-0.01...	7.2728	0.777
		1...	-0.04...	-0.16...	7.3979	0.830

Otokorelasyon varsayımı, tüm gecikme uzunluklarında otokorelasyon olmamasını gerektirmektedir. Ters hipotezin hâkim olduğu bu varsayımda, elde edilen olasılık değerlerinin 0,05'den daha büyük olması halinde, otokorelasyon olmadığını işaret etmektedir. Tablo 8'de görüldüğü gibi tüm gecikme uzunluklarında elde edilen olasılık değerlerinin hepsi 0,05'den daha büyük görülmektedir. Bu durumda model bu varsayımı da sağlamaktadır. Bir diğer varsayım ise, tablo 9'da gösterilen değişen varyans varsayımı olmaktadır.

Tablo 9. Değişen Varyans Varsayımı (White Testi)

Hetero Kalıcılık Testi: White			
F-istatistik	0.035534	Olasılık-F(3,13)	0.9906
Obs*R-kare	0.138267	Olasılık-Ki Kare(3)	0.9869
Ölçeklendirilen SS.	0.112545	Olasılık-Ki Kare(3)	0.9903

Değişen varyans varsayımını incelerken kullanılmış olan White Testinde de tıpkı normallik varsayımı ve otokorelasyon varsayımında olduğu gibi ters hipotez söz konusu olmaktadır. Yani White Testinde “değişen varyans sorunu yoktur” diyebilmek için, elde edilen olasılık değerlerinin 0,05'den büyük olması şartı bulunmaktadır. Bu da modelde değişen varyans sorununun olmadığı yani sabit varyansın olduğu anlamına gelmektedir. Model, bu varsayımı da sağlamaktadır. Uygulanması gereken bir diğer varsayım ise, sıfır ortalama varsayımı olmaktadır.

Sıfır ortalama varsayımında; artıkların ortalamasının sıfır olup olmadığına bakılmaktadır. Elde edilen değer sıfır görünüyorsa, artıkların ortalamasının sıfır olduğunu söylemek mümkündür. Modelden elde edilen değer, sıfıra eşit olarak gözlenmektedir ve böylece model uygulanan son varsayımı da sağladığına göre, şimdi Tablo 6'da verilen en küçük kareler yöntemi ile yapılmış olan, çoklu regresyon analizi yorumlanabilmektedir.

Sonuç olarak regresyon modeli oluştururken kullanılan en küçük kareler yönteminde, bağımsız değişkenlere ait olasılık değerleri; enflasyon için $d(enf)$ 0,015 ve işsizlik için $d(isszlk)$ 0,023 olarak belirlenmektedir. En küçük kareler yöntemine göre, bağımsız değişkenlerin olasılık değerinin 0,05’den küçük olması değişkenlerin anlamlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu değerlerin 0,05’den küçük olduğu görülmektedir, yani modeldeki bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu ortaya konulmaktadır. R-Squared değerine bakıldığında 0,56 olduğu görülmektedir. R^2 değeri ile enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin açıklayıcılığının %56 oranıyla iyi olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda, “GSYH’nin 0,56’lık kısmı, enflasyon ve işsizlik tarafından açıklanmaktadır” demek de mümkün olmaktadır. Modelde yer alan B_1 ve B_2 olan enflasyon $d(enf)$ ve işsizlik $d(isszlk)$ için belirlenen katsayılar hakkında yapılacak yorumlama şu şekilde olmaktadır;

Modele göre, enflasyondaki bir birimlik artışın gayri safi yurt içi hasılda 0,241’lik bir azalış yaratması beklenmektedir. İşsizlikteki bir birimlik artışın da gayri safi yurt içi hasılda 1,819’luk bir azalış yaratması beklenmektedir. Bu da demek oluyor ki, enflasyon ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki varken, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında da negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

4.3.3.Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Çalışmanın ana konusu olan Granger Nedensellik Analizi yapılırken hipotezler kurulduktan sonra, ortaya çıkan sonuçların yer aldığı çıktı tablosuna yer verilmekte ve yorumlarla beraber hipotezler üzerinden karar verilmektedir.

Çalışmanın nedensellik analizinin yapıldığı aşamaya geçmeden evvel, VAR analizi yapılarak, en uygun gecikme uzunluğunun “2” olduğu belirlenmektedir. Nedensellik analizinde elde edilen olasılık değerleri 0,05 (%95) güven düzeyi ile karşılaştırıldıktan sonra sonuçlara karar verilmektedir

Tablo 10. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-98.16740	NA*	379.7777	14.45249	14.58943	14.43981
1	-87.15213	15.73610	298.8775	14.16459	14.71235	14.11389
2	-70.49248	16.65965	128.0679*	13.07035*	14.02894*	12.98162*
3	-62.75823	4.419572	339.3762	13.25118	14.62058	13.12441

*(Maksimum gecikme uzunluğunu sağlayan en küçük değer)

Çalışmada en uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenen “2”, tablo 10’da görüldüğü gibi Akaike (AIC), Schwarz Bayesian (SBC), HQ ve FPE kıstaslarına göre belirlenmektedir. Granger nedensellik analizi yapmadan evvel, enflasyon (enf), işsizlik (isszlk) ve ekonomik büyüme (gsyh) değişkenleri için oluşturulan hipotezler şu şekilde ifade edilebilmektedir;

Enflasyon (enf) ve işsizlik (isszlk) değişkenleri için:

H_0 = enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Enflasyon (enf) ve ekonomik büyüme (gsyh) değişkenleri için:

H_0 = Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Ekonomik büyüme (gsyh) ve işsizlik (isszlk) değişkenleri için:

H_0 = Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 = Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 11. Granger Nedensellik Analizi

VAR Granger Nedensellik / Blok Wald Testi			
Bağımlı Değişken: D (GSYH)			
Dahil Edilmeyen	Ki-Kare	Aralık	Olasılık
D (ENF)	0.744682	2	0.6891
D (ISSZLK)	0.948473	2	0.6224
Hepsi	1.834227	4	0.7662
Bağımlı Değişken: D (ENF)			
Dahil Edilmeyen	Ki-Kare	Aralık	Olasılık
D (GSYH)	9.383254	2	0.0092
D (ISSZLK)	7.824604	2	0.0200
Hepsi	10.01844	4	0.0401
Bağımlı Değişken: D (ISSZLK)			
Dahil Edilmeyen	Ki-Kare	Aralık	Olasılık
D (GSYH)	29.34532	2	0.0000
D (ENF)	0.090695	2	0.9557
Hepsi	31.50510	4	0.0000

Çalışmanın ana konusu olan nedensellik analizi, VAR Granger Nedensellik/Blok Wald Testi uygulanarak yapılmaktadır. Bu analize geçmeden evvel, VAR analizi yapıp “2” olarak tespit edilen gecikme uzunluğu kullanılmış bulunmaktadır. Granger Nedensellik Analizine ait sonuçların sunulduğu tablo 11’de değişkenlerin ilişkisi yönünde karar verirken, elde edilen olasılık değeri %95 (0,05) güven düzeyi ile karşılaştırılıp ona göre karar verilmektedir.

Tablo 12. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Olasılık Değeri	Karar
Büyüme → İşsizlik	0,000	H_0 red (ilişki var)
İşsizlik → Büyüme	0,622	H_0 red değil (ilişki yok)
Büyüme → Enflasyon	0,009	H_0 red (ilişki var)
Enflasyon → Büyüme	0,689	H_0 red değil (ilişki yok)
İşsizlik → Enflasyon	0,020	H_0 red (ilişki var)
Enflasyon → İşsizlik	0,955	H_0 red değil (ilişki yok)

Enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenlerinin arasındaki nedensellik analizinden elde edilen sonuçlara göre, enflasyondan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olmadığı söylenebilmektedir. Bu durum enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri için oluşturulan, H_0 : “enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Ekonomik büyümeden enflasyona doğru bir nedenselliğin olup olmadığına bakıldığında ise, bir nedensellik olduğu söylenebilmektedir. Bu durum enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri için oluşturulan, H_0 : “Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, enflasyon ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

İşsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi incelendiğinde, işsizlikten ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olmadığı görülmektedir. Bu durumda, işsizlik ve ekonomik büyüme için oluşturulan hipotezlerden H_0 : “işsizlik ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Ekonomik büyümeden işsizliğe doğru bir nedenselliğin olup olmadığına bakıldığında da bir nedenselliğin olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Yani, oluşturulan H_0 hipotezi reddedilip, H_1 :” ekonomik büyüme ve işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak, işsizlik ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin arasındaki nedensellik analizinden elde edilen sonuçlara göre, enflasyondan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durumda oluşturulan H_0 :” enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezi kabul edilmektedir. Analiz sonuçları incelendiğinde diğer yandan, işsizlikten enflasyona doğru bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Bu durumda oluşturulan H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 :” enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisi vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak, işsizlik ve enflasyon arasında da diğer değişkenlerin arasında tespit edilen nedensellik gibi, tek yönlü bir ilişkinin varlığından bahsedilebilmektedir.

4.3.4. Bulgular

Türkiye'nin 2000-2017 yıllarına ait enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir uygulamanın yapıldığı çalışmada, ilk olarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF Birim Kök Testi ile analiz edilmektedir. Sonra Çoklu Regresyon Analizi yapılmakta ve Regresyon Analizinin gerekli varsayımları modele uygulanmaktadır. Ardından Granger nedensellik analizi yardımıyla değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü açıklanmaya çalışılmaktadır.

Birim Kök Testinde enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme serilerinin birinci dönem farklarının alınması suretiyle durağan hale gelebildiği görülmektedir. Sonrasında model için çoklu regresyon analizi yapılmaktadır. Oluşturulan regresyon modeli yorumlanmadan önce, modelin gerekli varsayımları sağlayıp sağlamadığına bakılmakta ve tüm varsayımları sağladığı görülmektedir.

En küçük kareler yöntemiyle yapılan Regresyon Analizinin sonuçlarına göre, değişkenlerin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmektedir. Gayri safi yurt içi hasılanın %56'lık kısmının, enflasyon ve işsizlik tarafından açıklandığı söylenebilmektedir. Enflasyon-ekonomik büyüme ve işsizlik-ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmektedir. Enflasyondaki bir birimlik artışın, gayri safi yurt içi hasılda 0,24'lük bir azalış yarattığı görülürken, işsizlikteki bir birimlik artışın gayri safi yurt içi hasılda 1,81'lik bir azalış yarattığı görülmektedir.

Son olarak modele Granger Nedensellik Analizi uygulanmaktadır. Değişkenlerin ilişkisi yönünde karar verirken, elde edilen olasılık değeri %95 (0,05) güven düzeyi ile karşılaştırılıp ona göre karar verilmektedir. Bu analize geçmeden evvel, gecikme uzunluğu olarak belirlenen "2", Akaike (AIC), Schwarz Bayesian (SBC), HQ ve FPE kıstaslarına göre belirlenmekte ve nedensellik analizi bu uzunluğa göre yapılmaktadır.

Nedensellik analizinin sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Diğer yandan ekonomik büyümeden enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Son olarak işsizlikten enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme kavramlarının literatürde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu olgulara açıklık getirilerek, aralarındaki ilişki incelenmektedir.

Türkiye’de beşerî sermaye için yapılan yatırımların yeterli olmaması ve yapılacak yatırımları teşvik edecek nitelikteki politikaların uygulanmaması, ekonomik büyüme ve işsizliği negatif etkilemektedir. Türkiye’de büyüme politikalarının beşerî sermaye yatırımını sağlayacak nitelikte olmasına ve reel manada büyümeye yönelik olmasına dikkat edilmesi önerilebilmektedir. Bu yolla uygulanan politikalar, işsizliği düşürebilmekte ve sürdürülebilir bir büyüme ortamı yaratabilmektedir.

Ekonomik büyüme giderek uluslararası piyasalara bağlı hale gelmektedir. Yaşanan ani sermaye çıkışlarıyla meydana gelen mali krizler, ekonomik krizlere dönüşmekte ve bu durum ekonominin küçülmesine, işsizliğin yükselmesine, ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Bu krizlerin ardından işgücü piyasaları enformelleşerek fakirliği de artırmaktadır. Kamunun ekonomi müdahaleleri serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasıyla azaltılmaktadır. Böylece krizlerin yaşandığı sırada ve sonraki süreçlerde, kamu müdahaleleri yetersiz kalmaktadır.

Enflasyon oranlarının düşmesi ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için, hükümetin fiyat istikrarını sağlaması ve enflasyonla mücadele adına geliştirilen politikalardan ödün vermemesi gerekmektedir. Hükümetin kararlı bir şekilde yapacağı uygulamalar neticesinde sürdürülebilir büyüme gerçekleşirken, aynı zamanda kalıcı istihdam yaratılabilmektedir.

Türkiye’nin ihracat yapmak için gereken malların çoğunu ithal etmesinden dolayı Türkiye’de ekonomik büyüme artarken, bir yandan enflasyon ve işsizliğin hedeflerin üstünde gerçekleşiyor olması dikkat çekmektedir. Bu durumda ihracat yapmak için gereken malların üretimi yurtdışı gerçekleştirilip, teşvik politikalarının uygulanması gerekmektedir.

Büyümenin artış yönünde ilerlemesi için yalnızca enflasyon düzeyini azaltmak ve enflasyon ile ilgili mücadele politikalarını uygulamaya koymak yetmemektedir. Türkiye’de enflasyon azaltmaya çalışılırken, aynı zamanda büyümeyi engelleyen uzun ve kısa vadeli belirsizliklerin ortadan kaldırılması, ekonomik büyümede

istikrar sağlayıcı politikaların takip edilmesi önerilmektedir.

Türkiye ekonomisinin son on yılı incelendiğinde, zor fakat bir o kadar önemli bir eşikte olduğu ve yaşadığı performans ile potansiyel açısından vardığı bu noktada, enerjisini boşa harcamasına neden olabilecek uygulamalardan kaçınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bir ekonomi için geliştirilen politikaların, istihdam problemine karşı çözüm getirebilecek şekilde ve istikrarı kalıcı kılınabilecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Hükümetin kararlı bir şekilde yapacağı uygulamalar neticesinde bir taraftan sürdürülebilir büyüme gerçekleşirken, bir taraftan da kalıcı istihdam yaratılabilmektedir.

Kaynakça

- Aghion, P., Howitt, P., (1992); "A Model of Growth Through Creative Destruction", *Econometrica*, Vol:60, No:2, pp.323-351.
- Altay, B., Tuğcu, C.T., Topçu, M., (2011), "İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G8 Ülkeleri Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. XIII, S.2, ss.1-27.
- Arabacı, Ö., Eryiğit, K., Y., (2012) "A Thresold Regression Estimation of Phillips Curve: Turkey Case" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim 2012, S.7, ss.29-47.
- Arı, A., (2016), "Türkiye'deki Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Analizi: Yeni Bir Eşbütünleşme Testi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, S.2, ss.57-67.
- Ayhan, F., (2008), "İşsizlik ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Üzerinde Analizine Yönelik Bir Uygulama", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Balıkesir.
- Aykırı, M., (2008), "Ekonomik Büyüme-Enflasyon-İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2005)", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kars.
- Bayrak, M., Kanca, O. C., (2013), "Türkiye'de Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.8(3), ss.97- 115.

- Bhattacharai, K., (2016), "Unemployment-Inflation Trade-offs in OECD Countries", University of Hull, UK, Elsevier Economic Modelling 58, pp.93-103.
- Bal, O., (2017), "Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Kavramına Teorik Bakış", International Conference On Eurasian Economies, ss.348-355.
- Berber, M., (2006), İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 3.Basım, Trabzon, Derya Kitabevi.
- Berber, M., (2015), "Enflasyon ile ilgili Konular",
http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/enf4.doc,
 (21.06.2015).
- Birinci, Y., (1989), "Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:47, S.1-4, ss.20-30.
- Black, D., C., Keith, K., Dowd, M., R., (2001), "The Inflation/Growth Relationship: Evidence From State Panel Data", Article in Applied Economics Letters, pp.1-7.
- Bozdağlıoğlu, Y.U., (2008), "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, ss.46-65.
- Bulut, S., (2010), "Türkiye'de Aktif İstihdam Politikası Aracı Olarak Düzenlenen İşgücü Eğitim Kurslarının İstihdam Açısından Belirleyiciliği", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Büyükkakın, T., (2008), "Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, ss.133-159.
- Ceylan, S., Şahin, B.Y., (2010), "İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S.11 (2), ss.157-165.
- Çetintaş, H., (2003), "Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:28, ss.141-153.
- Çondur, F., Bölükbaş, M., (2014), "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:47, S.2, ss.77-93.
- ÇSGB, (2013), "İstihdam Politikaları", Çalışma Meclisi Hazırlık Toplantısı Raporu, Ankara.

- Edwards, S., (1983), "The Relation Between Inflation and Growth in Latin America", *The American Economic Review*, Vol:73, No:3, pp.477-482.
- Eliasson, A., C., (2001) "Is The Short-Run Phillips Curve Nonlinear? Empirical Evidence for Australia, Sweden and The United States", *Stockholm School of Economics, Department of Economic Statistics, Sveriges Riksbank Working Paper Series*, No:124, pp.1-25.
- Elliot, R., F., (1997), *Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi*, (Çeviri: Beşerî, Erdoğan, Geniş, Güngör, Toksöz), No:210, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Erbaykal, Erman, Okuyan, H. Aydın, (2008), "Does Inflation Depress Economic Growth? Evidence from Turkey", *International Research Journal of Finance and Economics*, pp.41-47.
- Ewing, Bradley T. ve William L. Seyfried (2003) "Modeling The Phillips Curve: A Time-Varying Volatility Approach" *Applied Econometrics and International Development*, Vol:3-2, pp.7-24
- Fischer, S., (1993), "The Role of Macroeconomic Factors in Growth", *Journal of Monetary Economics*, No:32(3), pp.485-511.
- Frisch, H., (1989), *Enflasyon Teorileri*, Çev. Oktay E. A. Yiğidim, Ankara, Elif Matbaacılık.
- Germir, H., N., (2012), *Türkiye'de İstihdam Politikalarının Etkinliği*, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Göçer, İ., (2015), "Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, S.1, ss.1-12.
- Gujarati, Damodar, N., Porter, Dawn C., (2012), *Temel Ekonometri*, Beşinci Basımdan Çeviri, Çev. Şenesen Ümit ve Gülay Günlük Şenesen, İstanbul, Litaratür Yayınları.
- Gül, Y., İ., (2015), "Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Büyüme-İşsizlik İlişkisi: Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkelerinin Karşılaştırılması", *Gezici Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Politik Ekonomi Programı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Gültekin, F., "Regresyon Analizi", <http://www.fikretgultekin.com>, (02.05.2014).
- Gündoğan, N., (2013), *Çalışma Ekonomisi*, 1.Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Güney, A., (2009), “İşsizlik Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri”, Kamu-İş, Cilt:10, S.4, ss.135-159.
- Güven, E.T.A., Ayvaz, Y.Y., (2016), “Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi”, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, S.1, ss.241-262.
- Granger, C., W., J., (1969), “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods”, *Econometrica*, Vol.37, No.3, pp.424-438.
- Grimes, A., (1991), “The Effects of Inflation on Growth: Some International Evidence”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, bd.127, pp.631-644.
- Hanedar, A., Ö., Akkaya, O., Bizim, Ç., (2005), “Durağanlık Analizi, Birim Kök Testleri ve Trend Sunu Planı”
<http://debis.deu.edu.tr/userweb//onder.hanedar/dosyalar/Metin.pdf>, (03.02.2019).
- Hanusch, H., (1995), “Die Neue Qualität Wirtschaftlichen Wachstums”, (13-26), *Ansätze für ein neues Denken in der Wirtschaftspolitik*, Cilt 70.
- Hepsağ, A., (2009), “Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İÜ Mecmuası*, No:59(1), ss.169-190.
- Herman, E., (2010), “Inflation and Unemployment in the Romanian Economy” *Annals of the University of Petroşani Economics*, No:10 (2), pp.157-170.
- Hoon, H., T., Phelps, E., S., (1997), “Growth Wealth, and the Natural Rate: Is Europes Job Crisis and Growth Crisis?”, *European Economic Review*, Vol:41, pp.549-557.
- İnci A., G., (2009), “İçsel Büyüme Modeli Çerçevesinde Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı*, Ankara.
- Jones, C., I., (2001), *İktisadi Büyümeye Giriş, Çev. Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer*, 1.Basım, İstanbul, Literatür Yayınları.
- Kanca, O., C., (2012), “Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:21, S.2, ss.1-18.
- Karaca, O., (2003), “Türkiye’de Enflasyon- Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S.4(2), ss.247-255.

- Karaçor, Z., Özer, H., Saraç, T., B., (2011), “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:4, S.2, ss.29-44.
- Keskin, G., (2015), “Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki ve Türkiye Ekonomisinde Analizi”, <http://www.gokhankeskin.com.tr/2015/01/enflasyon-ile-issizlik-arasndaki-iliski.html>, (16.09.2017).
- Kılınç, Z., (2013), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- Kirmanoglu, H., (2001), “Is There Inflation-Growth Tradeoff in the Turkish Economy?”, Canadian Economics Association Annual Meeting, June, Montreal Canada.
- Köse, Z., (2016), “Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi”, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, S.1, ss.59-75.
- Kuştepe, Y., (2005), “A Comprehensive Short-Run Analysis of a (possible) Turkish Phillips Curve” Applied Economics, Vol:37, pp.581-591.
- Lim, G., C., Dixon, R., Tsiaplias, S., (2009), “Phillips Curve and the Equilibrium Unemployment Rate” Department of Economics Working Paper Series, Research Paper Number 1070.
- Lucas, R.E., (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, Journal of Monetary Economics 22, North-Holland, pp.3-42.
- Maden, S., I., Baykal, A., Akgün, E., (2018), “Türkiye’de 1980 Sonrası Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki ilişkinin Zaman Serisi ile Analizi”, Kesit Akademi Dergisi, Yıl.4, S.13, ss.53-63.
- Mahmoud, L., O., M., (2015), “Consumer Price Index and Economic Growth: A Case Study of Mauritania 1990-2013”, Asian Journal of Empirical Research, Vol:5, Issue 2, pp.16-23.
- Moosa, I., (1997), “Cross Country Comparison Of Okun’s Coefficient”, Journal Of Comperative Economics, No:24, pp.335-356.
- Muscattelli, V., A., Tirelli, P., (2001), “Unemployment and Growth: Some Empirical Evidence From Structural Time Series Models”, Department of Economics, University of Glasgow, Applied Economics, Vol:33:8, pp.1083-1088.

- Oğuz, O., (1992), İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Okun, A. M., (1962), "Potential GNP: Its Measurement and Significance", Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association, Cowles Foundation, Paper 190.
- Onay, T., (2008), "Enflasyon ve Büyüme Belirsizliklerinin Enflasyon ve Büyüme ile Olan İlişkileri: Türkiye Örneği", Journal of Arts and Sciences, S.10, ss.81-108.
- Osuala, A. E., Osuala, K. I., Onyeike, S. C., (2013), Impact of inflation on economic growth in Nigeria – a causality test, Journal of Research in National Development, Vol.11(1), pp.206-216.
- Önder, Ö., (2004), "Forecasting Inflation in Emerging Markets By Using The Phillips Curve and Alternative Time Series Models", Emerging Markets Finance and Trade, No:40(2), pp.71-82.
- Ören, K., (2013), Sosyal Politika, 3.Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Öztürk, S., Sezen, S., (2018), "Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15, S.41, ss.1-14.
- Pehlivan, O., (2012), Kamu Maliyesi, Trabzon, Murathan Yayınevi.
- Romer, P.M., (1990), "Endogenous Technological Change", Journal of Political Economy, 98 (October), pp.71-102.
- Romer, C. D., (1996), "Inflation and The Growth Rate of Output", National Bureau of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138, Working, pp.55-75.
- Saraç, T. B., (2009), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Sayın, F., (2011), "Türkiye'de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, S.14, ss.35-53.
- Schumpeter, Joseph A., (1934), The Theory of Economics Development, Oxford University Press, Oxford, U.K.
- Seyidoğlu, H., (1999), Ekonomik Terimler, İstanbul, Güzem Can Yayınları.

- Solow, R., M., (1956), "A Contribution to The Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics* Vol.70, No:1, pp.65-94.
- Şeker, S., E., (2015), "Zaman Serisi Analizi", *YBS Ansiklopedi*, Cilt:2, S.4, ss.24-31.
- Şimşek, S., Aydın, M., K., (2004), *İktisat Bilimine Giriş*, İstanbul, Değişim Yayınları.
- Şiriner, İ., Doğru, Y., (2005), "Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (3:2), ss.163-182.
- Tajra, H., F., (1999), "The Phillips Curve in Brazilian Economy After Real Plan", *The George Washington University The Minerva Program*, pp.1-49.
- Takım, A., (2010), "Türkiye'de Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki Granger Nedensellik Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No:14(2), ss.315-324.
- Tarı, R., (2011), *Ekonometri*, Gözden Geçirilmiş Yedinci Baskı, Kocaeli, Umuttepe Yayınları. Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M., (2006), *Makro Ekonomi*, 5.Baskı, Eskişehir, Seçkin Yayıncılık.
- Terzi, H., Oltulular, S., (2004), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme-Enflasyon Süreci: Sektörler İtibariyle Ekonometrik Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S.50, ss.19-33.
- Tokatlıoğlu, M., Selen, U., (2017), *Maliye Politikası*, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Topcu, E., (2017), "Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, ss.180-191.
- Turhan, S., E., (2007), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Turan, S.A., (2010), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

- Tranmer, M., Elliot, M., (2008), "Multiple Linear Regression", Cathie Marsh Centre for Census and Survey Research, pp.1-47.
- Uğurlu, E., Altıntaş, M., Güvercin, D., (2008), "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:19, Özel Sayı, ss.17-32.
- Uysal, D., Alptekin, V., (2009), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme-İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980-2007)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25, ss.69-78.
- Uysal, D., Erdoğan, S., (2003), "Enflasyon ve İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki ve Türkiye Örneği (1980-2002)", *Selçuk Üniversitesi İİF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss.35-47.
- Uysal, D., Mucuk, M., Alptekin, V., (2008), "Türkiye Ekonomisinde Vektör Otoregresif Model ile Enflasyon-Büyüme İlişkisinin Analizi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, S.8, ss.55-71.
- Vredin, A., Warne, A., (2000), "Unemployment and Inflation Regimes" *Econometric Society World Congress, Contributed Papers 0984*.
- Yakışık, H. (2007), "Relationship between inflation and economic growth in the Kyrgyz Republic", *Sosyo-Ekonomi*, S.2007-2, ss.12-28.
- Yapraklı, S. (2007), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye için Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleriyle Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10(2), ss.287-301.
- Yardımcı, P., (2006), "İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, S.10, ss.96-115.
- Yılmaz, G. Ö., (2005), "Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, S.2, 11-29, ss.63-76.
- Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M., (2006), *Makro Ekonomi*, 5.Baskı, Eskişehir, Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M., (2009), *Makro Ekonomi*, 8.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Özer, M., (2013), *Makro İktisat*, 1.Baskı, Eskişehir, TC. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Walterskirchen, E., (1999), "The Relationship Between Growth, Employment and Unemployment in The EU", *European Economists for an Alternative Economic Policy- TSER Network*, Barcelona, WIPO-Austrian Institute of Economic Research.

Çay Tüketim Tercihlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılıkların İncelenmesi

Ramazan NACAR¹

Kürşat ÇAPRAZ²

Özet

Artan rekabet şartları tüketicilerin tercihlerinin bilinmesini gerekli kılmıştır. Birçok ürün ve hizmette tüketici tercihlerinin bilinmesi işletmelere rekabet avantajı sağlar. Bu ürünlerden birisi de kültürümüzde önemli yer tutan çaydır. Günümüzde gıda tüketimi ve sağlık konularında çalışmaların sayısı artmıştır. Tüketilen gıdanın türü, içeriği, tüketim sıklığı, sağlık çalışmalarında ve pazarlama ile ilgili çalışmalarda geniş yer almaktadır. Çayın ise kültürümüzde önemli yer edinmiş olması ve tüketim miktarının fazla olması bu konuya ilgiyi artırmaktadır. Bu çalışma, çay (siyah, yeşil, organik, beyaz, kaçak) çay tüketim tercihlerinin demografik özelliklere göre belirlenmesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de siyah çay tüketiminin yaygın olması, Türkiye’de hemen hemen her köşe başında kahvehane olması, sabah kahvaltılarda ve yemeklerden sonra tüketiminin yağın olduğu düşünülmektedir. Özellikle 2010 yıllarından sonra üretim konusunda ÇAYKUR Kurumu ve özel teşebbüslerin girişimleri ile yeşil, organik ve beyaz çay üretimi ve satışı da bulunmaktadır. Ayrıca ithalat ve ihracatı da yapılmaktadır. Türkiye’de geleneksel tüketim alışkanlıklarından biri kabul edilen siyah çaya ayrıca yeşil ve organik çayın da eklenmesi tüketim açısından değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Gürel, N. (2013) tarafından kahve tüketimi üzerine yapılmış olan “Geçmişten Günümüze Kahve Kültürünün Reklamlar Ekseninde İncelenmesi: Çok Boyutlu Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezin-

1 Doç. Dr.Bursa Teknik Üniversitesi, ramazan.nacar@btu.edu.tr

2 Sakarya Üniversitesi, intradersorg@gmail.com

de kullanılan anket çalışması çaya uyarlanmıştır. İnternet ortamında yürütülen çalışmaya katılan 482 kişiden 403 kişinin anketi çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma tüketicilerin cinsiyet, yaş, gelir, eğitim seviyesi gibi demografik özelliklere göre farklılıklarını incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Çay Tüketim Tercihleri, Siyah Çay, Yeşil Çay, Organik Çay, Kaçak Çay

1. Giriş

Çok eski dönemlere dayanan çayın yaklaşık 5000 yıllık bilinen bir tarihi bulunmaktadır. Özellikle Çin'den yayıldığı düşünülmekte olan çayın, Avrupa'ya İngiliz sömürgeleri aracılığı ile ulaştığı belirtilmektedir. Türkiye'de ise son 200 yıllık dönemde tarımı yapılan ve yaygınlaşan bir içecek olmuştur (Duman, 2005). Türkiye 2013 yılında kuru çay tüketimi yönünden de 3.sırada yer almaktadır. Türkiye 2013 yılında 228 bin ton kuru çay tüketmiştir. Çin ise 1614 bin ton kuru çay tüketmiştir. 2013 yılında kuru çay üretiminde ise 212 bin ton ile 6. Sırada yer alırken ilk sırada yer alan Çin 1939 bin ton çay üretmiştir. 2013 yılı dünya kuru çay üretimi 5361 bin ton olarak gerçekleşirken yine aynı yıl dünya kuru çay tüketimi 5021 bin ton olmuştur. (Çaykur 2015 Raporu). Rapora göre Türkiye 2013 yılında 16 bin ton kuru çayı üretiminin dışında farklı yollardan karşılamış bulunmaktadır. TUİK verilerine göre 2013 yılı nüfusu 76667864'dür. Kişi başına 2,97 kg gerçekleşmiştir. Bu oranı çay içebilecek yaş grubunda olan kişilere göre düşünüldüğünde kişi başına tüketilen çay miktarı daha fazla olacaktır.

ÇAYKUR, ilk olarak 2007 yılında 378 dekarlık çaylık alanlarında organik çay projesi başlatılmıştır. 2010 yılında organik kuru yeşil çay 5 ton ve organik kuru siyah çay 152 ton iken 2015 yılında organik kuru yeşil çay 21 ton ve organik kuru siyah çay 1328 tona çıkmıştır. Organik kuru siyah çayda 2010-2015 yılları arasında büyük artışlar var iken organik kuru yeşil çay miktarı tonaj olarak kısıtlı kalmıştır. Üretilen kuru yeşil çay 2010 yılında 144, 2015

yılında 150 ton olmuştur. Üretilen kuru siyah çay 2010 yılında 106.512 ton, 2015 yılında 130.277 ton olmuştur. 2015 yılında devreden organik siyah çay 1309 ton olmuştur. 2010 yılında yurtiçi ve yurtdışı toplam yaklaşık 124 ton, 2015 yılında ise yaklaşık 120 tona gerilemiştir. İlgili kurumun yurtdışı satışları ise 2010 yılında yaklaşık 2 ton iken, 2015 yılında ancak 5 ton civarında gerçekleşmiştir (Çaykur, 2015 Raporu). Özel sektör ile kamu sektörü 2015 yılı ton miktarları birbirine yakın olmuş yaklaşık 13000 ton toplamda 260 bin ton civarında gerçekleşmiştir (ÇAYSİAD). Üretilen kuru çay miktarı arasında çok düşük bir miktardır. Üretilen çay ile satılan çay miktarları arasında ilgili kurumun büyük fark bulunmaktadır. Örneğin, 2015 yılında ilgili kurum tarafından üretilen organik siyah çay 1328 ton olduğuna göre organik siyah çayın tüketim sorunu olduğu ortadadır. Ayrıca üretilen yeşil çayın da yılsonu devri ile üretimi arasındaki fark yok denecek kadar azdır. Sadece 2015 yılında üretilen yeşil çay miktarı ve bir önceki dönem devri toplamı 168 tonun sadece 8 tonu 2016 yılına devretmiştir. Yeşil çay ve organik çayların tüketim ve pazarlama sorunu olduğu ortadadır. Bu çalışma da tüketicilerin tercihlerinde etkili olan farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Çay tüketicilerinin belirlenmesi çay satıcıları için önemli bir adımdır. Hedef kitlesi tüketici olduğu için, satıcılar pazara dönük eylemlerde tüketicilerin arzu, istek ve beklentileri doğrultusunda hareket etmek durumundadır (İslamoğlu, 2009: 21). Kitlesele pazarlamadan mikro pazarlar'a kayışın başlamasıyla nüfus, nüfusun yapısı pazarlama açısından önemlidir. Dünya ve ülke nüfusu, bölge nüfusu, pazarlama açısından yeterli olup olmadığı, kadın, erkek, çocuk bileşimi, mekânsal yoğunluk ve bu yoğunluğun mobilitesi, eğitim düzeyi, yaş düzeyleri, evli, bekar olmaları gibi birçok faktörden oluşmaktadır (Baybars, 1999:168-169). Bu faktörlerin pazar yapısını ve pazarlama karmasını belirlemede rol oynadığı düşünülmektedir.

Tüketici araştırması, tüketicinin karar vermesinde ekonomik, psikolojik ve sosyo kültürel faktörlerin etkisini inceler (Erbaşlar,

2014:96). Gelir dışında medeni durum, yaş, ailenin çekirdek aile olması, geniş aile olması, aile olması kısaca ailedeki bire sayısı gibi birçok faktör hane halkının harcama biçimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bekarlar ve genç çiftler yeni ürün ve markayı denemeyi tercih etmede eğilimlidir. Yalnız bu bireyler dikkatli ve fiyatlara karşın bilinçlidir. Genç ailelerin harcama kalemlerinde gıda az yer almaktadır, daha çok dayanıklı tüketim malzemelerine harcama yaparlar (Baybars, 1999:194-195). Ankara'da iki kız öğrenci yurdunda kalan öğrencilerin beslenme alışkanlıkları çalışmasında gençlerin daha çok kahvaltı yapmayarak güne başladıkları ve fast food tükettikleri ifade edilmiştir. Kahvaltı yapanların ise en çok içilen içecekler olarak çay (%66.0), hazır meyve suyu (%16.3), süt (%13.7) ve neskafe (%4.0)'yi tercih ettikleri ortaya çıkmıştır (Güleç ve Diğ. 2008)

2. Tüketim Davranışını Etkileyen Faktörler

Tüketici ve alıcı birbirinin yerine kullanılmasına rağmen farklı anlamlardadır. Müşteri de süreklilik var iken tüketici ise kişisel ya da çevresinin arzu, istek ve ihtiyaçları doğrultusunda mal ya da hizmeti satın alan veya satın alma gücüne sahip olan gerçek kişidir. Alıcı kavramı ise, başka bir kimsenin adına satın alma işlemini yapan gerçek kişi veya kurumdur. Bir işletme müşterilerin, alıcıların ihtiyaçlarını ve beklentilerini ne kadar iyi karşılar ise işletmenin gücü de aynı doğrultuda gelişebilir. Dolayısı ile günümüzde müşteri odaklı mal ve hizmet sunma ön plana çıkmıştır (İnal ve Diğ. 2015:4-7). Tüketicilerin satın alma kararları kültürel, sosyal, kişisel ve psikolojik olmak üzere birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Bu davranışların çözümlenmesi zor bir süreç olmasına karşın faktörlerin ayrıntılı incelenmesi ve tüketicilerin gereksinimlerini anlamada yardımcı olmaktadır (Çağlar & Kılıç, 2005:75). Dolayısı ile stratejik çalışmalar hep müşteri merkezlidir (Ecer & Canitez, 2004:41). Sağlık gibi nedenler de ayrıca tüketiciyi etkileyebilir. Örneğin çay içerdiği flavanoller nedeniyle güçlü

antioksidan aktiviteye sahip olup birçok hastalığın oluşum ve gelişimini önlemektedir. Dolayısı sağlık da önemli bir alt faktördür (Tosun & Karadeniz, 2005: 82). Büyüme çağındaki sporcularda sigara, çay ve gazlı içecekler içmenin boy, kilo ve kemik mineral yoğunluğu değerleri üzerine etkili olmadığı belirlenmiştir (Temur ve Diğ.2011:250). Bu da çayın sağlıklı veya sağlıklı olup olmadığının daha yağın ve etkin çalışmalar yapılarak karar verilmesi daha değerli olacaktır. Mucuk (1997) sosyal faktörler (kültür ve alt kültür, sosyal sınıf, referans grupları, roller ve aile), psikolojik faktörler (güdülme, algılama, tutumlar, öğrenme ve kişilik) ile kişisel (demografik ve durumsal) faktörler olmak üzere üç temel başlıkta tüketici davranışını etkileyen faktörler olarak ayrılmıştır.

2.1. Sosyal Faktör

Kişinin taleplerinin, gereksinimlerinin en temel nedeni veya belirlenmesinde etkili olan kültür, insanoğlunun oluşturmuş olduğu değer sisteminin, örf, adet, ahlak, tutum, inanç, davranış, sanat ve toplumda yer alan diğer sembollerin birleşimidir (Mucuk, 1997:81). Diğer bir ifade ile her sınıftaki insanların çoğu toplum dışında kalma yerine topluma uyma davranışları içindedir. Toplumun çeşitli katmanlarının (kültür, alt kültür, sosyal sınıflar, referans grupları, aile vb.) birey davranışlarını yönlendirdiği görüşleri mevcuttur. Bireyin değer sisteminin oluşturduğu, ahlak, sanat, sembol, inanç, gelenek ve göreneklerin karışımı olan kültür tercihleri etkilemektedir. Örneğin Türk'lerin limon kolonyası ikramı başka kültürlerde hiçbir anlam ifade etmeyebilir. Dinsel, ırksal, yöresel vb. ortak özelliklerle oluşan gruplar alt kültürü oluşturur. Masonlar, kardeş şehirler, Mülkiyelilik bu gruplardan bazılarıdır. Sosyal sınıflar ise özellikleri dolayısı ile diğer gruplardan ayrılan grup bireyleridir. Maddiyat olarak üst, orta ve alt sınıfların mevcut olmasıdır. Kişinin tutumlarını, fikirlerini, değer yargılarını ve davranışlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen referans grubun fikir/kanaat önderlerini bulup, onlara erişmeye çalışan sa-

tıcı/pazarlamacılar bulunmaktadır. Kamu spotlarında ünlülerin sosyal içerikli mesajlar vermesi referans gruplardan birisidir. Ayrıca alıcılar üzerinde aile bireylerinin etkisi çok büyüktür. Örneğin tatile çıkma, ev seçimi, dış eğlence gibi durumlarda ortak kararlar alınabilirken son zamanlarda “çocuk merkezli” bir aile yapısı ortaya çıkmıştır. Kişilerin katıldıkları, aile, dernek, kulüp vb. gibi gruplarda bir ebeveyn açısından kızı rolündeki bayan, çalıştığı yerde ise ürün menejeri rolündedir. Ürünler sosyal sınıflara, coğrafi konuma ve zamana göre statü sembolü olarak görev yapabilirler. Örneğin Türkiye’de müteahhitlerin Mercedes kullanmaları gibi (Baybars, 1999:197-203). Aynı yaş gruplarında olan bireylerin birbirlerinden etkilenme düzeyleri ebeveynlerinden etkilenme düzeyinden daha fazla olacaktır (Karaca, 2010: 29). Diğer bir değişim yaşanan aile yapısıdır. Aile yapısında meydana gelen değişiklikler kadının iş yaşamına aktif olarak katılmasına ve işletmelerin de bu doğrultuda ürün karmalarında ve ürün hatlarında yaptıkları değişiklikler tercihleri etkilemektedir (Ecer ve Canitez, 2004:48). Ayrıca ekonomik faktörlere göre kişiler satın alma davranışlarında rasyonel tutum sergiler, değişim ile kişisel tatminlerini en üst düzeye çıkarı, var olan seçenekler hakkında yeterli bilgiye sahiptir, ve değişim üzerinde hiçbir dışsal faktör etkili değildir (Erbaşlar, 2014: 101). Niçin bir ürün batı bölgelerinde yer alıyor ya da farklı segment mağazalarda yer alıyor. Bunun için pazarınızın neresi olduğu (Douglas & Leonard, 1995: 121) sorusu cevaplanması gerekmektedir. Bu çalışmada da Güney Doğu illerinden gelen anket sonuçları kaçak çayın tüketildiği batı illerinde ise aksine bir durum olduğu ortaya çıkmıştır. Bu farkın damak tadından kaynaklanabileceği gibi, adet, geleneklerden de ortaya çıkmış olabilir.

Çay farklı kültürlerde farklı şekillerde tüketilmektedir. Çaykur (2015) Çay Raporuna göre;

İngilizler, sütlü 5 çayı ile tanınırken, Çinliler için yeşil çay ilaçtır, Japonlar dini ritüeldir, Kuzey Afrikalar nane ile aromalandırılarak tüketir, Ruslar çayı ktlama şeklinde şekerle tüketirler, Tibetliler süt veya su ile demlenen çayı tereyağı karıştırarak içerler,

Türkler ise günün her saatinde limonlu, limonsuz, şekerli veya şekerli olarak tüketirler.

2.2. Psikolojik Faktörler

Tüketicilerin nasıl harekete geçeceklerini ve satın alma davranışında bulunacaklarını dış dünyayı algılayış biçimleri belirler(-Çağlar & Kılıç, 2005:80). Bu yüzden tüketicilerin satın alma davranışlarında “neden” sorusuna cevap vermeye çalışılan bu psikolojik faktörle satın almanın amacı incelenir. Motivasyon amaçlı, seçici kabul, seçici çarpıtma ve seçici tutma olarak algılama ile inanç ve tutumlar satın alma tercihinde etkili olabilmektedir. “Alman malı sağlamdır”, “Çin malı kalitesizdir” tutumları satın almada önemli hale gelebilmektedir (Baybars, 1999:205-211). Bir alıcının sürekli aynı yerden satın alması bu alıcıyı müşteri olma güdülerini açıklayabilir. Çeşitli nedenlerle alıcı aynı veya benzer davranışı sergileyebilir (Mucuk,1997:84). Hastaların sigara bırakma başarısında çay, kahve ve alkol içme alışkanlıklarının incelendiği çalışmada çay, kahve ve alkolün etkili olduğu görülmüştür. Çay ve alkol içme alışkanlığı olanlarda sigara bırakma başarısı düşerken, kahve içme alışkanlığı olanlarda sigara bırakma başarısının istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Çayı fazla içenlerin sigara da tükettiği ortaya konmuştur. (Fidancı ve Diğ. 2016:134-135)

2.3. Kişisel Faktörler

Başlangıçta yaşı ve yaş dönemi tüketicinin hangi tür malları ve stilleri tercih edeceği üzerinde etkilidir (Mucuk, 1997:87). Ayrıca meslek, ekonomik koşullar, yaşam stili, kişilik kişisel faktörler olarak bireylerin harcamaları üzerinde etkilidir. Her yaş grubuna göre harcama tutarı ve miktarları farklı olabilmektedir. Örneğin yaşlıların sağlıklı ve diyet ürünlere yönelmeleri. Meslek satın alacağı mal ve hizmetler üzerinde belirleyici olabilmektedir. İşçi bisiklet tercih ederken, genel müdür markalı pahalı ürünler tercih edebilmektedir. Ekonomik durum ise ürün ve marka tercihinde

başlıca faktörlerdendir. Yaşam stili bireyin ilgi, faaliyet ve fikirlerinde bir anlam ifade eder ve şekillenir. Türkiye’de giderek artan tesettür modasının yaşam stili olup olmadığı tartışılmaktadır. Kişilik ise bireyden bireye değişir ve satın alımı etkiler. Kendine güven, otonomi, saldırganlık, alınganlık, boyun eğme vb. birçok kişilik türleri bulunmaktadır ve pazarlamacılar kişilik türleri ile satın alma arasında güçlü korelasyon olması durumunda o duruma özgü ürün ve hizmetler ile harcamanın gerçekleşmesini sağlayabilmektedirler. Türkçe’de “ Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olur” ile en sık kullanılan dostluk ifadesi olmuştur. (Baybars, 1999:204-205). Durumsallık olarak ise tüketicinin durumundaki değişmedir. Maaşın artması, işsiz kalması gibi durumlar tüketim tercihlerinde belirleyici unsurlar olarak öne çıkabilmektedir (Blythe, 2001: Çev: Odabaşı, 2001:50). Demir ve Armağan (2013) yapmış oldukları “Aydın’da Hanehalklarının Gıda Tüketim Talebi Ekonometrik Analizi” makalesinde bireyler gelirinin % 6’lık kısmını çay ve kahve tüketimine harcamaktadır. Bu oran ise 2000 liralık bir geliri olanın yaklaşık 120 liralık kısmını çay ve kahve tüketimine harcadığını anlamına gelmektedir. Yılmaz ve Diğ. (2016)’ya göre çay, içerdiği kimyasal bileşenlerden dolayı sağlık açısından pek çok yararlı etkiye sahiptir. Yapılan epidemiyolojik ve klinik çalışmaların çoğunda, özellikle yeşil çayın obezitenin önlenmesi ve tedavisinde olumlu etkileri olduğu gösterilmiştir. Yeşil çayın sağlık açısından da kullanımını ülkemizde tavsiye edilebilir.

3. Bir Çevresel Faktörler Olarak Reklam

Potansiyel müşteriler tarafından yeni olarak algılanan ürün ve hizmetler yeni ürün ve hizmetlerdir. Yeni ürün piyasada daha önce mevcuttur fakat fazla bilinmiyordur. Ürün ve hizmetin farkına varılarak, ilgi duyulup değerlendirilerek denenip karar verilerek benimsenmiş olur ve popüler hale gelebilir. Bilgisayar, akıllı telefon gibi ürünlerde yeniliğin bireyin hayatına getirdiği kolaylıklar, yeniliğin insanların kültürüne uyuşabilirliği, yeniliğin karmaşıklığı,

yeniliğin denenebilirliği ve yeniliğin iletişime gelmesi yeniliklerin benimsenme hızını etkilemektedir (Baybars, 1999:225-226). Karar sürecinde reklamın etkisi de satış etkisi ve iletişim etkisi olarak önemlidir. Etkili reklam haberleşmeyi sağlayan, mesajı ileten reklamdır (Mucuk,1997:228). Firmaların ve ürünlerin tanıtımında önemli katkısı olabilecek sergi-fuar ve festivallere katılım son derece düşüktür. Yarışmalara katılım ise %1 ile çok daha geridedir. Bu veriler işletmelerin tanıtım için hayati olan yöntemlerden yeterince yararlanmadıklarının bir göstergesidir (Can, 2006:144). Fonksiyonel stratejilerin planlanması ve fonksiyonel pazarlama planlamasında eylemsel program ve taktik olarak reklamların etkisinin daha fazla olabilmesi için reklamın zamanlaması ön plana çıkmaktadır (Baybars, 1999). Örneğin aile ortamında daha fazla tüketilen bir çay reklamı için ailenin topluca evde bulunduğu saatleri kapsayıcı bir zaman diliminde yer alacak olması reklamın hedef kitlesine ulaşmasını sağlayacaktır.

4. Uygulama

4.1. Araştırmanın Konusu

Çay (siyah, yeşil, organik, beyaz, kaçak) Tüketim Tercihlerinin Çalışma tüketicilerin cinsiyet, yaş, gelir, eğitim seviyesi gibi demografik özelliklere göre farklılıklarının incelenmesidir. Gürel, N. (2013) tarafından kahve tüketimi üzerine yapılmış olan “Geçmişten Günümüze Kahve Kültürünün Reklamlar Ekseninde İncelenmesi: Çok Boyutlu Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinde kullanılan anket çalışması çaya uyarlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye birçok ülkeye göre kişi başı çay tüketim açısından önemli bir yerde bulunmaktadır. Çayın potansiyel pazar olarak ekonomik değerinin yüksek olması üreticiler, satıcılar, tüketiciler açısından birçok akademik çalışmayı beraberinde getirmiştir. Çayın sağlık açısından incelenmiş olması, son dönemlerde yeşil,

organik ve beyaz çayın pazarda mevcut olması bu çalışmanın tüketicilerin demografik özelliklerini belirlenmesi açısından hem akademik çalışma hem de piyasa aktörlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi

Araştırma serveyeey.com üzerinde düzenlenerek kolayda örneklem seçilmiş ve online anket olarak sosyal ağlarda paylaşılmış ve 482 kişi tarafından cevaplanmıştır. Çalışmanın örneklemini Türkiye’de ikamet eden çay tüketen bireylerdir. Coşkun ve Diğerleri’ne göre 384 cevaplayıcı yeterlidir ve bu çalışmada örneklem sayısı 403’dir. Toplam soruların % 70’inde fazlası cevaplanmıştır. Veriler SPSS.20 programı ile analiz edilmiştir.

4.4. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi ve Testlerin Güvenilirliği

Gürel, N. (2013) tarafından kahve tüketimi üzerine yapılmış olan “Geçmişten Günümüze Kahve Kültürünün Reklamlar Eksekinde İncelenmesi: Çok Boyutlu Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinde kullanılan anket çalışması çaya uyarlanarak düzenlenmiş ve pilot uygulama yapılarak anlaşılmayan sorular, birbirine çok yakın sorular ya birleştirilmiş ya da çıkarılmıştır

Tablo 1. Güvenilirlik Testi

Cronbach’s Alpha	Cronbach’s Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,851	,852	26

Çalışmanın güvenilirlik düzeyi % 95 güven aralığında, Tablo 1.’de Cronbach’s Alpha değeri 0,851 çıkmıştır. Birçok kaynakta %70 ve üstünün kabul edildiği ifade edilmiştir. Dolayısı ile çalışmanın güvenilirlik düzeyi kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 2. Soruların Güvenilirlik Düzeyine Etkisi

	Cronbach's Alpha if Item Deleted
1-Çay modernliği çağrıştırıyor	,845
2-Çay arkadaşlığı çağrıştırıyor	,842
3-Çay eğlenceyi çağrıştırıyor	,845
4-Çay rahatlığı çağrıştırıyor	,845
5-Çay özgürlüğü çağrıştırıyor	,844
6-Çay batılılığı çağrıştırıyor	,848
8-Çay özensizliği çağrıştırıyor	,847
9-Çay topluluğu ve aileyi çağrıştırıyor	,843
10-Çay gelenekselliği çağrıştırıyor	,844
11-Çay sadakati çağrıştırıyor	,838
12-Çay özen vermeyi çağrıştırıyor	,842
14-Çay sıradanlığı çağrıştırıyor	,854
15-Çay misafirperverliği çağrıştırıyor	,845
17-Çay reklamlarına rastlıyorum	,849
18-Çay reklamları çay tüketim miktarımı etkilemektedir	,845
19-Çay reklamları çay markası tercihim etkilemektedir	,845
20-Çayı tercih etmemde reklamların etkisi olmuştur	,843

Tablo 2. Soruların Güvenilirlik Düzeyine Etkisi'nde sorulardan "11-Çay sadakati çağrıştırıyor" sorusu silinirse 0,838'e düşecektir. Analizin Cronbach's Alpha değeri 0,851 çıkmıştır. Sorular birbi-

riyle uyumludur.

Anketin geçerlilik ile ilgili anketin alındığı kaynakta betimsel ifadelere yer verilmiş ve çalışmanın pilot uygulama yapılarak benzer sonuçlar verildiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada Sakarya Üniversitesi idari personellerinden bazılarına uygulanarak sonuçlar karşılaştırılmış ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Normal dağılım olmadığı için korelasyon analizini “spearman” seçilerek yapılmıştır. Bir soru dışında tüm sorular arasında pozitif korelasyon vardır. Yönü pozitif olmasına rağmen 0’a yakın yani düşük korelasyon söz konusudur. Soruların korelasyon sonuçlarında “çay tembelliği çağrıştırıyor” sorusu diğer sorularla farklı yöndedir ve çalışmadan bu soru çıkarılarak geçerliliği desteklenmiştir. Dağılım ise normal dağılım olmadığından nanparametrik testler kullanılmıştır.

Yurtdışından katılım yapan ve anket sorularının büyük çoğunluğunu cevapsız bırakan (Online anket doldurmadan kaynaklana teknik bir sorun olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar bir sonraki sayfaya geçerken yanlışlıkla kaydet butonuna basarak anketi istemsiz şekilde sonuçlandırmış olabilir.) kişiler çalışmadan çıkarılmıştır. Uç değerler tanımlayıcı histograma bakılarak çalışma dışı tutulmuştur. Hafta içi ve hafta sonu içilen çay miktarı iş ve ev ortamı yani farklı ortamlar olması nedeniyle çok farklı etkenlere maruz kalacağından bireyin 7 günlük tüketimini belirtmesi istendi. Yalnız çalışmaya katılan bazı örneklemin bir günlük çay miktarlarını yazdıklarını ifade etmiştir ve bu örneklemelerin belirttikleri çay içme bardak sayısı 10’un altında olduğu gözlemlenmiştir. Bu uç değer ve hataların giderilmesi için frekanslara bakılarak ilgili düzeltmeler yapılmış, bu anketler değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Tablo 3. Cinsiyet * Yaş

Cinsiyet	Yaş Grubu										Toplam Sayı
	20 ve altı		21-30		31-40		41-50		51 ve üstü		
	Sayı	Yüzde Cinsiyet	Sayı	Yüzde Cinsiyet	Sayı	Yüzde Cinsiyet	Sayı	Yüzde Cinsiyet	Sayı	Yüzde Cinsiyet	
Kadın	5	2,6%	81	42,4%	63	33,0%	28	14,7%	14	7,3%	191
Erkek	3	1,4%	57	26,9%	78	36,8%	39	18,4%	35	16,5%	212
Toplam	8	2,0%	138	34,2%	141	35,0%	67	16,6%	49	12,2%	403

Tablo 3. Cinsiyet*yaş çapraz tablosunda, 403 anket çalışmaya dahil edilmiştir. 212 erkek, 191 kadının anketi çalışmaya dahil edilmiştir. % 47,4'ü kadın, % 52,6'sı erkektir. En az katılım 20 ve altı yaş grubunda olmuştur. En fazla katılım 31-40 yaş grubundadır. 31-40 yaş grubu kadınların kendi arasında % 33'ü, erkeklerin kendi arasında % 36,8'i şeklinde dağılım gerçekleşirken toplam katılımcıların %35'i 31-40 yaş grubunu oluşturmuştur.

Tablo 4. Medeni Durum*Eğitim Durumu

Medeni Durumu	Eğitim durumunuz										Toplam Sayı
	Ortaöğretim		Önlisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora		
	Sayı	Yüzde Medeni durumu-nuz	Sayı	Yüzde Medeni durumu-nuz	Sayı	Yüzde Medeni durumu-nuz	Sayı	Yüzde Medeni durumu-nuz	Sayı	Yüzde Medeni durumu-nuz	
Evli	10	4,5%	7	3,1%	75	33,5%	48	21,4%	84	37,5%	224
Bekar	3	1,7%	3	1,7%	104	59,1%	42	23,9%	24	13,6%	176
Toplam	13	3,3%	10	2,5%	179	44,8%	90	22,5%	108	27,0%	400

Tablo 4. Medeni Durum*Eğitim Durumu'nda katılımcıların % 56'sı yani 224'ü evli, % 46'sı yani 176'sı bekarıdır. 86 evli, 105 bekar kadın, 138 evli, 71 bekar erkeğin anket formları değerlendirilmeye alınmıştır. Katılımcıların %5,7'si lisans seviyesinden düşük mezuniyete sahiptir. % 44,90 lisans mezunu, % 26,8 doktora mezuniyetine sahip bir dağılım olmuştur. % 36,5 akademisyen, % 1,2 işsiz, % 10,9 memur, % 39,2 diğer çalışanlar ve % 11 öğrenci profili oluşmuştur.

4.5. Çalışma Hipotezleri

Tablo 5. Bağımsız 2 Grup Arasındaki Farkların Normallik Testi

Statistic		Kolmogorov-Smirnova		Shapiro-Wilk			
		df	Sig.	Statistic	df	Sig.	
Cinsiyet-1 HAFTALIK çay tüketim (çay bardağı olarak belirtiniz) miktarınız	Kadın	,151	191	,000	,919	191	,000
	Erkek	,129	212	,000	,940	212	,000
Medeni Durum-1 HAFTALIK çay tüketim (çay bardağı olarak belirtiniz) miktarınız	Evli	,125	224	,000	,935	224	,000
	Bekar	,139	176	,000	,920	176	,000
Marka-Fiyat / 1 HAFTALIK çay tüketim (çay bardağı olarak belirtiniz) miktarınız	Marka	,112	348	,000	,938	348	,000
	Fiyat	,161	44	,006	,904	44	,001
Tat-Koku / 1 HAFTALIK çay tüketim (çay bardağı olarak belirtiniz) miktarınız	Tat	,115	331	,000	,935	331	,000
	Kokusu	,144	68	,001	,926	68	,001
Marka-Reklam / 1 HAFTALIK çay tüketim (çay bardağı olarak belirtiniz) miktarınız	Marka	,110	379	,000	,937	379	,000
	Reklam-lar	,215	16	,047	,824	16	,006

Tablo 5.'de bağımsız 2 grubun arasındaki farkların normallik testleri yer almaktadır. Dağılımlar normal dağılım çıkmamıştır. Dolayısı ile nanparametrik test kullanılmıştır.

Tablo 6. Bağımsız 2 Grup Arasındaki Farkların Hipotez Test Sonucu

Hipotez	Test Adı	Sig.	Karar
H ₁ : Erkek ve kadınların çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Mann-Whitney U Testi	0,001	H ₁ Desteklenmektedir
H ₂ : Evli ve bekarların çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Mann-Whitney U Testi	0,016	H ₂ Desteklenmektedir
H ₃ : Çayın marka ve fiyat faktörünün çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Mann-Whitney U Testi	0,046	H ₃ Desteklenmektedir
H ₄ : Çayın tat ve kokusu faktörünün çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Mann-Whitney U Testi	0,048	H ₄ Desteklenmektedir
H ₅ : Çayın marka ve reklam faktörünün çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Mann-Whitney U Testi	0,048	H ₅ Desteklenmektedir

Analizde nanparametrik test kullanılmış olup Tablo 6.'da gösterilmiştir. H₁ ve H₂ hipotezleri için hipotezler ile çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. H₃, H₄, H₅ için hipotezler ile çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark yoktur.

Tablo 7. Bağımsız İki Den Fazla Grup Arasındaki Farkların Hipotez Test Sonucu

Hipotez	Test Adı	Sig.	Karar
H ₆ : Yaş gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,000	H ₆ Desteklenmektedir
H ₇ : Mesleklerin çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,003	H ₇ Desteklenmektedir
H ₈ : Eğitim türleri çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,502	H ₈ Desteklenmemektedir
H ₉ : Gelir gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,002	H ₉ Desteklenmektedir
H ₁₀ : Daha çok hangi ortamda tüketilme gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,082	H ₁₀ Desteklenmemektedir

H ₁₁ : Çay seçiminizde etki eden önemli olarak gördüğünüz faktörlerin çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiksel olarak bir fark vardır.	Kruskal Wallis Testi	0,472	H ₁₁ Desteklenmemektedir
--	----------------------	-------	-------------------------------------

Tablo 7’de bağımsız ikiden fazla gruplar arasındaki farkların hipotezi gösterilmiştir. H6, H7, H9 hipotezleri desteklenirken H8, H10, H11 hipotezleri desteklenmemektedir.

Tablo 8. Bağımsız Grupların kategorik değişken Arasındaki İlişki Durumu (Ki-Kare Testi)

Hipotez No		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Karar
H12	Pearson Chi-Square	7,327a	2	0,026	İlişki vardır
	a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 55,00.				
H13	Pearson Chi-Square	12,195 ^a	2	0,002	İlişki vardır
	a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 59,72.				
H14	Pearson Chi-Square	10,185 ^a	8	0,252	İlişki yoktur
	a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,56.				
H15	Pearson Chi-Square	19,980 ^a	16	0,221	İlişki yoktur
	a. 8 cells (32,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,54.				
H16	Pearson Chi-Square	19,897 ^a	12	0,069	İlişki yoktur
	a. 9 cells (42,9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,31.				
H17	Pearson Chi-Square	4,449 ^a	8	0,815	İlişki yoktur
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,26.					

Tablo 8.’de bağımsız grupların kategorik değişken arasındaki ilişki durumu (ki-kare testi) incelenmiştir. H12 ve H13 hipotez ile bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. H14, H15, H16 ve H17 hipotez sonuçları ile bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 9. Ki-Kare Testi

Hipotez	Karar
H12: Medeni durum ile çay tüketim(miktar) grupları arasında bir ilişki vardır.	İlişki vardır
H13: Cinsiyet ile çay tüketim (miktar) grupları arasında bir ilişki vardır.	İlişki vardır
H14: Reklamlar çay tüketim miktarını etkilemektedir grubu ile çay tüketim miktarları grubu arasında bir ilişki vardır.	İlişki yoktur
H15:Gelir grupları ile çay markası arasında bir ilişki vardır.	İlişki yoktur
H16: Çayın hangi ortamda tüketildiği ile çay tüketim miktarları(grup) arasında bir ilişki vardır.	İlişki yoktur
H17: Çay Ortadoğu kültürü çağrıştırıyor grupları ile tüketilen (çay miktarı) çay grupları arasında bir ilişki vardır	İlişki yoktur

Tablo 9. ile hipotez açıklaması ve karara yer verilmiştir. Medeni durum ile çay tüketim (miktar) grupları arasında bir ilişki vardır. Ayrıca Cinsiyet ile de çay tüketim (miktar) grupları arasında bir ilişki vardır.

5. Sonuç

Çalışmada demografik özellikler ile çay tüketim, çay markası, reklam etkisi, ortamı vb. sorular ile tüketicilerin frekansları incelenmiştir. İncelenen gruplara demografik özelliklerin dışında algıya yönelik 27 5’li likert ölçekli soru sorulmuştur. Çay tüketimi gelire, yaşa, medeni duruma, eğitim düzeylerine, meslek gruplarına göre incelenmiştir. Ayrıca bazı grupların kendi aralarında ilişkileri olup olmadığına bakılmıştır. Erkek ve kadınların çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Erkekler daha fazla çay tüketmektedir. Evli ve bekarların çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Evli olanlar daha fazla çay tüketmektedir. Çayın “marka ve fiyat faktörü”nün çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Marka çay tüketiminde önemli et-kendir. Çayın tat ve kokusu faktörünün çay tüketim (çay bardağı)

ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Çayın tadı kokusundan daha önemlidir. Çayın marka ve reklam faktörünün çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Marka reklamdanda daha önemlidir.

Yaş gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Mesleklerin çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Eğitim türleri çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark yoktur. Gelir gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark vardır. Daha çok hangi ortamda tüketilme gruplarının çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark yoktur. Çay seçiminizde etki eden önemli olarak gördüğünüz faktörlerin çay tüketim (çay bardağı) ortalamaları arasında istatistiki olarak bir fark yoktur.

Medeni durum ile çay tüketim(miktar) grupları arasında bir ilişki vardır. Cinsiyet ile çay tüketim (miktar) grupları arasında bir ilişki vardır. Reklamlar çay tüketim miktarını etkilemektedir grubu ile çay tüketim miktarları grubu arasında bir ilişki yoktur. Gelir grupları ile çay markası arasında bir ilişki yoktur. Gelir ile kullanılan çay markası arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Örneğin Çaykur ve Lipton'u her gelir grubu tercih ettiğini belirtmiştir. En fazla tüketilen marka Çaykur %45,6'lık, Lipton % 15, Doğu %6, Doğadan markası ise %1,6 ve diğer çay markası ve çoklu marka belirtenlerin payı %30,9'dur. Çayın hangi ortamda tüketildiği ile çay tüketim miktarları(grup) arasında bir ilişki yoktur. Yani tüketilen ortam ile çay tüketimi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. En fazla aile ile birlikte ve iş ortamında tüketilmektedir. En az kafede ve kıraathanede çay içtiklerini belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan kişilerin kıraathane alışkanlıkları olmaması olasılığı da bu sonucu etkilemiş olabilir. Çay Ortadoğu kültürü çağırıştırıyor grupları ile tüketilen (çay miktarı) çay grupları arasında bir ilişki yoktur.

Çay tüketimini birçok unsur etkilemektedir. Nihai tüketicinin tercihlerini sağlıklı şekilde nedenleriyle saptayıp pazara etkin

olmaya çalışmak mümkün görünmektedir. Sonraki çalışmalarda anket soruları geliştirilip, tüketime etki eden faktörler gruplandırılarak çalışma genişletilecektir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı. 8. Baskı. Sakarya Kitabevi, Adapazarı.
- Baybars, T. Ö. (1999). Pazarlama İlkeleri. Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları. Beta Basım Yayım Dağıtım. 8.Baskı. İstanbul.
- Can, M.C. (2006). Türk Çay Sektöründe Halkla İlişkiler. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tc. Marmara Ünive.
- Çağlar, İ. & Kılıç, S. (2005). Pazarlama. Mesleki Ve Teknik Yayınlar Serisi Seri No:4. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Demir, Y. & Armağan. G. (2013). Aydın'da Hane Halklarının Gıda Tüketim Talebi Ekonometrik Analizi. Ege Univ. Ziraat Fak. Derg., 2013, 50 (1): 97-107
- Duman, M. (2005). *Çay Kitabı: Türk Kültüründe Çay* (Vol. 256). Kitabevi.
- Douglas, J.D. Ve Leonard, J.P. (1995). Marketing Management Text And Cases. Sixth Edition. John Wiley & Sons Inc.
- Ecer, H. F., & Canitez, M. (2004). Pazarlama İlkeleri: Teori Ve Yaklaşımlar. Gazi Kitabevi.
- Erbaşlar, G. (2014). Pazarlama Yönetimi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fidancı, İ., Arslan, İ., Tekin, O., & Gümüş, E. (2016). Sigara Bırakma Başarısında; Çay, Kahve, Alkol İçme Alışkanlıklarının, Kilo Alma Korkusunun Ve Tedavi Yöntemlerinin Rolü. Konuralp Medical Journal/ Konuralp Tıp Dergisi, 8(2).
- Güleç, M., Yabancı, N., & Gocgeldi, E. (2008). Ankara'da İki Kız Öğrenci Yurdunda Kalan Öğrencilerin Beslenme Alışkanlıkları [Nutritional Habits Of Students Living In Two Female Dormitories In Ankara]. Gulhanetip Dergisi, 50, 102-9.
- Gürel, N. (2013). Geçmişten Günümüze Kahve Kültürünün Reklamlar Ekseninde İncelenmesi: Çok Boyutlu Bir Analiz. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, SBE.

İnal, M.E. ve Diğ. (2015). *Çağdaş Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar*. Editörler : Murat Akın, Murat Toksarı. Paradigma Akademi Yay. İstanbul.

İslamoğlu, A. H. (2009). *Temel Pazarlama Bilgisi*. Beta.İstanbul.

Karaca, Y. (2010). *Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Ağızdan Ağıza Pazarlama*. Beta Basım Yayım. İstanbul.

Mucuk, İ. (1997). *Pazarlama İlkeleri Ve Örnek Olaylar*. Türkmen Kitabevi.İstanbul.

Blythe, J. (2001). *Essentials Of Marketing*. Çev. Odabaşı, Y. (2001). *Pazarlama İlkeleri*. Bilim Teknik Yayınevi.

İlkay, İ. & Karadeniz, B. (2005). *Çay Ve Çay Fenoliklerinin Antioksidan Aktivitesi*. Omü Zir. Fak. Dergisi, 2005,20(1):78-83

Yılmaz, F. T., Demirel, G., & Kumsar, A. K. (2016). *Çay, Obezite Ve Kadın*. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(2), 137-146.

Temur, H. B., Temur, A., Soygüder, Z., & Mustafa, A. T. L. I. (2011). *Sporcularda Çay, Sigara ve Gazlı İçeceklerin Boy, Kilo Ve Kemik Mineral Yoğunluğu Üzerine Etkilerinin Araştırılması*. *Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(3).

Çaykur. *Çay Sektörü Raporu*. (2015). www.caykur.gov.tr Erişim tarihi: 25/01/2017

Çaysiad, *Çay Sanayicisi İşadamları Derneği*, [Http://Www.Caysiad.Org.Tr/](http://Www.Caysiad.Org.Tr/) Erişim Tarihi:25/01/2017

Tuik, *Nüfus İstatistikleri*, <http://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi 24/01/2017.

Hibrit Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Un Değirmenleri için En Uygun Buğday Cinsinin Belirlenmesi

Hakan Murat ARSLAN¹

Özet

Değirmenlerin özellikle Anadolu'nun kültüründe derin izleri vardır. Halk yetiştirdiği tahıl ürünlerini yakınlarında bulunan su değirmenlerine getirmektedirler. Günümüzde çoğunlukla su değirmenlerinin yerine elektrikli değirmenler kullanılmaktadır. Değirmen işletmecileri optimum karın sağlanması için en uygun buğday markasını belirlemelidirler. Bu buğday tedarikçisi sorunu bir karar problemi olarak düşünülebilir. Bu doğrultuda çalışmada, Kırşehir ilinde faaliyet gösteren bir değirmen işletmesi için en uygun buğday tedarikçisinin tespit edilmesi karar problemi AHP-TOPSIS Hibrit yöntemi ile çözümlenmiştir. Karar verici olarak ilgili işletmenin yetkilileri seçilmiştir. Karar vericiler ve ilgili literatür taranarak kriterler belirlenmiştir. Alternatifler olarak ilgili işletmenin hâlihazırda buğday tedarik ettiği dört firma kabul edilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları AHP Yöntemi ile alternatiflerin öncelik sıralaması TOPSIS Yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Hibrit yöntemle gerçekleştirilen analizler neticesinde; A4 (Ak Buğday) birinci ve A1 (Altınbaşak) ikinci sırada çıkmıştır. Analiz sonuçları ilgili işletmelerin yöneticileriyle paylaşılmıştır. Benzer konularda ileride yapılacak çalışmalarda farklı ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri) yöntemleri kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Un Değirmeni İşletmeleri, AHP Yöntemi, TOPSIS Yöntemi, Tedarikçi Seçimi

1. Giriş

Özellikle Anadolu kültürün oluşmasında değirmenlerin büyük rolü vardır. Anadolu'da halk çoğunlukla yaşaması için gerekli olan tahıl türlerini yetiştirmekte ve en yakınında bulunan su ile çalışan değirmenlere getirmektedirler. Bu durum yüzyıllardır devam etmekte ancak günümüzde bir kısım değirmenler elektrikli hale getirilmişlerdir. Değirmen işletmecileri bu zorlu süreçte optimum kârın sağlanması için birçok yönteme başvurmuşlardır. Bunlardan en etkin olanı değirmenlerinde öğütecekleri en uygun buğday markasını belirlemedir. Çünkü uygun buğday seçilmediği takdirde hem üretim süreci kesintiye uğramakta hemde müşteri memnuniyeti sağlanamamaktadır.

İsteten kalitede buğday unu temininde en önemli unsur değirmende ki mevcut makinelerin rahatlıkla öğütebileceği buğday cinsinin kullanılmasıdır. Anadolu'da halk özellikle yerli ırk buğdayın öğütülmesi ile elde edilen unu tercih etmektedir. Bu nedenle değirmen işletmecileri uygun buğday cinsinin tercih edilmesinde çok seçici davranmak zorundadırlar. Buğday tedarikçisi optimum belirlendiği takdirde uygun buğday cinsi büyük oranda tercih edilmiş olmaktadır. Çalışmanın ortaya çıkmasında ilgili işletmelerin tedarikçi sorunu etkili olmuştur. Çünkü değirmen işletmecileri için en uygun buğday cinsinin tespit edilmesi sorunu bir karar problemi olarak düşünülebilir.

İlgili literatür incelendiğinde; un değirmenleri işletmelerinin buğday tedarikçisini belirlenmede çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Çalışmanın sırası ile gelen ikinci bölümünde un değirmenleri, AHP Yöntemi ve TOPSIS Yöntemi ile ilgili literatür taraması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi, dördüncü bölümde AHP-TOPSIS hibrit yöntemi ile gerçekleştirilen analizler ve yorumları bulunmaktadır. Beşinci ve son bölümde gerçekleştirilen

analiz bulguları ilgili literatür dikkate alınarak tartışılmış ve gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için tavsiyelerde bulunulmuştur.

2. Literatür Taraması

2.1. AHP Yöntemi ve İlgili Çalışmalar

AHP (Analytic Hierarchy Process) Yöntemi: Temelde bu yöntem karmaşıklığa sistemsel yaklaşmakta, hesaplamalarda ve dereceleme işlemlerinde karar vericilere yardımcı olmakta ve birçok sahada sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanısıra sonuçların beklenen ölçüde ve yöneticinin isteği doğrultusunda oluşması yönünde avantajları bulunmaktadır (Saaty, 1999). Çözüm aşamaları sırası ile aşağıda ifade edilmiştir;

- 1- Kriterlerin Ağırlıklarının Hesaplanması
- 2- Tutarlılık İndeksinin Hesaplanması
- 3- Alternatiflerin Kriterlere Göre Değerlendirilmesi
- 4- Karar Matrisinin Ağırlıklar ile Çarpımı
- 5- Alternatiflerin Sıralanması

AHP Yöntemi ile Yapılan Çalışmalar

Çalık (2018) çalışmasında, tedarikçi seçiminde yeşil üretime dikkat eden bunu bir üretim politikası haline getiren işletmeler hakkında farkındalık oluşturmak istemiştir. Ancak yapılan çalışmalarda bu unsur göz ardı edildiğini incelemiştir. Yeşil tedarikçi seçimi problemlerinin çözümüne has kriterler oluşturarak modelini analiz etmiştir. Analizler ÇKKV yöntemlerinden Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP) ve Bulanık Çok-Amaçlı Doğrusal programlama (BÇADP) yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir.

Aydın ve Eren (2018), savunma sanayi sektörü ile ilgili olan çalışmada tedarikçi seçimi ve sipariş verme özellikleri hakkında ayrıntılı değerlendirme bulunmaktadır. Analizler Bulanık AHP ve Hedef Programlama yöntemleri ile ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın; kalite, maliyet, insan gücü, tedarik süresi ve tekno-

lojiden oluşan kriterleri AHP Yöntemi ile değerlendirilmiştir. Alternatifler ise Hedef Programlama ile önceliklerine göre sıralanmıştır.

Ağaç ve Baki (2016) çalışmalarında, sağlık sektörü alanında çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılabilirliği incelenmiştir. Çalışmanın kriter ve alternatifleri beş farklı veri tabanına ait anahtar kelimeler desteğiyle elde edilmiştir. Analiz bulgularında en çok kullanılan ÇKKV yönteminin AHP Yöntemi ve ikinci olarakta bütünleşik ANP tabanlı yöntemler olduğunu tespit etmişlerdir.

Durdudiler (2006) çalışmasında, bir perakende firmasının tedarikçi problemini ÇKKV yöntemlerinden AHP kullanarak değerlendirmiştir. Farklı tedarikçilere ait aynı nitelikte ürünler seçilerek öncelikle tespit edilen kriterler çerçevesinde performanslarını temel veri setine kayıt etmiştir. Belirsiz ve kesin olmayan değerlendirmeleri karar vericilerin kriterler ve alternatifler hakkında verdikleri hükümler doğrultusunda AHP Yönteminin çözüm aşamalarını kullanarak açığa kavuşturmuştur. Böylelikle işletmenin istediği özelliklerde tedarikçileri öncelik sırasına göre değerlendirmiştir.

Kaplan (2010), perakende sektöründe bir tedarikçi seçimi çalışması yapmıştır. Çalışmasında üç tedarikçi arasından optimum olanının tespit edilmesi için AHP Yöntemini tercih etmiştir. Çalışmada anket yöntemi ile 44 seçim kriteri belirlenmiştir ve ilgili model oluşturulmuştur. İşletme yetkilileri modelin oluşturulmasında yardımcı olmuşlardır. Dört kritere göre alternatiflerin öncelikleri belirlenmiştir. En uygun alternatifin 1. Firma olduğu gözlemlenmiştir.

Ulutaşı ve Çelik (2019) çalışmalarında giyim mağazasının ihtiyacı olan en uygun kaldırıcın seçimi probleminde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle kriterler belirlenmiş ve AHP Yöntemi ile ağırlıkları tespit edilmiştir. Bu kriterler; fiyat, kaldırma kapasitesi, yedek parça bulmanın kolaylığı, garanti süresi, marka güvenilirliği ve çatal boyu olarak belirlenmiştir. Alternatifler ise EDAS yöntemi ile önceliklerine göre sıralanmıştır. Belirlenen altı alternatif arasından en uygun olanı 'Kaldıraç 3' olarak değerlendirilmiştir.

Tayyar ve Arslan (2013) araştırmalarında, bir yüksek lisan öğrencisinin tezinde kullandığı veriler ışığında analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada çok kriterli karar verme problemlerinden AHP ve VIKOR yöntemleri ayrı ayrı kullanılmıştır. Altı kriterler ve dört alternatif dikkate alınarak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir.

(Gül ve Eren, 2017) alışmalarında, bir kamu sektöründe depo yeri seçim süreci analizine yönelik analitik hiyerarşı prosesi (AHP) ve bir hedef programlama (HP) modeli birleştirilerek çok kriterli bir optimizasyon yaklaşımı geliştirmişlerdir. (Balo ve şağbanşua, 2016) alışmalarında en uygun güneş enerjisi panelinin belirlenmesinde AHP Yöntemi kullanılarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır. AHP Yöntemi endüstriyel makinelerin güvenlik ekipmanlarının seçiminde de kullanılmıştır (Caputo vd., 2013).

Chen ve Wu (2013) alışmalarında belirledikleri tedarikçi karar problemi üzerinde MFMEA (Modified Failure Mode and Effects Analysis) ve AHP yöntemlerini ayrı ayrı kullanılmışlardır. Etkin bir tedarikçi seçimi yapılan çalışmada seçilen iş ortağının risk seviyesinin düşük olduğu belirlenmiştir.

Alyanak ve Armane (2009) alışmalarında, bir akü imalatı işletmesinde en uygun tedarikçi seçimi ve optimum sipariş miktarının belirlenmesini amaçlayan karar problemi için analizler gerçekleştirmişlerdir. Çalışma da hedef programlama ve AHP yöntemleri uygulanmıştır. Bu yöntemlerle en uygun tedarikçi belirlenmiş ve optimum sipariş miktarı tespit edilmiştir.

2.2. TOPSIS Yöntemi ve İlgili alışmalar

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yönteminde temel amaç en uygun alternatif belirlenmesinde; ideal çözüme en kısa uzaklıkta, istenmeyen çözüme ise en uzak mesafede olması mantığı kullanılmaktadır (Hwang ve Yoon 1981). TOPSIS Yöntemi uygulanabilirliği ve kolay işlem basamaklarına sahip olmasından dolayı çok tercih edilmektedir. Ayrıca

alternatiflerin değerlendirilmesinde kriter ağırlıklarının dikkate alınmasına imkân vermesi nedeni ile çok değişik alanlarda uygulanabilmektedir (Çakır ve Perçin 2013). Analiz aşamaları aşağıdaki gibidir;

- 1- Karar Matrisinin Oluşturulması
- 2- Standart Karar Matrisinin Oluşturulması (R)
- 3- Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin Oluşturulması (V)
- 4- İdeal Pozitif ve Negatif Değerlerin Bulunması
- 5- Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması
- 6- Alternatif Sıralaması

2.3. AHP ve TOPSIS Yöntemi ile Yapılan Çalışmalar

(Ünal ve Çetin, 2019) çalışmaları, gübre üreticisi bir firmanın en uygun hedef pazar seçimi üzerinde uygulanmıştır. AHP Yöntemi ile en uygun hedef pazar seçimine yönelik kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Çalışmada; Nüfus, kişi başı GSMH, gübre tüketimi, gübre üretimi, gübre ticareti dengesi, iş yapma kolaylığı, ülkelere uzaklık ve lojistik performans gibi kriterler kullanılmıştır. Elde edilen kriter ağırlıkları TOPSIS Yönteminde ilgili kriterlerin ağırlıkları olarak hesaplanmıştır. Çalışma da hedef pazar için belirlenen 33 ülke arasından ilk 10 ülkenin alternatifler olarak kabul edilmesi uygun görülmüştür. Analizler neticesinde; Hindistan ve Brezilya'nın öncelikli hedef pazar konumları oldukları ortaya çıkmıştır.

Eren ve Gür (2017) çalışmalarında, işletmelerin rekabet gücünü arttırmaya yönelik yeni stratejiler geliştirmeleri ve online alışveriş için gerekli kriterler tespit edilmiştir. Belirlenen kriterlerin ağırlıkları AHP Yöntemi ile tespit edilmiştir. Alternatif firmaların öncelik sıralaması ise TOPSIS Yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Demirtaş ve Akdoğan (2014) çalışmalarında savunma sanayi sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için TOPSIS Yöntemi kullanılarak en uygun tedarikçiler belirlenmiştir.

Supçiller ve Deligöz (2018) çalışmalarında, Denizli'de faaliyette

bulunan bir kumaş üretim firmasının en uygun iplik tedarikçisinin belirlenmesinde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikli olarak problem ve amacı açıkça belirtilmiştir. Daha sonra karar vericiler ve literatür dikkate alınarak kriterler belirlenmiştir. Alternatiflerin sıralanması için AHP, TOPSIS, VIKOR, SAW, GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ, MOORA, ELECTRE II, M-TOPSIS gibi karar verme yöntemleri ayrı ayrı uygulanmış ve alternatif tedarikçiler önceliklerine sıralanmıştır.

Günay ve Ünal (2016) çalışmalarının temel amacı, AHP ve TOPSIS yöntemlerini kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bir telekomünikasyon firmasının optimum tedarikçisinin belirlenmesi için seçim kriterleri belirlenmiş ve ürün kalitesi kriteri en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıkları AHP yöntemi ile tespit edilmiştir. Alternatif tedarikçi firmalar arasından en uygun olanı TOPSIS yöntemi kullanılarak sıralanabilmiştir.

Gençer ve Selçuk (2019) çalışmalarında, Marmara bölgesinde bulunan bir il için yeni açılacak olan bayinin en uygun tesis yeri seçilmesi sorununu bir karar problemi olarak kabul etmişlerdir. Karar vericiler ve yetkililer ile birlikte oluşturulan kriterlerin ağırlıkları AHP Yöntemi ile elde edilmiştir. Yatırım yapılacak arsalar alternatifler olarak kabul edilmiştir. Alternatiflerin sıralaması ise TOPSIS Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Akçin (2019) çalışmasında, Bursa'da evlat edinmek için Çocuk Esirgeme Kurumuna başvuru yapan aileler arasından en uygun olanının tespit edilmesinde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Önem derecelerine göre oluşturulan kriter ağırlıkları AHP Yöntemi ile değerlendirilmiştir. Müracaat eden aileler de alternatifler olarak TOPSIS Yöntemi ile değerlendirilmiştir. En Uygun aile böylelikle tespit edilmiştir.

Çizmecioğlu (2019) çalışmasında, alüminyum profil ve kompozit panel üretimi yapan bir firma için en uygun sürdürülebilir tedarikçi seçimi sorunu ele alınmıştır. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Tespit edilen kriterler gruplara ayrılarak AHP Yöntemi ile değerlendirilmiştir. Hibrit

yapıda AHP-TOPSIS, AHP-VIKOR, AHP-ELECTRE yöntemleri ayrı ayrı uygulanmıştır.

Pekkaya ve Bucak (2018) araştırmalarında, en uygun liman tesisi için konum belirlemesi sorununu bir karar problemi olarak kabul etmiş ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kriterlerin önem derecelerini belirlemek için PROMETHEE yönteminde faydalanmışlardır. AHP Yöntemi ile dört ana kriter ve 21 alt kriter değerlendirilmiştir. PROMETHEE, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile de dört liman yeri önceliklerine göre sıralanmıştır.

2.4. Un Değirmenleri

Değirmenlerin her zaman her konumda kurulmaları ve inşası mümkün olmayabilir. Değirmenler ancak su ve rüzgârın müsait olduğu arazilerde inşa edilebilmişlerdir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde ırmak, nehir ve derelerin yeterli akım gücüne sahip olmaması, yani değirmenlerin temel çarkını çevirebilecek güçte olmamaları halinde elektrikli yeni sistemleri gündeme getirmiştir (Yiğit, 2007).

Değirmenlerde buğday ve mısır taneleri önce huni biçiminde inşa edilmiş ve silo adı verilen bölümlere dökülür. Bu bölmelerin bağlı olduğu ve kaşık adı verilen sepetler titreştirilerek taneler boğaz adı verilen bölüme ve oradan da değirmen taşlarının arasına düşer. İki temel taş bulunmaktadır. Sabit olanı ile döner konumda olan üst taş arasına gelen taneler öğütölmek sureti ile nihai ürüne dönüşür. Öğütölmek elde edilen nihai ürünler tüketicilere sunulur (Ceylan, 2014).

Su değirmenlerinde mekanik özellik taşıyan ön önemli unsur değirmen taşlarıdır. Değirmen taşı Türkçe sözlükte; “*Değirmende dönerek taneleri ezen yuvarlak taş, bazen de yapılar da kullanılan çakmak taşı türünden sert bir taş olarak tanımlanır.*” (Türkçe Sözlük: TDK 2005, 484).

Bazan de ırmak nehir ve derelerin olmadığı hatta rüzgârın mümkün olmadığı yerlerde doğal kaynaklarından çıkan yer altı

suları beton kanallara aktarılarak ilgili değirmenlere yönlendirilmişlerdir. Bu doğrultuda değirmeni çalıştıracak milin dönmesi sağlanmış olmaktadır. Anadolu'da birçok yerde beton oluklar adı verilen bu arklar sayesinde kaynak suyunun araziye gereksiz dağılmasını önler ve değirmenlerin işlevini sağlamada çok yardımcı olurlar (Gürses ve Karababa Taşkın, 2007:655).

Değirmen işletmecilerinin aldığı hak, ilgili tahılın öğütülerek un hâline getirilmesinde oluşan emek için alınan ücret anlamındadır (Demir, 2003:159). Bu hak bölgeden bölgeye değişmektedir. Ancak genel itibari ile ülke genelinde yakın fiyattadır. Örneğin Bepazarı yöresinde değirmen işletmecisi hakkı % 5 tir (Gürses ve Karababa Taşkın, 2007:666).

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Son teknolojik gelişmelerden sonra un değirmencililiğinde de bir kısım yeniliklere gidilmektedir. Bunlar arasında en sık rastlanılan su değirmenlerinin yetersiz yağışlar nedeni ile elektrikli hale getirilmesidir. Bu durum değirmen işletmecilerine ek bir maliyet getirmekle birlikte tüketici konumunda olan halk için tahıllarının daha fazla ücrete öğütülmesi anlamına gelmektedir. Değirmen işletmecileri en uygun vasıflardaki buğdayın seçilmesi ile optimum kar edebileceklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda sorun bir tedarikçi problemi olarak kabul edilmiş ve ÇKKV yöntemleri ile analiz edilebileceği düşünülmüştür. Ancak bu süreçte yönetici ve karar vericiler öncelikle ilgili işletmenin hedefleri doğrultusunda kriterleri ve alternatifleri tespit etmelidirler. Çalışmada Kırşehir'de faaliyet gösteren değirmen işletmesi için optimum özelliklerdeki buğday cinsinin belirlenmesi probleminde dört kriter ve dört alternatif belirlenmiştir. AHP ve TOPSIS yöntemleri hibrit bir yapıda kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. İlgili işletmenin yetkilileri karar vericiler olarak kabul edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

İlgili değirmen işletmelerin çalışma alanları dikkate alınarak en uygun buğday cinsinin tespitinde söz konusu işletmenin faaliyet sahası, finansal durumu, lojistik imkânları ve teknolojik yeterlilikleri göz önüne alınmıştır. Ancak çalışma, Kırşehir ili Kuruncalı ilçesi ile sınırlı olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca en uygun buğday cinsinin belirlenmesinde AHP-TOPSIS Hibrit yöntemi kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde AHP Yöntemi, alternatiflerin öncelik sıralamalarının tespitinde ise TOPSIS Yöntemi uygulanmıştır.

3.3. Kriterlerin ve Alternatiflerin Belirlenmesi

Karar vericiler olarak kabul edilen ilgili işletmenin yöneticilerinin görüşleri dikkate alınarak kriterler listelenmiş ve bu kriterlerin arasından objektif değerlendirmeler yapıldıktan sonra aşağıda sıralanan dört kriter tespit edilmiştir. Alternatifler olarakta Kırşehir'in Kuruncalı ilçesinde temin edilebilen buğday cinsleri kabul edilmiştir.

Kriterler;

K1: Hektolitre Ağırlığı (kg)

K2: Protein (%)

K3: Sertlik (PSI)

K4: Tane Ağırlığı (gr)

Alternatifler;

A1: Altınbaşak

A2: Sarı Buğday

A3: Köse Buğday

A4: Akbuğday

3.4. Araştırmanın Modeli

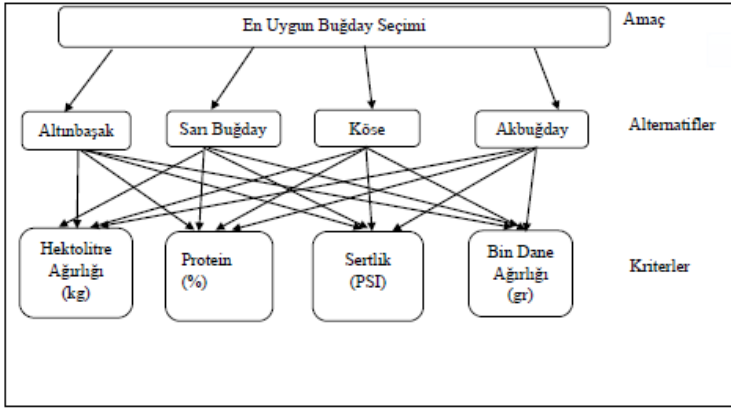
Çalışmada ilgili tedarikçi problemin yapısına uygun olarak karar vericilerin yaptıkları değerlendirmeler esas alınmıştır. En uygun buğday cinsinin belirlenmesi modelinin analizinde, AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. İlgili tedarikçi probleminin çözümlü için oluşturulan modelde amaç, kriterler ve alternatifler ifade edilmiştir. Karar vericilerin yaptıkları değerlendirmeler sonucunda kriterler ve alternatifler karşılıklı kıyaslanmıştır. Bu kıyaslamalar neticesinde oluşan veriler AHP-TOPSIS Hibrit yöntemi analizlerinde kullanılmıştır.

4. Uygulama

Çalışmanın analizleri sürecinde, kriterler hakkında karar vericiler belirsizlik içeren hükümlerde bulunmuşlardır. İlgili kriterlerin ağırlıklarının açık olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte AHP Yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca alternatiflerin öncelik sıralamasında ise TOPSIS Yöntemi uygun görülmüştür.

4.1. AHP Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

AHP ve TOPSIS yöntemlerinin analizlerinde Microsoft Excell programı kullanılmıştır. Karar verici konumunda olan kişiler kriterler hakkında hükümlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultusunda kriterlerin ağırlık değerleri AHP Yöntemi ile tespit edilmiştir. Kriterlerin kıyaslanmasında tutarsızlık olmadığı görülmüştür. Aşağıda ifade edilen Şekil 1'de ilgili tedarikçi problemine ait model ifade edilmiştir.

Şekil 1. En Uygun Buğday Cinsi Seçim Modeli

Tablo 1’de kriterlere ait ağırlık değerleri ifade edilmiştir. En büyük ağırlık değerinin ilgili buğdaydaki protein miktarı olduğu, ikinci olarak ta ilgili buğday cinsine ait tane ağırlığı olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Kriterlere Ait Ağırlık Değerleri

Kriterler	Ağırlıkları
K1: Hektolitire Ağırlığı (kg)	0.1559
K2: Protein (%)	0.4554
K3: Sertlik (PSI)	0.1929
K4: Tane Ağırlığı (gr)	0.1959

4.2. TOPSIS Yöntemi ile En Uygun Buğday Cinsinin Belirlenmesi

TOPSIS Yönteminin çözüm aşamaları vardır. Bu aşamalar tam olarak uygulandığında alternatiflerin nihai öncelik sıralaması tespit edilebilir. Aşağıda sırası ile TOPSIS Yönteminin çözüm aşamaları alt başlıklar halinde ifade edilmiştir.

4.2.1. Temel Veri Setinin İfade Edilmesi

TOPSIS Yönteminin eksiksiz uygulanabilmesi için öncelikli olarak elde edilen bilgilere ait temel veri setinin açık olarak gösterilmesi gerekmektedir. İlgili tedarikçi seçimi problemine ait temel veri seti Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Temel Veri Seti

	K1: Hektolitre Ağırlığı (kg)	K2: Protein (%)	K3: Sertlik (PSI)	K4: Tane Ağırlığı (gr)
A1: Altınbaşak	72	14	44	30
A2: Sarı Buğday	77	10	49	32
A3: Köse	76	13	40	31
A4: Ak Buğday	82	14	47	35

4.2.2. Normalize Matrisin Oluşturulması

Bir karar probleminin belirli kriterler çerçevesinde analizi gerçekleştirilirken öncelikle ilgili kriterlerin ağırlıkları tespit edilmiştir. Ancak bazan temel veri setindeki değerler analizlerin yapılmasına olanak sağlamaz bu takdirde normalize edilmelidir. Bu düşünce ile Tablo 3'te ifade edildiği gibi normalize edilmiş temel veri matrisi bulunmuştur.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Temel Veri Matrisi

	K1: Hektolitre Ağırlığı (kg)	K2: Protein (%)	K3: Sertlik (PSI)	K4: Tane Ağırlığı (gr)
A1: Altınbaşak	0.4686	0.5445	0.4875	0.4680
A2: Sarı Buğday	0.5011	0.3890	0.5429	0.4991
A3: Köse	0.4946	0.5056	0.4432	0.4835
A4: Ak Buğday	0.5336	0.5445	0.5207	0.5459

4.2.3. Ağırlıklı Normalize Matrisin İfade Edilmesi

Ağırlıklı normalize matrisin her bir değeri kriterlerin ağırlıkları ile normalize matrisin değerlerinin karşılıklı çarpılması ile elde edilmiştir. Kriterlere ait ağırlık değerleri AHP Yöntemi ile daha önceden belirlenen değerlerdir. Bu veriler Tablo 1’de açıkça ifade edilmiştir.

Tablo 4. Ağırlıklı Normalize Matris

	K1: Hektolitre Ağırlığı (kg)	K2: Protein (%)	K3: Sertlik (PSI)	K4: Tane Ağırlığı (gr)
A1: Altınbaşak	0.0750	0.2505	0.0926	0.0936
A2: Sarı Buğday	0.0802	0.1789	0.1032	0.0998
A3: Köse	0.0791	0.2326	0.0842	0.0967
A4: Ak Buğday	0.0854	0.2505	0.0989	0.1092

4.2.4. Alternatiflere Ait Ayrım Ölçülerinin İfade Edilmesi

TOPSIS Yönteminin çözüm aşamaları kullanılarak her bir alternatifte ait ayrım ölçüleri belirlenmiştir. Bu değerler aynı zamanda alternatiflerin son öncelik sıralamasının belirlenmesinde kullanılmıştır. İlgili değerler Tablo 5’ de belirtilmiştir.

Tablo 5. Alternatiflere Ayrım Ölçüleri Değerleri

	K1: Hek- tolitre Ağırlığı (kg)	K2: Protein (%)	K3: Sertlik (PSI)	K4: Tane Ağırlığı (gr)	Si	Si'	Ci
A1: Altın- başak	0.0001082	0	0.00011236	0.00024336	0.0721	0.0215	0.7703
A2: Sarı Buğday	0.0000270	0.00513	0	0.0000884	0.0207	0.0724	0.2223
A3: Köse	0.0000397	0.00032	0.000361	0.00015625	0.0539	0.0296	0.6455
A4: Ak Buğday	0	0	0.00001849	0	0.0755	0.0043	0.9461

4.2.5. Alternatiflere Ait Nihai Sıralamanın İfade Edilmesi

Tablo 6' teki veriler incelendiğinde alternatiflere ait nihai sıralamanın Tablo 5'teki *Ci* değerleri dikkate alınarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirme neticesinde oluşan nihai sıralama Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. Alternatiflere Ait nihai Sıralama

Alternatifler	Sıralama Değerleri	Nihai Sıralama
A4: Ak Buğday	0.9461	1.
A1: Altınbaşak	0.7703	2.
A3: Köse	0.6455	3.
A2: Sarı Buğday	0.2223	4.

4.3. Bulgular ve Yorumları

Uygulamanın yapıldığı Kırşehir'in Kurcalı ilçesi Değirmen işletmesinde en uygun buğday cinsinin belirlenmesi problemi ile ilgili veriler esas alınarak Tablo 2' de ifade edilen temel veri seti oluşturulmuştur. Ardından AHP Yönteminin analiz aşamaları dikkate alınarak kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Elde edilen ağırlıklara göre TOPSIS Yönteminin çözüm aşamaları yürütül-

müştür. Gerçekleştirilen analizler neticesinde alternatiflere ait nihai sıralama bulunmuştur (Tablo 6).

Bu bulgular dikkate alındığında AHP-TOPSIS Hibrit yöntemi ile gerçekleştirilen analizlerin neticesinde ilgili değirmen işletmesi için en uygun Buğday cinsi sırası ile *Ak Buğday* ve *Altınbaşak* olduğu gözlemlenmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde un değirmenciliği yapan işletmelerin hem su hem de elektrik ile çalışabilen sistemlerini kurmaları gerektiği açıktır. Ayrıca tedarik ettikleri tahıl cinslerine çok dikkat etmeleri gereklidir. Bunun nedeni son sistem makinelerin çok hassas olup belli kalitedeki tahılları aksaklık yapmadan öğütemeleridir.

Bu doğrultuda değirmen işletmecileri optimum kalitede buğday unu üretebilmek için istenen özelliklerde buğday tedarikinde bulunmalıdırlar. Bu tedarik sürecinin minimum maliyetle ve minimum zamanda temini ÇKKV yöntemlerinin kullanılması ile orantılıdır.

Bu düşünce ile çalışmada, ilgili karar probleminin kriterlerine ait ağırlıklar AHP Yöntemi ile her bir alternatife ait öncelik sıralaması da TOPSIS Yöntemi ile belirlenmiştir. Böylelikle dört alternatif buğday cinsi arasından tespit edilen dört kritere göre en uygun olanı AHP-TOPSIS Hibrit yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın analizleri dikkatle incelendiğinde; kriterlerin ağırlıkları belirlenmesinde öncelikle AHP Yönteminin kullanıldığı ve bu ağırlıkların TOPSIS Yönteminin ilgili analiz adımlarında değerlendirildiği görülmektedir. Bu iki yöntemin bütünleşik bir yapıda kullanılması ile oluşan hibrit yapının sonuçları tutarlık arz etmektedir. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre ilgili değirmen işletmesi için en uygun buğday cinsinin *A4: Ak Buğday* olduğu bulunmuştur. Sonuçlar ilgili işletmenin yetkilileri ile paylaşılmıştır. İlgili işletmeye bilimsel yöntemler kullanılarak elde edilen analiz sonuçlarını dikkate almaları yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

Benzer konuda ileriki süreçte yapılacak çalışmalarda farklı karar verme yöntemlerinden faydalanılabilir.

Kaynakça

- Ağaç, G. ve Baki, B. (2016). Sağlık Alanında Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri Kullanımı: Literatür İncelemesi. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(3), 343-363.
- Ahmet Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Mentеше Livasında Değirmenler", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Bahar 2007, Sayı: 18, s.101.
- Akçın, E. (2019). Evlat Edindirme Aile Seçim Sürecinin AHP ve TOPSIS Tabanlı Bilgi Sistemi İle Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Endüstri Mühendisliği, 1-123.
- Alyanak, G., Armane, Ö., 2009, "An Integrated Supplier Selection and Order Allocation Approach in a Battery Company", Endüstri Mühendisliği Dergisi, Vol. 19, No.9, pp. 2-19
- Aydın, Y. ve Eren, T. (2018). Hava Savunma Sanayii Alt Yüklenici Seçiminde Bulanık Mantık Altında Çok Kriterli Karar Verme ve Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması. Journal of Aviation, 2 (1), 10-30.
- Balo, F., & Şağbanşua, L. (2016). The Selection of the Best Solar Panel for the Photovoltaic System Design by Using AHP. Energy Procedia, 100, 50–53. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2016.10.151>
- Caputo, A. C., Pelagagge, P. M., & Salini, P. (2013). AHP-Based Methodology for Selecting Safety Devices of Industrial Machinery. Safety Science, 53, 202–218. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2012.10.006>
- Chen, P.S. and WU, M.T. (2013). A Modified Failure Mode and Effects Analysis Method for Supplier Selection Problems in the Supply Chain Risk Environment: A Case Study. Computers Industrial Engineering, 66, 634-642.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). AB Ülkeleri'nde Bütünleşik Entropi Ağırlık-TOPSIS Yöntemiyle AR-GE Performansının Ölçülmesi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXXII (1), 77-95

- Çalık, A. (2018). Bulanık Çok-Amaçlı Doğrusal Programlama ve Aralık Tip-2 Bulanık AHP Yöntemi İle Yeşil Tedarikçi Seçimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Dergisi, 39, 96-109.
- Çizmecioğlu, S. (2019). Tedarik Zincirinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi Ve İmalat Sektöründe Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Konya Karatay Üniversitesi. Konya
- Demir, N. (2003), "Su Değirmenlerinin Müzelenmesi", Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını: 148-163.
- Demirtaş, Ö. ve Akdoğan, A.A. (2014). Bulanık Ortamda Tedarikçi Seçimi: Savunma Sanayii'ne Yönelik Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 43, 203-222.
- Durdudiler, M., (2006). Perakende Sektöründe Tedarikçi Performans Değerlemede AHP Ve Bulanık AHP Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Eren, T, Gür, S. (2017). Online Alışveriş Siteleri İçin AHP ve TOPSIS Yöntemleri İle 3pl Firma Seçimi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2) , 819-834. DOI: 10,17218/hititsosbil.285102
- Gençer, Y.G. ve Selçuk, G. (2019). AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Otomotiv Plazasının En Uygun Tesis Yeri Seçimi Kararının Verilmesi. Journal of Politics, Economy and Management, 2, 1, 45-53.
- Gül, E , Eren, T . (2017). Lojistik Dağıtım Ağ Problemlerinde Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ve Hedef Programlama ile Depo Seçimi. Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 2 (1), 1-13. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/humder/issue/30491/329546>
- Günay, Z. ve Ünal, Ö.F. (2016). AHP-TOPSIS Yöntemi İle Tedarikçi Seçimi (Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği). Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 37-53.
- Gürses, R ve Karababa Taşkın, E. B.(2007), "Anadolu'da Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Unsuru: Su Değirmenleri (Beypazarı Örneği)".Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri (38: 2007: Ankara) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 4/2) ISBN 978-975-16-2103-0

- Hwang, C. L. and Yoon, K., 1981. Multi Attribute Decision Making Methods and Applications, Springer-Verlag
- Kaplan, R. (2010). AHP Yöntemiyle Tedarikçi Seçimi: Perakende Sektöründe Bir Uygulama. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1-157.
- Pekkaya, M. ve Bucak, U. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Bölgesel Liman Kuruluş Yeri Seçimi: Batı Karadeniz’de Bir Uygulama. UİİİD-IJEAS, 18, 253-268.
- Saaty L T (1999). Basic Theory of The Analytic Hierarchy Process: How to Make A Decision Rev. R. Acad. Cienc. Exact. Fis. Nat. (Esp), Vol. 93, N. 4, pp. 395-423.
- Salih Ceylan, (2014). Kaybolmakta Olan Bir Kırsal Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği), Doğu Coğrafya Dergisi, S.65-82
- Supçiller, A.A. ve Deligöz, K. (2018). Tedarikçi Seçimi Probleminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Uzlaşık Çözümü. UİİİD-IJEAS, 18, 355-368.
- Tayyar, N. ve Arslan, P. (2013). Hazır Giyim Sektöründe En İyi Fason İşletme Seçimi için AHP ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 1, 340-358.
- Ulutaşı, A. ve Çelik, D. (2019). Transpalet Seçimi Probleminin AHP ve EDAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. Business & Management Studies: An International Journal, 7, 2, 668-686.
- Ünal, Z. ve İpekçi Çetin, E. (2019). Gübre Üreticisinin Hedef Pazar Seçiminde Bütünleşik AHP-TOPSIS Yöntemi. Mediterranean Agricultural Sciences, 32, 3, 357-364.

Küresel Perspektifte Uluslararası Ticaret ve Türkiye

Asena BOZTAŞ¹

Dilşad TÜRKMEÑOĞLU KÖSE²

Özet

Uluslararası ticaret dendiğinde ilk akla gelen kavramlardan biri küreselleşmedir. Küreselleşme içerisinde insanı, toplumu, bilişimi, iletişimi... vb alan kapsayıcı bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Ancak bir olgu olarak ortaya çıkışı ve şekillenişinde serbest piyasanın ve dolayısıyla da dış ticaretin etkisi yadsınamaz. Diğer bir ifadeyle bugün ağ toplumu olarak ifade ettiğimiz dünyanın dahi temelleri ticaretin uluslararasılaşması ile başlamıştır. 18. yüzyıl başlarında görülen ilk ticaretin uluslararasılaşması hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine tekabül etmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında Türkiye'nin uluslararası ticaretteki yeri ortaya konmaya çalışılırken Osmanlı'nın son döneminden itibaren ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Osmanlı'nın son döneminden itibaren, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimi tarihsel bir bakış açısıyla neden sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu amaçla iki ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlanarak iki binli yıllara kadar Türk dış ticaretinin tarihsel serüveni betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise küresel uluslararası sistemdeki ve Türkiye'deki gelişmeler ışığında Türkiye'nin dış ticareti, güncel dış ticaret verileri ile birlikte değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Yapılan çalışma kapsamında Türk dış ticaretinin uluslararasılaşma serüveninde başta serbest piyasa ekonomisi olmak üzere küreselleşmenin tüm dinamiklerinin etkili olduğu görülmektedir.

1 Assoc. Prof. Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Finance, aboztas@subu.edu.tr Orcid: 0000-0002-3216-3010

2 Dr. Faculty Member, PhD., Sakarya University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration, dturkmenoglu@sakarya.edu.tr Orcid: 0000-0003-2363-3639

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Dış Ticaret, Küreselleşme, Serbest Piyasa Ekonomisi.

Giriş

Uluslararası ticaretin özellikleri incelendiğinde, küreselleşmeyle tamamlayıcı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim küreselleşmenin sacayaklarının başında piyasa ekonomisinin yer almasının bir nedeni de budur. Söz konusu dış ticaret olunca küreselleşme, bölgeselleşme, bütünleşme ve ülkeler arasındaki işbirliği sayesinde neredeyse tüm insanlığın ekonomisini birbirlerine daha bağımlı hale gelmektedir. Küreselleşme sonucu yaşanan gelişmeler ülkelerin dışa açılmasında, ticaret ve üretimin uluslararasılaşmasında önemli rol oynarken, bu ticaret ve üretim faaliyetleri de küreselleşmeyi hızlandırmakta, dolayısı ile çift yönlü fayda sağlanan bir ilişki ortaya çıkarmaktadır.

Ülkeler arası ticaretin temel sebebi her ne kadar serbest piyasa şartları içerisinde değerlendirilse de küreselleşmenin diğer etki alanlarının da etkisini unutmamak gerekir. Özellikle bilişim, iletişim ve teknoloji sayesinde haberdarlıkların artması “ağ toplumu”nu oluşturmaktadır. Birbiri ile bir ağ olarak sürekli yeniden şekillenen dünyada her türlü bilgi akışı ve üretime ilişkin karşılıklı ihtiyaç paylaşımı gerçekleşmektedir. Ülkelerin bir kısmında üretiminin olmaması ya da iç üretiminin ülkedeki ihtiyacı karşılamaya yeterli olmaması; ülkelerin verimlilik seviyelerindeki farklılıklar ve küresel ölçekte tüketici tercihleri arasındaki farklılıklar vb. dış ticaretin önemini ve çeşitliliğini arttırmaktadır. Ayrıca ülkelerin sınırlarını aşan uluslararası ticaret, piyasada daha büyük bir rekabet ve daha rekabetçi fiyatlandırma imkânı sağlamakta, böylece tüketiciye daha uygun fiyatlı ürünler sunmayı sağlamaktadır (Business Dictionary, 2016). Bu yönüyle değerlendirildiğinde uluslararası ticaret, ülkeler, uluslararası örgütler ve iş çevreleri arasında ekonomik, politik ve sosyal bağımlılığı arttırmaktadır. Dünya genelinde ithalat ve ihracat faaliyetleri artış göstermektedir. Sonuçta

gelişmekte olan ülkelerde ekonomik olarak kalkınmaya yardımcı olurken, çeşitli politik kararlar alınmasında, yaptırım veya teşvik gibi düzenleyicilerin oluşturulmasında etkili olabilmektedir (Balaam&Dillman, 2015: 186-189).

Son yıllarda Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisine etki etmesi ve sadece Çin'in değil, bu bölgenin neredeyse tümünün dünya üretim merkezine dönüşmesi, özellikle imalat sanayi ürünleri ticaretinde yeni eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu küresel eğilimlerin yanı sıra, 2001 krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reformlar, ekonomide temel bir dönüşüme yol açmış ve görece istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu dönüşüm süreci dış ticaret açığının yükselmesi ve küresel ticaret kapsamında yeni sorunların başlangıcı olmuştur. Bu sorunların başında yüksek büyümeye karşın işsizlik oranları ve rekabet gücü kayıpları örnek gösterilebilir.

Sürece Türkiye özelinde bakıldığında, 1960'dan itibaren ithal ikameci ekonomik gelişme politikasının daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak 1980'lere doğru iki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçiş ile birlikte serbest piyasa ekonomisinin küresel sisteme hakim olmaya başlaması Türkiye'de de etkilerini hızlı bir şekilde göstermiştir. Nitekim 1970'li yıllarda, uluslararası piyasada meydana gelen arza ilişkin krizler ihracatının önemli bir kısmı ithalata bağlı olan Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 1980'e gelindiğinde mevcut krizin aşılabilmesi için Türkiye ekonomisinde köklü değişikliklere gidildiği görülmektedir. Sonuçta 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile birlikte ithal ikameci politikası terk edilerek, ekonomi serbest piyasa şartlarına uyarlanmaya başlamıştır. 1980-1989 döneminde dış ticaretin önündeki doğrudan ve dolaylı engellerin kaldırılmasına yönelik uygulanan politikalara, 1996'da Gümrük Birliği'ne üye olunması eklenmiş ve Türkiye'nin dış ticaretinin küresel boyuta taşınması geri dönüşüz olarak gerçekleşmiştir.

1996-2005 döneminde ihracat performansı, özellikle 2001 krizi ile birlikte ivme kazanmış ve 1996-1999 döneminde ortalama

yüzde 13.4 olan ihracat/GSMH oranı, 2003-2007 döneminde yüzde 20.8'e yükselmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payında düzenli bir artış gözlenmiştir. 2001 krizinde TL'nin değer kaybetmesinin yanı sıra, yurtiçi talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiş ve imalat sanayi ihracatının bileşiminde de radikal bir dönüşüm gerçekleşmiş ve genellikle yatırım ile ara malı üreten sektörlerin payında artış olurken, tüketim malları üreten sektörlerin payında gerileme meydana gelmiştir. 2016 yılı geçici verilerine göre dünya çapında ihracat 117 milyar dolar iken, ithalat ise 163 milyar dolardır. Mevcut veriler ülke bazında incelendiğinde, Almanya 11 milyar dolarlık ihracatla en üstte yer alırken, bu ülkeyi 10 milyar dolarla İngiltere, 6,1 milyar dolarla İtalya, 6 milyar dolarla Irak ve 5 milyar dolarla ABD takip etmektedir (TÜİK, 2020).

Bu çalışmada, tarihsel arka plan da dikkate alınarak Türkiye'nin uluslararası ticaretteki yeri ve payına ilişkin analizler yapılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Serüveni değerlendirilmektedir. Ardından iki binli yıllarda Türkiye'nin uluslararası ticaret alanındaki gelişimi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Çalışma kapsamında uluslararası ticaret kapsamında mukayeseli üstünlüğe sahip olduğumuz hizmet alt sektörleri tespit edilmektedir. Ayrıca çalışma ile en belirgin paya sahip olan sektör olarak hizmet (turizm, lojistik vb.) sektörünün ve diğer uluslararası ticaret alanlarının gelişimi için alınması gereken tedbirler araştırılmaktadır.

1. Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Serüveni

Ticaretin gelişme sürecini insanlık tarihi kadar eskiye götürmek mümkündür. Ancak bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, sadece Türk dış ticaretinin serüvenine yer verilmektedir. Bu nedenle özellikle dünya savaşları, ekonomik ve politik kararlar ile yaşanan krizler Türkiye'nin uluslararası ticaret ve üretiminin seyrinde önemli bir yere sahip olmuş,

bu sayede de politik ekonomiyi şekillendirmiştir. Bu bağlamda çalışmada, başta cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ve dış ticaret gelişimine yer verilecek daha sonra ise cumhuriyet sonrası dönemde, ekonomik ve politik gelişmeler ışığında uluslararası ticaret ve üretimin gelişimi ve politik ekonomisi incelenecektir.

1.1.Osmanlı'nın Son Dönelerinde Dış Ticaret

Osmanlı dış ticaret politikası başından itibaren, geleneksel olarak ülke içinde mal bolluğunu arttırarak ekonomik karlılığı ve ithalatı teşvik edici uygulamalara dayanmıştır. Bu uygulamalar ihracatı kısıtlayıcı nitelikte olup kısıtlandırma süreci yüksek vergilendirme politikalarına dayanmıştır. İmparatorluğun son döneminde kapitülasyonların da desteklediği bu ithalatı teşvik edici dış ticaret politikası ile birlikte “1838 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Balta Limanı Anlaşması ve bunu takip eden yıllarda Fransa ve diğer Avrupa devletleri ile yapılan benzer nitelikteki anlaşmalar Osmanlı Devleti'nin gümrükleri üzerinde diğer Avrupalı devletlere sayısız ayrıcalıklar tanımak suretiyle engelsiz bir ticaret sistemi geliştirmelerine imkan sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin gelişen Avrupa sanayisi için açık bir pazar haline gelmesine yardımcı olmuştur” (Güven, 1998: 26). Yine bu dönemde kapitülasyonlar aracılığıyla uluslararası ticaretin canlandırılmaya çalışılması söz konudur. Bu amaçla 1838'de İngiltere ile imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması ve daha sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleri ile imzalanan ticaret antlaşmaları Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa devletlerinin pazarı haline getirilmiştir. Yapılan antlaşmalar ve Osmanlı'nın gerileme dönemine girmiş olmasından faydalanılarak, imparatorluğun ticaret üzerindeki denetimi azaltılmış ve bu devletler Osmanlı Devleti içerisinde serbestçe ticaret yapabilme imkânı bulmuşlardır (Kalabak, 2014: 310).

Genel olarak, bu dönemde izlenen ticaret politikası, ülkenin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yöneliktir. Bu kapsamda kıtlığın önüne geçmek ve vergi gelirlerini arttırmak aracılığı ile ülkenin dar boğazdan çıkarılması hedeflenmiştir (Savrul&Özel&Kılıç, 2013: 58). Ancak sonuç kendisini dış ticaret açığı olarak göstermiştir. Ayrıca bu dönemde Avrupalı ülkelerin kendi iç yapılanmalarında tam tersi bir politika takip etmeleri, diğer bir ifadeyle kendi üreticilerini koruyucu tedbirler almaları Batılı ülkeler ile olan aradaki açığın daha da büyümesine sebep olmuştur. “Mevcut açığı kapatmak için ilk kez İngiltere’den 1854’te dış borç alınmıştır. Osmanlı, borçlarını ödemekte zorlanınca, alacaklı ülkeler 1881’de alacaklarının bir kısmından vazgeçerek diğerlerini tahsil etmek için Düyun-u Umumiye’yi kurmuş ve devletin gelir kaynaklarının büyük bölümünü ipotek altına almışlardır” (Apaydın, 2013: 56).

Bu dönemde kabul edilen spesifik gümrük tarifesi ile halkın gıdası için zorunlu kaynakların koruma altına alınması ve ulusal ekonomik faaliyetlerin korunması, devletin güvenliği, mikrop ve salgın hastalıklara karşı korunma, alkollü içkilerin yurda girişini engellemek, ülkeden altın çıkışını önlemek amaçlanmıştır (Parasız, 2004: 23). Ancak uygulanan politikaların çok yetersiz kaldığı görülmektedir ve alınan tedbirlere rağmen sorunlara çözüm üretemeyen Osmanlı bu tarihten sonra ciddi dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim dış ticarete yaşanan olumsuzlukların Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına da büyük etki etmiştir.

1.2. Erken Cumhuriyet Yıllarında Dış Ticaret

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında, kurulma dönemi sancuları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın olumsuz ekonomik etkilerinin olduğu bilinmektedir. Yine bu dönemde sermaye, ulaşım... vb alanlarda yaşanan yetersizlikler ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca ulusal sermaye birikiminin yeterli seviyede olmamasından dolayı ise ekonomide yabancı sermayeye

gerek duyulmuş ve yeni kurulmuş bir ülke olarak yabancı sermayenin güveni tam kazanılamamıştır.

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından sonraki dönemde, kalkınmaya yönelik daha serbest bir politika izlendiği görülmektedir. Liberal politikalara ek olarak, 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu doğrultusunda, bazı kararlar alınmışsa da yeterince başarılı olunamamıştır. Çünkü bu dönemde yeni kurulan bir ülke olmanın oluşturduğu sancıkların yanı sıra, altyapı eksiklikleri ve Lozan Antlaşması ile birlikte imzalanan ticaret sözleşmesinin sanayinin gelişmesine engel teşkil ettiği bilinmektedir (Kasalak, 2012: 73). Kuruluş dönemi ekonomisinin dışa açıklığının temel dayanağı aşırı derecede dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olunmasıdır. “Türkiye ekonomisinde 1923- 1929 yılları incelendiğinde ithalatın GSYH’ya oranı %14.6 ve ihracatın GSYH’ya oranı ise %10.6 olmuştur. Bu orana daha sonraki 50 yıl içerisinde ulaşamaması bu dönemde ticari açıklık uygulamasının bir göstergesi olarak gösterilmektedir” (Boratav, 2006: 49-50). Bu dönemde doğal olarak yeni bir girişimci sınıfın olmaması ve uluslararası piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar gibi nedenlerle 1930’dan itibaren daha devlet ağırlık bir ekonomi politikasının tercih edildiği söylenebilir.

Kısaca, 1930’lu yıllardan itibaren devletçilik ilkesi kapsamında daha korumacı bir ekonomi politikası izlenmiştir. Dış ticaretin düzenlenmesi için yasaların çıkarılması ve sanayi teşvik politikalarının izlenmesi, ülke içerisinde üretime yönelik alınan kararlar, uluslararası ticaret ve üretimin gelişmesi yolunda, dikkat çekici uygulamalar olarak sıralanmaktadır (Özkale&Kayalica, 2008: 35; Apaydın, 2013: 64).

İkinci Dünya Savaşı’nın 1945’te bitişinin ardından dünya çapında kurulmaya başlayan uluslararası örgütler ve ülkelerin artan etkileşimi, dış sermayeye açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş için kapılarını aralamıştır (Kazgan, 2004: 82).

1.3. Çok Partili Dönemde Dış Ticaret

Genel bir değerlendirme ile bakıldığında uluslararası ticaretin ortaya çıkması ve yoğunlaşması süreci İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılından günümüze kadar gelen süreyi kapsamaktadır. Hem birinci hem de ikinci dünya savaşının dünya çapında yıkıma sebep olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu savaşlarda taraf olunsun ya da olunmasın tüm ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan yıprandığı görülmektedir. Dolayısı ile böyle bir dönemde yapılan ticari faaliyetler, ülkelerin kalkınmasını temel alacak şekilde uygulanmış, esas amaç kalkınmanın sağlanması olmuştur. 1945 yılı sonrası süreç çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmaya başladığı, dünya çapında yeni ticaret ve pazarların geliştirildiği ve şirketlerin hedeflerine uygun üretim güçleri aradığı bir dönemdir.

“1940-1946 yılları ekonomik açıdan devletçilik ve savaş ekonomisi yılları olarak isimlendirilmektedir” (Uludağ & Arıcan, 2003: 14). Bu yıllarda uygulanan savaş ekonomisi dış ticaretin gelişmesini küresel düzeyde engellemiştir. II. Dünya Savaşıyla birlikte dış ticaret ülke koşullarından ziyade uluslararası koşullara bağlanmaya başlanmış ve savaşın güçlü ya da zayıf tarafından ziyade küresel güven ortamı ticaret için aranır olmuştur. Bu dönemde dış ticaret fazlası oluşturulmaya yönelik politikalar benimsenmiş, bu bağlamda ithalatın kısılması amaçlanmıştır (Altuğ, 2006: 4).

Küresel ölçekte yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye'ye baktığımızda ilk önemli adımın, IMF'e üye olmakla atıldığını söylemek mümkündür. Bu sayede Türkiye dünya ile ilişkilerini geliştirmek açısından ilk önemli adımı atmıştır. Bu tarihten sonra uygulanan çeşitli ekonomi politikalarıyla Türkiye, dış ekonomik gelişmelere daha açık ve daha duyarlı hale gelmiştir. Bu yıllarda ülke ekonomisi için ithalattaki azalmanın ihracattaki azalmadan fazla olması dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilemiştir (Parasız, 1998: 65).

1950’li yıllarda yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturulmuş ve ithalata getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Özel sektöre daha çok önem verilmesi gerektiği vurgulanarak ekonomide liberalleşmenin ön plana çıkarılmaya başlanmıştır (Takım, 2012: 159- 174; Şahinöz, 2001: 307). Bu döneme dış ticaret açısından bakıldığında liberal politikalar ile açılım yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Aynı zaman da üretim desteklenmesi adına, ülke içinde çimento, şeker, yağ, maya vb. birçok sanayi kuruluşu açılmıştır. Buradaki temel amaç küresel ticaret alanında yer sahibi olunabilmesi için, yabancı sermayeyi çekmek olmuştur.

1950’lerin sonlarına gelindiğinde meydana gelen ekonomik krizin aynı zamanda bir askeri darbeyi de tetiklediği söylenebilir. 1960 yılından itibaren 1980’e kadar geçen süre içerisinde, planlı kalkınma çerçevesinde ithal ikameci dış ticaret politikaları uygulanmasında etkili olmuştur (Ünay, 2010: 24-25). Bu dönemde askeri darbe sonrası Türkiye yeni bir ekonomi politikası benimsenmiş ve yerli üretimle elde edilebilen malların ithalatı yasaklanmıştır. Maksimum da ülke içinde üretimin yapılması, bu sayede sanayinin gelişmesi ve ithalat ve ihracat arasında dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Yine bu dönemde iki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçişin görünürlüğünün artması ve Demir Perde ülkesi olarak geçen SSCB’nin dağılmaya yüz tutması küresel dünya ile bütünleşmenin önünü açmıştır. Türkiye’nin bu süreçte Batı tarafında yer alması ve ekonomisini buna göre yön vermesinin gerekliliği ön plana çıkmıştır. 1973 ve 1978’de yaşanan petrol krizleri ve 1974’teki Kıbrıs Harekâtı’nın yarattığı istikrarsızlık Türkiye’yi de olumsuz etkilemiş ve bu gelişmeler ekonomik anlamda yapısal değişiklik ihtiyacının göstergesi olmuştur.

1964-1980 yılları arasında dış ticaretin sürekli açık verdiği görülmektedir. 1964’de ihracatın, ithalatı karşılama oranı %76.5 iken bu oran 1980’de %36.8’e gerilemiştir.³

3 Bkz. (TUİK, 2009, s.2; TUİK, 2010, 668). * Milyon TL. GSYH 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır. * Milyon TL. 1964-1967 yılları GSYH 1968, 1968-1980 yılları GSYH 1987 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

1.3.1. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye'nin özellikle 1980 sonrası süreçte dışa açılmaya yönelik önemli adımlar attığı görülmektedir. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile ithal ikameci kalkınma politikası terk edilmiş, bunu yerine ihracata yönelik bir sanayileşme politikası benimsenmiştir (Karluk, 2005: 497). 24 Ocak kararları, Türkiye için ekonomik, siyasi ve sosyal yönden geri dönüşsüz bir değişimin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu tarihten sonra ülke serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmış ve küresel ticaretle esaslı buluşma noktası gelmiştir.

1980 yılı, uluslararası ticaret için dönüm noktasıdır. Serbest piyasa şartlarının benimsenmesi ile ülke, dünya pazarlarına açılmaya başlamış ve uluslararası piyasalarla bütünleşmeye başlamıştır. Bu yıllarda ekonomik küreselleşmenin ile beraber IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların yönlendirmesi ile birçok gelişmekte olan ülkede uygulamaya konulan politikalar Türkiye'de 24 Ocak 1980'de alınan kararlar çerçevesinde şekillenmiştir. Daha önceki dönemlerde genellikle kısa vadeli ekonomi politikaları uygulayan Türkiye, bu kararlarla kısa vadeli amaçların yanı sıra uzun vadeli hedefler de belirlemiştir. Böylece dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve uluslararası liberal ekonomi yaratabilme amacıyla döviz alım-satımının serbestleştirilmesi, ithalatın kademeli olarak serbestleştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve ihracata yönelik sanayileşme politikası izlenerek sanayi ürünlerinin ihracatına ağırlık verilmesi şeklindeki yeni kararlar ile (Tüleykan&Bayramoğlu, 2016: 402-405) Türkiye'nin geri dönüşsüz olarak küresel ekonomi ile iç içe geçiş kapıları aralanmıştır. Dolayısıyla uluslararası ticareti canlandırma çabası içerisine girilmiştir. Ayrıca bu tarihe kadar sınırlı kalan doğrudan yabancı yatırımların sayısı artış göstermiş, böylece ticaretin yanı sıra üretimde de uluslararasılaşma yolunda hız kazanılmıştır. Bu durum Türkiye'nin ekonomik büyümesine olumlu katkı sağlamıştır. Bu dönemde gümrük vergileri oranı ortalama %76.3 seviyesin-

de ve birçok sanayi mamulü üzerindeki vergi oranı ortalama %100 veya üzerinde kalmıştır. 1984'de yapılan değişikliklerle ortalama %76.3 olan gümrük vergileri %48.9'a düşürülmüştür. İthal iznine bağlı malların sayısı 1984'de 100 civarında iken 1988'de 33'e indirilmiştir. 1990'da ise ithali izne bağlı malların listesi tamamen kaldırılmıştır (Şahin, 2009: 422-423). Serbestleşme ve uluslararasılaşma yolunda atılan bu önemli adımlara rağmen 1190'lı yıllarda yaşanan mali istikrarsızlık temelini darbe sürecine dayandırmaktadır. Artan cari açıkların 1994 krizi, daha sonrasında 2000 ve 2001 krizlerinin çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

1994 yılı Nisan ayında krizin önüne geçmek adına için yapılan istikrar programları çerçevesinde alınan Kararlar (5 Nisan Kararları), doğrudan uluslararası ticareti etkiler nitelikte olmuştur. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bölünmesi, yabancı sermaye kapsamının genişletilmesi, yapılacak yatırımların yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirilmesine imkan tanınması, devlet yardımlarının KOBİ'lere yönelik olarak düzenlenmesi bu paket kapsamında alınan kararların başında gelmektedir. Bu rağmen 1994'ün sonunda döviz kuru 34.418 TL/\$ seviyesinde oluşmuştur. (Köse, 2002: 121, Özkale & Kayalica, 2008: 365). Yine bu dönemde Türkiye'nin küresel sistemle bütünleşmesinde önemli bir adım olarak Gümrük Birliği Antlaşması'nın 1996'da yürürlüğe girmesi vardır. Gümrük Birliği Antlaşması ile AB ve Türkiye arasında yapılan sanayi malları ticaretinde Türkiye'nin gümrük vergileri sıfırlanmış, fonlar, harçlar gibi gümrük vergilerine eş etkili vergiler ise kaldırılmıştır (Apaydın, 2013: 121). 2000'li yıllara doğru yaklaşırken, yaşanan siyasi istikrarsızlık süreci, 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri gibi sosyo-ekonomik yapıyı derinden sarsan olayların ışığında Türkiye ekonomisinin kötüleştiği, Türk lirasının değer kaybettiği söylenebilir.

1.4. 2000'lerde Dış Ticaret ve Türkiye

Dış borçlanmanın artmasıyla birlikte, 2000 yılında Enflasyon Düşürme Programı uygulanmaya başlanmış, ardından 2000 Kasım krizi gerçekleşmiştir. Etkilerinin geçtiği düşünüldüğü kriz,

dönemin cumhurbaşkanının başbakana Anayasa fırlatmasıyla 2001 yılı şubat ayında döviz krizi olarak ortaya çıkmış, bu gelişme sonucunda ise Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'na geçilmiştir. Bu program kapsamında, ihracatın artırılmasına yönelik olarak, Eximbank'ın kredilerinin artırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması, destek sağlama sürecinde bürokratik işlemlerin azaltılması, doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına yönelik kanun düzenlenmesi ve idari ve bürokratik engellerin ortadan kaldırılması gibi kararlar alınarak var olan kriz sürecinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (TCMB: 21-22). Nitekim uygulanan reformlar kapsamında, ekonomi düzelme eğilimine girmiş, fakat uluslararası ticaret ekonomik büyümenin yapı taşlarından biri olmuştur. Hatta 2002'den sonra, ekonomik ve politik istikrar ve büyüme oranları Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'da bölgesel güç olduğuna yönelik küresel medyada söylemler artmış, dış politika bu doğrultuda şekillenmiştir.

2000'li yıllardan itibaren bilişim teknolojilerinde hız kazanan gelişmeler küreselleşmenin tüm boyutlarının etki alını da geliştirmiştir. Küresel alanın hayatın her alnını kapsamayı ülkeler arası karşılıklı bağımlılığında artmasını sağlamıştır. Özellikle kriz sürecinden geçen bir ülke olarak Türkiye için bu durum önemli bir rahatlatıcı gelişme olarak yorumlanmıştır. Çünkü 2001 krizinde Türk Lirasının değer kaybetmiş ve yurtiçi talepteki daralma, firmaları dış piyasalara yönlendirmiştir. Artan karşılıklı bağımlılık, uluslararası üretimde ülkeler arasındaki arz-talep ilişkisine pozitif etkilemiştir. Bu kasamda istatistiksel verilere bakıldığında, 1991 yılında dünya üretimi 4,719 trilyon dolar iken 2014 yılında 12,143 trilyon dolara yükseldiği görülmektedir. Süreç içerisinde ufak dalgalanmalar olsa da 2002-2008 yılları arasında üretim 5,595 trilyon dolardan 9,94 trilyon dolara çıkarak istikrarlı bir artış göstermiştir. Azalma ise en göze çarpan haliyle 2008 Küresel Krizi sonrasında 2009 yılında, üretimin 9,94 trilyon dolardan 9,123 trilyon dolara düşmesiyle yaşanmıştır (World Bank, 2020).

“1996-2005 döneminde ihracat performansı, özellikle 2001 kri-

zi ile birlikte ivme kazanmış ve 1996-1999 döneminde ortalama yüzde 13.4 olan ihracat/GSMH oranı, 2003-2007 döneminde yüzde 20.8'e yükselmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payında düzenli bir artış gözlenmiştir” (Özkan, 2020:2)

1994-2003 Yılları Arası Mal ve Hizmet İhracatı-İthalatı

Yıl	Hizmet İhracı	Hizmet İthalı	Mal İhracı	Mal İthalı	GSMH
1994	11.076	4.024	18.106	23.270	132.298
1995	14.969	5.319	21.636	35.709	170.076
1996	13.430	3.773	23.225	43.627	182.284
1997	19.910	8.998	26.261	48.559	192.438
1998	23.686	10.180	26.976	45.921	206.559
1999	16.800	9.313	26.587	40.971	185.266
2000	20.364	8.996	27.775	54.503	201.539
2001	16.030	6.900	31.334	41.339	148.215
2002	14.785	6.905	36.059	51.554	180.829
2003	17.431	8.368	46.878	68.794	239.235

Kaynak: TCMB, 2005; DIE, 2020.

1990'da tarımın toplam ihracat içindeki payı %18.4 iken bu oranın 2000'de %7.8 'e gerilediği belirtilmektedir. 1990'da toplam ihracatımızdaki sanayi kesiminin payı %79.0 iken bu oran 2000'de %91.2'ye yükselmiştir (Serin, 2001: 311-312). 1996-2007 döneminde, imalat sanayinde ihracat/üretim oranlarında gözlenen olumlu gelişmelerin, ihracat/arz oranlarına büyük ölçüde yansımadağı gözlenmektedir. İhracat/arz oranının en yüksek olduğu sektörler, giyim ve tekstil sektörleri ile motorlu kara taşıtları sektörüdür. Bu sektörlerde ortalama ihracat/arz oranı 2007 yılı itibariyle yüzde 62.6'dır (Özkan, 2020: 3).

Türkiye'de uluslararası ticaret, ekonomik ve siyasi süreçlere bağımlı bir seyir izlese de genel anlamda yükselişe sahip bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, ithalat değerlerinin her yıl ihracat değerlerinin üstünde olması, Türkiye'nin dış ticaret

açığının olmasıyla açıklanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin ekonomisinde dışa bağımlı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Üretim yönünden kendisini tamamlaması gereken bir ülke olarak Türkiye'nin ilerleyen yıllarda dışa bağımlı ekonomisinin artacağı aşıkardır.

2. Uluslararası Ticarete Günümüz Türkiye (2010-2020)

Küreselleşmenin hız kesmeden devam ettiği uluslararası sistemde özellikle dünya ticaretini etkileyen 2008 küresel finansal krizin yansımaları 2010 yılına kadar görülmeye devam etmiştir. Türkiye de tüm uluslararası sistem devletleri gibi bu olumsuz süreçten etkilenmiş ve hem kendi içinde hem de dışarda çözüm arayışlarına yönelmiştir. 2010 sonrasında ise Türkiye “yeni pazar” arayışlarına yönelerek Afrika'ya açılımına hız vermiş ve Kıta ile ticaretini arttırmaya yönelik hamlelerde bulunmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye'deki savaşın uluslararası niteliği ve ABD-Rusya ekseninde (S-400 Restleşmesi gibi...) yaşanan dönemsel krizler, Türk dış ticaretine de olumsuz etki eden unsurlar olmuştur. Çin'in Wuhan kentinde 2020 yılının bahar döneminde ortaya çıkan Covid 19'un uluslararası nitelik kazanarak pandemiye dönüşümüyle birlikte Türk dış ticareti, uluslararası ticarete olduğu gibi bir darbe daha almıştır. Fakat Türk dış ticaretinin aldığı darbe uluslararası sistemdeki diğer devletlerle kıyaslandığında kısmen daha az etkili olmuştur denilebilir.

Dolayısıyla 2010-2020 arasındaki 10 yıllık periyotta yaşanan gelişmelerin büyük çoğunluğu ekonomi ve politik tabanlıdır. Bu yapılanma içerisinde kendine yer bulmaya çalışan Türkiye, pandemi sürecinde dünyaya verdiği destekle birlikte Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz aramalarında, Suriye savaşında, Afrika ve tüm dünya ile ticaretinde adil ve eşitlikçi prestijini korumaya yönelik çabalarını yoğunlaştırmaktadır.

2.1. Dış Ticaret Verileriyle Türk Dış Ticareti

Uluslararası sistemde kuruluşu sonrasında ben de varım diyen Türkiye, dış ticareti ile bu yerini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Süreç içerisinde iç ve dış dinamiklerden kaynaklanan olumlu ve olumsuz gelişmelerle dalgalı bir seyir izleyen Türk dış ticareti, günümüzde yaşanmakta olan Kovid-19 Pandemisi ile mücadele vermektedir. 2020 yılına kadar sürekli dış ticaret açığı veren Türkiye'nin 2010 sonrası ihracat-ithalat verilerine baktığımızda "ithalatlaşma" dışında 2015 yılına kadar iç dinamiklerden çok dış dinamiklerin etkisinden söz etmek mümkündür. Özellikle 2011 yılında Suriye iç savaşının etkisiyle Türkiye'ye akın eden Suriyeli göçmenler, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir.

TÜİK 2013-2020 Dış Ticaret Verileri

YEAR	Export (Dollar)	Import (Dollar)
2013	\$161.480.914.702,00	\$260.822.803.002,00
2014	\$166.504.861.795,00	\$251.142.429.205,00
2015	\$150.982.113.766,00	\$213.619.211.455,00
2016	\$149.246.999.263,00	\$202.189.241.859,00
2017	\$164.494.619.316,00	\$238.715.127.912,00
2018	\$177.168.756.288,00	\$231.152.482.645,00
2019	\$180.832.721.702,00	\$210.345.202.552,00
2020	\$102.342.936.940,00	\$135.347.376.068,00

Kaynak: TÜİK, 2020

2013 hatta 2014 yılına kadar Türkiye'nin ithalatının artış göstermesinin temel nedeni, sadece tüketim mallarında değil, sanayileşmenin hızla artmasıyla birlikte otomotiv sanayine yönelik ülkenin aynı zamanda üretim mallarında da ithalatlaşmasının etkisinin büyük olmasından kaynaklanmaktadır (Gerni, Emsen ve Değer, 2008:17).

2015 yılında Türkiye'de yaşanan Fetöcü darbe girişimi sonrası halk kenetlenmiş ve bunun etkileri uluslararası sistemde de yankı bulmuştur. Türk dış ticaret açığının da bu dönemde kısmen azaldığını ve ihracatın 166 milyar dolardan 150 milyar dolara, ithalatın da 251 milyar dolardan 213 milyar dolara gerilediğini ve dış ticaret açığının 85 milyar dolardan 58 milyar dolara düştüğünü söylemek mümkündür (TÜİK, 2020).

Son olarak 2016 yılında 149 milyar dolarlık ihracat ve 202 milyar dolarlık ithalat ile dış ticaret açığının 53 milyar dolara gerilediği Türkiye'de, o yıl Rahip Brunson olayı ile filizlenmiştir. 2017 yılında ABD ile görüşmelerin devam ettiği Brunson krizi, 2018 yılında patlak vermiş ve aynı yıl çözümlenmiştir. Dolayısıyla bu süreç Türk dış ticaretine de etki etmiştir. Türk dış ticaretini özellikle ABD ile olan ticaretini (F-35 krizi nedeniyle yaşanan S 400 Füze krizi) az da olsa etkilemiştir. Türkiye'nin dış ticaret açığı 2017'de 74 milyar dolara yükselmiş ve çözüm sonrasında 2018'de 54 milyar dolara, 2019'da 30 milyar dolara düşmüştür.

Türk dış ticaretinin en büyük sorununun dış ticaret açığı olduğu bilinmektedir. Kalem kalem incelendiğinde dış ticaret açığının en büyük nedeni enerji harcamalarıdır (Özdemir, Yiğit ve Oral 2016: 172). Bu harcamaları minimize edebilmek amacıyla Türkiye'de 2020 itibarıyla Doğu Akdeniz'deki sondajla petrol ve doğalgaz arama çalışmaları ile birlikte teknoloji alanında ar-ge faaliyetlerine ağırlık verilmektedir. Diğer yandan Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara açılan Türkiye, dış ticaretini geliştirmeyi hedeflemektedir.

2.2. Uluslararası Ticarette ve Türk Dış Ticaretinde Kovid-19 Pandemisinin Etkisi

Tüm dünyada ve dünya ekonomisinde etkisini Nisan 2020’de kendini hissettiren Koronavirüs Türkiye’nin ihracatını ve ithalatını da etkilemiştir. Bu bağlamda 2020 yılında ihracat 102 milyar dolara, ithalat ise 135 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye’nin dış ticaret açığı ise, 33 milyar dolara yükselmiştir (TÜİK, 2020).

Dünya ülkelerinin sınırlarını kapattığı ve kendini karantinaya aldığı, ticari faaliyetlerde ihracat-ithalat yasakları ve seyahat yasağı gibi yaptırımların uygulandığı süreçte en büyük darbeyi uluslararası ticaret almıştır denilebilir. Buna paralel olarak etkilenen Türkiye için de durum aynı olmuştur. Kovid-19 sebebiyle başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere, önemli ihraç ülkelerindeki büyük pazar ve talep daralmaları ve sınırlardaki karantina önlemleri Türkiye’nin Nisan ayı ve 2020 yılı ihracatında görülen düşüşün de temel nedeni olmuştur (Birgün, 2020). Fakat diğer yandan pandeminin ilk dönemlerinde Çin’deki fabrikaların üretimlerini durdurmaları Çin’in bir bakıma ticaret sahnesinden çekilmesi anlamına gelmiştir. Dolayısıyla Çin’in üretiminin durma noktasına gelmesi nedeniyle global lojistik sektörü başta olmak üzere birçok sektör olumsuz etkilenmiş ve pek çok ülke alımlarını başka ülkelere kaydırmak zorunda kalmıştır. Bu durum ise tedarik zincirlerinde arz-talep dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Ülkeler yeni alternatif üretim yerleri arayışlarına girmiş ve yeni arayışlardan biri de Türkiye olmuştur (Türe, 2020). Ayrıca lojistik alanında Türkiye’nin tercih edilmesiyle de Türkiye’deki deniz yolu nakliye fiyatları ani artış göstermiştir. Petrol fiyatları hızla düşerken bile bu eğilim devam etmiştir (Yılmaz, 2020).

Türkiye’de de tüm uluslararası sistemde olduğu gibi pandemi de talep gören ve talep görmeyen sektörler vardır. Pandemide talep gören sektörleri; tarım, temel gıda, gıda ambalaj, kimya (hijyen ve temizlik grubu), sağlık ve medikal, gıda perakende, e-ticaret, lojistik ve dağıtım olarak sıralamak mümkündür. Pandemide ta-

lep görmeyen sektörleri ise; turizm, konaklama, seyahat, restoran işletmeciliği, mağazacılık, sanat ve eğlence, etkinlikler, inşaat ve emlak, yapı malzemeleri, mobilya, giyim ve moda, otomotiv, çeşitli hizmet sektörleri şeklinde sıralayabiliriz (Yılmaz, 2020).

Kovid-19, seyahat endüstrisinden tedarikçilere⁴ kadar birçok alanda ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Öyle ki tüm uluslararası ticaretteki kayıp 1,7 trilyon dolar olarak öngörülmektedir (Güden ve Koç, 2020). Bu durumu önlemek amacıyla ise uluslararası ticarette ulusal korumacı politikaların artabileceği öngörülmektedir (Zengin, 2020). Fakat diğer yandan Covid-19'dan sonra dünyada ticaret kolaylaşabilir, dijital süreçler hızlanabilir ve bürokrasi azalabilir nitelikte olabilecektir (KPMG, 2020).

Dünya Ticaret Örgütü'nün 8 Nisan tarihli raporunda 2020 yılında küresel ticaretin %13- %32 arasında gerilemesini beklediğini ifade edilmiştir (WTO, 2020). Bu bağlamda uluslararası ticarette dış talebin düşmesi ile ihracat gerilemekte, ithalata getirilen ek vergiler ile üretim ve tüketimin düşmesi nedenleriyle de ithalat azalmaktadır. Pandeminin yarattığı uluslararası talep kaymaları ve tedarik zincirlerindeki değişimden Türkiye için fırsat oluşabilmekte ve bu da Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumlu etkileyebilmektedir. Diğer yandan Türkiye içindeki karantina tedbirleri nedeniyle iş yerlerinin kapanması istihdam sorununu ve vergi gelirlerindeki durgunluğu da gündeme getirmiştir. Bunlara ek olarak sosyal harcamaların artmasıyla birlikte ülkedeki bütçe açığı da derinleşmiştir. 2019'dan beri sınırlı da olsa düşüş gösteren dış borç stokunun gelişimi ise uluslararası piyasaların güncel durumu ve bu piyasalardan borçlanmanın maliyeti, cari açık, bütçe açığının iç veya dış borçlanma ile finanse edilmesi, doğrudan yabancı yatırımların durumu, faiz, enflasyon ve kur düzeylerindeki beklentiler gibi birçok faktörün neticesi olarak ortaya çıkabilecektir (Adıgüzel, 2020: 218).

4 Tedarik edilecek mallar ve lojistik kanalları üzerindeki acil durum önlemleri sebebiyle sözleşmelerin öngörülen süreler içinde yerine getirilemediği görülmektedir.

2.3. Uluslararası Ticarete Türkiye'nin Yeri

Jeopolitik konumu ve tarihsel arka planı ile birlikte uluslararası ticarete oldukça önemli bir yeri olan Türkiye, özellikle 1920'lerde kuruluşu sonrasında coğrafi yakınlık temelinde dış ticaretinin yönünü Batıya (özellikle Avrupa'ya) çevirmiştir. Türkiye'nin günümüzdeki ticaret potansiyeline de bakıldığında bu sürecin çok büyük dönüşümler geçirse bile büyük dış ticaret ortağı olarak Avrupa'yı gördüğünü gözlemlemek mümkündür. Türkiye en fazla dış ticareti Avrupa Birliği ile, ülke bazında ise Almanya ile gerçekleştirmektedir. Öyle ki pandemi sürecinde dahi bu durum değişmemiştir.

2019-2020 Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin İthalatı

	OCAK-EYLÜL				
	2019	% DAĞ.	2020	% DAĞ.	% DAĞ.
GENEL İTHALAT TOPLAMI	153.885	100,0	156.186	100,0	1,5
A- AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ (27)	49.237	32,0	50.016	32,0	1,6
B- DİĞER ÜLKELER	104.649	68,0	106.170	68,0	1,5
1- DİĞER AVRUPA	26.276	17,1	24.601	15,8	-6,4
2- AFRİKA	4.454	2,9	5.401	3,5	21,3
Kuzey Afrika	3.005	2,0	3.420	2,2	13,8
Diğer Afrika	1.449	0,9	1.981	1,3	36,6
3- AMERİKA	14.975	9,7	14.736	9,4	-1,6
Kuzey Amerika	10.084	6,6	9.557	6,1	-5,2
Orta Amerika ve Karayip	675	0,4	739	0,5	9,5
Güney Amerika	4.215	2,7	4.440	2,8	5,3
4- ASYA	47.105	30,6	50.523	32,3	7,3
Yakın ve Ortadoğu	12.419	8,1	15.311	9,8	23,3

Diğer Asya	34.686	22,5	35.212	22,5	1,5
5- AVUSTRALYA VE YENİ ZE- LANDA	790	0,5	347	0,2	-56,0
6- DİĞER ÜLKE ve BÖLGELER	11.048	7,2	10.561	6,8	-4,4
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI					
OECD Ülkeleri	71.577	46,5	74.204	47,5	3,7
EFTA Ülkeleri	2.541	1,7	5.107	3,3	101,0
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	24.728	16,1	19.909	12,7	-19,5
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	6.178	4,0	3.191	2,0	-48,3
Bağımsız Devletler Topluluğu	19.640	12,8	15.060	9,6	-23,3
Türk Cumhuriyetleri	2.495	1,6	2.096	1,3	-16,0
İslam Konferansı Teşkilatı	19.969	13,0	23.061	14,8	15,5
D-8 Gelişen Sekiz Ülke	7.865	5,1	5.077	3,3	-35,4

Kaynak: TÜİK (GTS), 2020

2019-2020 Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin İhracatı

	2019	OCAK-EYLÜL			
		% DAĞ.	2020	% DAĞ.	% DEĞ.
GENEL İHRACAT TOPLAMI	132.793	100,0	118.325	100,0	-10,9
A- AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ (27)	57.108	43,0	48.931	41,4	-14,3
B- DİĞER ÜLKELER	75.684	57,0	69.393	58,6	-8,3
1- DİĞER AVRUPA	17.740	13,4	16.603	14,0	-6,4
2- AFRİKA	12.044	9,1	10.889	9,2	-9,6
<i>Kuzey Afrika</i>	7.786	5,9	6.567	5,5	-15,7
<i>Diğer Afrika</i>	4.258	3,2	4.322	3,7	1,5

3- AMERİKA	9.969	7,5	10.294	8,7	3,3
<i>Kuzey Amerika</i>	7.306	5,5	7.991	6,8	9,4
<i>Orta Amerika ve Karayip</i>	1.316	1,0	1.042	0,9	-20,9
<i>Güney Amerika</i>	1.347	1,0	1.261	1,1	-6,4
4- ASYA	35.153	26,5	30.687	25,9	-12,7
<i>Yakın ve Ortadoğu</i>	25.327	19,1	21.986	18,6	-13,2
<i>Diğer Asya</i>	9.826	7,4	8.701	7,4	-11,4
5- AVUSTRALYA VE YENİ ZE- LANDA	569	0,4	578	0,5	1,5
6- DİĞER ÜLKE ve BÖLGELER	208	0,2	343	0,3	64,8
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI					
OECD Ülkeleri	73.664	55,5	66.003	55,8	-10,4
EFTA Ülkeleri	1.293	1,0	1.267	1,1	-2,0
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	14.658	11,0	14.234	12,0	-2,9
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	6.311	4,8	5.935	5,0	-6,0
Bağımsız Devletler Topluluğu	6.785	5,1	7.038	5,9	3,7
Türk Cumhuriyetleri	3.648	2,7	3.853	3,3	5,6
İslam Konferansı Teşkilatı	35.268	26,6	30.704	25,9	-12,9
D-8 Gelişen Sekiz Ülke	6.223	4,7	5.140	4,3	-17,4

Kaynak: TÜİK (GTS), 2020

2019-2020 dış ticaret verileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin dünya ile ticaretinin Asya Amerika ve Afrika pazarlarına kısmen de olsa yöneldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye'nin pandemi sürecinde ekonomik olarak ayakta durabilmek için yapmış olduğu dış ticaret atılımları ve yeni pazar arayışları

takdire şayandır.

Uluslararası ticarete lojistik maliyetler önemli olması nedeniyle yakın zamana kadar her ülkenin yakın komşularıyla ve bölgeleriyle ticaret yaptığını görmekteydik. Lakin teknolojinin hız kazanmasıyla birlikte e-ticaretin uluslararası ticaretteki payının giderek artmasıyla lojistik maliyetlerle birlikte antrepo, depo masraflarının minimize edilmesi veya Çin'in işgücü maliyetini düşürmesiyle uluslararası sermayeyi kendi ülkesine yönlendirmesi gibi faktörler de etkin hale gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye her ne kadar ticaretinin büyük kısmını halen Avrupa ile yürütse de, yıl bazında elde edilen TÜİK verilerinden de anlaşılacağı üzere Afrika, Latin Amerika ve Asya pazarlarına da açılmakta ve hinterlandını geniş tutmaya çabalamaktadır.

2.4. Uluslararası Ticarete Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi İçin Öneriler

Küresel dünyada etkin ve verimli bir dış ticaret gerçekleştirebilmek için Türkiye'nin öncelikli hedefi alternatif pazarlardaki pazar paylarını ve özellikle ihracat potansiyelini arttırmak olmalıdır. Ayrıca Türk dış ticaretinin önündeki vergi, kota vb. engeller mevcutsa ülke bazında üst düzey görüşmelerle bürokratik ve prosedürel rahatlık sağlanmalıdır. Özellikle Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile olan ticarete eski sömürge güçlerine post kolonyal düzende gösterilen inisiyatif uygulamalarla eş değer uygulamaları kazan-kazan prensibi dahilinde talep edebilmelidir. Böylece Ruanda'da ticaret yapan bir Türk firması karını maksimize edebilmek için bir İngiliz firması ortak bulmak zorunda kalmasın. Ya da benzer şekilde Orta Afrika Cumhuriyeti veya Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile ticaret yapacak bir Türk firma Fransız ortak bulma zorunluluğunu hissetmesin.

Diğer yandan pandemi sürecindeki etkin ve kontrollü sağlık mekanizması ile uluslararası platformda dikkat çeken Türkiye, sağlık sektöründeki potansiyelini ekonomik olarak dış ticaret çık-

tısına dönüştürebilmelidir. Keza lojistik, tekstil vb. gibi alanlardaki kalitesi ile pandemi sürecinde tercih edilen ülke konumunu ve nüfuzunu daha da güçlendirmelidir.

Sonuç olarak, mal ve hizmet üretimiyle birlikte bulunduğu jeostratejik konumunu da etkin kullanabilen bir Türkiye'nin varlığı, pandemi sürecinde ve sonrasında dış ticaret açığını minimize edebilecek niteliktedir.

Sonuç

Küreselleşmenin her geçen gün ivme kazanarak insan hayatının hemen her alanına nüfuz etmesi uluslararası ilişkileri ve ekonomiyi daha da önemli bir hale getirmiştir.

Küreselleşme süreçleri paralelinde dış ticaretin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, artan önemi Türkiye'de de gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen sürede zaman zaman ekonomik ve siyasi dengelerin değişimi sonucu ekonomik dalgalanmalarla ülke sarsılmış olsa da özellikle dış ticaret hacminde meydana gelen artışlar küresel sisteme dahil olmayı kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Türkiye ekonomisi tarihinde, 1923 yılından sonra ithalatı destekleyici, korumacı, ithal ikameci gibi pek çok politika uygulanmış ve en sonunda 1980'deki liberalizasyon kararlarını içeren reform paketi ile siyasi ve ekonomik gelişim sürecini uluslararası ticaret merkezli bir boyuta taşımıştır.

1990'larda Uluslararası sistemde kapitalizm-komünizm mücadelesi olarak bilinen Soğuk savaş sona erip kapitalizm tüm dünya ticaretine hakim olsa da gerek uluslararası sistemdeki gerek Türkiye içindeki siyasi ve sosyal olay ve olgular uluslararası ekonomiye ve ticarete yön vermiştir.

2000'lerde teknolojideki ani hızlı gelişimler ve 2008 küresel finansal krizin etkisiyle uluslararası ticaret de dönüşmüştür. Çok kutuplu yapıya evrilen uluslararası sistemde artık bölgesel güç konumunda birçok ülke dünya ekonomi ve ticaret pastasından bü-

yük paylar almaya başlamışlardır. Öyle ki mevcut durum, tek kutuplu dünyadaki hegemon güç ABD'nin çıkarlarına ters düştüğü için büyük bir ikileme düşmüştür.

Çok kutuplu bu uluslararası yapıda Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen iç ve dinamikler göz önünde bulundurulduğunda ise, 2018'deki Brunson Krizi ve bu süreçte yaşanan ABD ile olan ticaretin (F-35 krizi nedeniyle yaşanan S 400 Füze krizi) sıkıntıya düşmesi, Suriye Savaşı ve mülteci sorunuyla mücadelesi, Kovid-19 Pandemi sürecinin getirdiği sorunlar, Doğu Akdeniz'deki sondajla petrol ve doğalgaz arama çalışmaları nedeniyle Yunanistan öze- linde Avrupa ile yaşadığı sorunlar dikkat çekmektedir.

Fakat gerek kovid-19'un gerekse diğer olumsuz gelişmelerin bir takım olumlu yansımaları da olmuştur. Örneğin, Doğu Akdeniz'deki sondajla petrol ve doğalgaz arama çalışmaları birlikte teknoloji alanında ar-ge faaliyetlerine ağırlık verilmektedir. Diğer yandan Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara açılan Türkiye, dış ticaretinde önemli adımlar atmaktadır. Bununla birlikte Kovid-19 sürecinde Türkiye, uluslararası lojistik alanında tercih edilen ülke konumuna gelmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında süreci doğru yönlendirme kabiliyetine sahip olan Türkiye'nin öncelikli hedefi sağlık sonrasında ise ekonomik kalkınma için uluslararası ticaretini geliştirme olmalıdır.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, M. (2020), "Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Yıl:19, Sayı:37, Bahar (Özel Ek), ss.191-221.
- ALTUÇ, S. (2006), "Türkiye'de Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Dış Ekonomik Gelişmeler", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl:1, Sayı:1, ss. 3-11.
- APAYDIN, F. (2013), "Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği", *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Hitit Üniversitesi SBE.

- BALAAM, D. and DILLMAN, B. (2015), *Uluslararası Ekonomi Politığe Giriş* (1. Baskı), (N. Uslu, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- BİRGÜN (2020), “Dış ticarete koronavirüs etkisi”, 4 Mayıs, <https://www.birgun.net/haber/dis-ticarete-koronavirus-etkisi-299466>, Erişim Tarihi: 22.09.2020.
- BORATAV, K. (2006), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005* (10. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- DIE (2020), “1994-2003 Yılları Arası Mal ve Hizmet İhracatı-İthalatı”, <http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page10.html> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).
- DURMUŞ, H. (2012), “Türkiye’nin 100. yılında 2023 hedefleri”, *Milliyet Blog*, <http://blog.milliyet.com.tr/turkiye-nin-100-yilinda-2023-hedefleri/Blog/?BlogNo=380942> (Erişim Tarihi: 28.12.2016).
- GERNİ, C., Emsen, Ö.S. ve Değer, M.K (2008), “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat, İzmir.
- GÜDEN, A., Koç S. (2020), “Uluslararası Ticaret Kapsamında COVID-19 Salgını ve Etkilerinin Mücbir Sebep Olarak Değerlendirilmesi”, *Güden Avukatlık ve Hukuk Bürosu*, <https://guden.av.tr/coronavirus-mucbir-sebep-degerlendirme>, Erişim Tarihi: 30.09.2020.
- GÜVEN, T. C. (1998), “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”, *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl:3 Özel Sayı, ss. 26–41.
- KALABAK, A. (2014), “Osmanlı’nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27, ss. 304-326.
- KARLUK, S. R. (2005), *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm*, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- KASALAK, K. (2012), “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, ss. 65-79.
- KAZGAN, G. (2004), *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (2.Baskı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- KHOKHAR, T. and BARNE D. (2016), “Year in Review: 2016 in 12 Charts”, World Bank Blogs, <http://blogs.worldbank.org/voices/year-review-2016-12-charts-and-video> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- KÖSE, S. (2002), “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı*, ss. 119-128.
- KPMG (2020), “Koronadan sonra ticaret kolaylaşacak”, 16 Nisan, <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/press-releases/2020/04/koronadan-sonra-ticaret-kolaylasacak.html>, Erişim Tarihi: 12.10.2020.
- ÖZDEMİR, Ü., Kantürk G., Yiğit M. O. (2016), “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21 (35), Şubat ss. 149-172.
- ÖZKALE, L. ve KAYALICA, Ö. M. (2008), “Dış Ticaretin Yapısal Değişimi”, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, (Ed.) Gülen Elmas Arslan, Ankara: Gazi Üniversitesi, ss. 355-382.
- ÖZKAN, Ö. F. (2006), “Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler Ve Yansımalar Rapor Eleştirisi”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46794>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- PARASIZ, İ. (1998), *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- SAVRUL, B., ÖZEL, H. ve KILIÇ, C. (2013), “Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), ss. 55-78.
- ŞAHİN, H. (2009), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Güncü Durumu*, (10. Baskı), Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- T.C. TİCARET BAKANLIĞI (2020), “Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, 30 Ekim, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-2019-2020-ocak-agustos-donemi-genel-ticaret-sistemi%20%C3%9Clke%20Gruplar%C4%B1na%20G%C3%B6re%20%C4%B1%C5%9F%20Ticaret>, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

- TAKIM, A. (2012), “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçlar, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi”, 67(2), ss. 157-187.
- TCMB (2005), “Ödemeler Dengesi İstatistikleri”, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).
- TCMB (2017), “Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri”, ss.1-85, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0978c11a-096c-48a4-a047-e19750d6b116/uyup.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=RO-OTWORKSPACE0978c11a-096c-48a4-a047-e19750d6b116> (Erişim: 26.10.2020).
- THE WORLD BANK (2020), “History”, <http://www.worldbank.org/en/about/history> (Erişim Tarihi: 13.10.2020).
- TÜİK (2020), “2020 Dış Ticaret verileri”, Eylül 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Eylul-2020-33857>, Erişim Tarihi: 01.10.2020.
- TÜİK (2020), “Dış Ticaret İstatistikleri”, http://tuik.gov.tr/PreIstatistik-Tablo.do?istab_id=621 (Erişim: 17.10.2020).
- TÜRE, I. (2020), “Pandemi Döneminde Türkiye Dış Ticareti ve Konteyner Taşımacılığı”, *Deniz.net*, 13 Mayıs, <https://www.7deniz.net/haber-pandemi-doneminde-turkiye-dis-ticareti-ve-konteyner-tasimaciligi-33891.html>, Erişim Tarihi: 14.10.2020.
- WTO (2020), “Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy”, 8 April, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm, Erişim Tarihi: 22.10.2020.
- YILMAZ, Z. (2020), “Koronavirüs (COVID-19) ve Ticarete Etkileri”, DNT, 6 Nisan, <https://disticaret.net.com/blog/koronavirus-covid-19-ve-ticarete-etkileri>, Erişim Tarihi: 15.10.2020.
- ZENGİN, D. (2020), “Küresel ticarete Kovid-19 darbesi”, *AA Haber Ajansı*, 11 Mayıs, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-ticarete-kovid-19-darbesi-/1836391>, Erişim Tarihi: 13.09.2020.

İnsana Yakışır İş Açısından Türkiye'nin Durumu

Cihan SELEK Z¹

Murat ERUSTA²

zet

İnsana yakışır iş kavramı resmi olarak ilk defa 1999 yılında Uluslararası alışma rgt tarafından ortaya atılmıştır. İnsan onuru ile doğrudan ilintili bir kavram olarak, insana yakışır iş çalışanların istihdam, adil ücret, adil çalışma süreleri, sosyal koruma, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, sendikalar tarafından temsil edilebilme ve ayrımcılığa karşı korunma gibi haklarına işaret etmektedir. Bu alışmada Türkiye'nin insana yakışır iş açısından durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu erevede ILOSTAT'tan elde edilen veriler doğrultusunda çeşitli dünya ülkelerine ilişkin göstergelerle birlikte genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda Türkiye'nin insana yakışır iş açısından oldukça ciddi sorunları olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunların başında özellikle kadınların işgücüne katılım oranlarının düşüklüğü, gençlerin işsizlik oranlarının yüksekliği, çalışma sürelerinin uzunluğu, sosyal koruma harcamalarının yetersizliği, ölümlü iş kazalarının fazlalığı, sendikal yoğunluk ve toplu pazarlık kapsama oranlarının düşüklüğü dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: ILO, İnsana Yakışır İş, İstihdam, Sosyal Koruma, Sosyal Diyalog

Giriş

İnsana yakışır iş konusunu Sanayi Devrimi yıllarına kadar götürmek mümkündür. Ancak kavramın resmi olarak ilk kullanılışı 1999 yılında 87. Uluslararası alışma Konferansında ILO

1 Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cselek@sakarya.edu.tr

2 Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora ğrencisi, muraterusta@gmail.com

Direktörü Juan Somavia tarafından gerçekleştirilmiştir. Somavia insana yakışır işi tüm kadın ve erkeklere özgürlük, eşitlik, güvenlik ve saygınlık koşullarında insan onuruna yakışır ve üretken bir istihdam sunma olanaklarının sunulması ile ilişkilendirmiştir. Bu tarihten itibaren kavram ILO'nun gündeminden neredeyse hiç düşmemiş, sık sık Uluslararası Çalışma Konferanslarında tartışılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü en son kuruluşunun 100. yılı olan 2019 yılında tekrar insana yakışır iş kavramı üzerinde durarak, çalışma kavramının gelir elde etmenin ötesinde bir anlama sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Konferansta insana yakışır iş kapsamında özgürce seçilmiş ve üretken istihdamın, çalışmaya ilişkin temel hakların uygulanmasının, çalışan ve aile üyelerinin sosyal koruma kapsamında bulunmasının ve sosyal diyaloga ve toplu temsile ilişkin hakların tanınmasının altı bir kez daha çizilmiştir. Yine üye ülkelerin çalışma hayatlarını “insana yakışır iş” kavramı etrafında dönüştürmeleri yönünde tavsiyeler ve destekler sunarak, çalışma hayatının tüm aktörlerinin birlikte hareket etmelerinin önemi vurgulanmıştır.

İnsana yakışır işi ölçmek için geçmişten günümüze çeşitli çalışmalar yapılmış, her birinde farklı kriterlerden oluşan kombinasyonlar esas alınmıştır. Ancak insana yakışır işin temel unsurları istihdam, çalışmaya ilişkin temel haklar (zorla çalıştırmanın, çocuk işçiliğinin, ayrımcılığın yasaklanması ve sendikal hak ve özgürlüklerin tanınması), sosyal koruma ve sosyal diyalog olmak üzere dört ana başlık etrafında toplanmaktadır. İstihdam başlığı altında ülkelerin işgücüne katılma oranı, işsizlik ve genç işsizlik oranı, NEET oranı, çalışanların aylık ortalama kazançları, çalışan yoksulların oranı, zamana bağlı eksik istihdam oranı, haftada 48 saatten fazla çalışanların oranı ile çalışan kişi başına gerçek haftalık ortalama çalışma saatlerine bakılmaktadır. İstihdam ve çalışma koşullarına ilişkin göstergelerin yanı sıra çocuk işçilik, cinsiyet eşitliği, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal koruma ve sosyal diyalog kapsamında sendikalar ve toplu pazarlık ile ilgili veriler ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin insana yakışır iş karnesini ortaya koymaya çalışmaktır. Bu çerçevede insana yakışır işin temel unsurları olan, istihdam, çalışma yaşamında temel haklar, sosyal koruma ve sosyal diyalog ile ilgili verilerden yararlanılmıştır. Veriler ILOSTAT'tan, yer yer de OECD'den elde edilmiştir. Değerlendirme kısmına geçmeden önce insana yakışır iş kavramı, unsurları ve ölçülmesi ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir.

İnsana Yakışır İş Kavramı

İnsana yakışır iş (decent work) kavramı resmi olarak ilk defa 1999 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 87. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda sunulan raporda gündeme gelmiştir. Raporda insana yakışır iş "*temel hakların korunması ve sağlanması ile birlikte yeterli gelir ve sosyal koruma sağlayan üretime katkı sağlayan iş*" olarak tanımlanmıştır. İnsana yakışır işin hedefi ILO'ya üye tüm ülkelerde "*tüm kadın ve erkeklere daha düzgün ve üretken çalışma şartları sağlamak için eşitlik, güvenlik, özgürlük ve saygınlık ilkelerinin benimsenmesi*" dir (ILO, 1999: 3-4). İnsana yakışır iş; insan onurunu ön plana alan, bu bağlamda çalışma koşullarının ve ücretin adil olduğu, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alındığı, çalışanlara sosyal koruma ve sendikalar tarafından temsil edilebilme imkânı sunan, çocuk işçiliğinin ve zorla çalıştırmanın olmadığı bir çalışma hayatını ifade etmektedir. Ayrıca insana yakışır işlerin yaygınlaştırılması için ILO'nun üçlülük ilkesine uygun olarak çalışma hayatı ile ilgili temel hak ve ilkelerin hükümet, işçi ve işveren şeklinde üç taraflı uzlaşma ile sağlanması gerekmektedir (Ghai, 2003: 113).

İnsana yakışır iş kavramı literatürde farklı şekillerde ifade edilebildiği gibi, çeşitli dezavantajlı gruplar için de farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin insana yakışır iş çocuklar açısından çocuk işçiliği ile mücadele edilmesi, kadınlar açısından eşit ücret ve eşit fırsatlar, yaşlılar açısından yeterli emekli aylığı, işsizler açısından istihdam olanaklarının artırılması, yetişkinler açısından ise

kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli düzeyde bir ücret elde etme şeklinde ele alınabilmektedir (Işığışık, 2005: 6).

İnsana yakışır iş 2015 yılında ilan edilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan onyedinci hedeften biridir. Sekizinci hedef olarak tanımlanan ve *ekonomik büyüme ve insana yakışır iş* şeklinde ifade edilen hedef ile 2030 yılına kadar tüm kadınlar ve erkekler için insana yakışır işlerle tam ve üretken istihdamın sağlanması amaçlanmaktadır (UNDP, 2020).

İnsana Yakışır İşin Unsurları

İnsana yakışır işin dört temel unsuru bulunmaktadır: “istihdam”, “sosyal koruma”, “sosyal diyalog” ve “çalışma hayatında temel haklar”. Bu unsurlar aşağıdaki şekilde de ifade edilebilir (ILO, 1999: 3; Kapar, 2007: 3):

1. Özgürce seçilmiş ve üretken istihdam
2. Çalışmaya ilişkin hakların uygulanması
3. Çalışan ve aile üyelerinin sosyal koruma kapsamında bulunması
4. Sosyal diyalog ve toplu temsile ilişkin hakların tanınması

Bu dört unsur birbiriyle bağlantılı ve birbirlerini tamamlayıcı olmakla beraber içerikleri açısından farklılıklar göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü bu unsurların neler içerdiğini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ancak unsurları anlamak ve uygulamak ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına bağlıdır (Palaz, 2004: 482). Bu unsurlardan herhangi birisinin yokluğu “insana yakışır iş açığı” olarak isimlendirilmektedir. İnsana yakışır iş açığı, insanların daha iyi bir yaşam için besledikleri ümitler ve çalışma yaşamının gerçekleri arasındaki farkı göstermektedir. İnsana yakışır iş açığını belirten durumlar şunlardır: İnsani bakımdan kabul edilemez çalışma biçimlerinin varlığı, istihdam olanaklarının yetersizliği, insanca yaşam için yeterli olmayan gelir, uygun olmayan çalışma süreleri, çalışma ve aile yaşamı arasında çatışma,

iş güvencesizliği, istihdamda ayrımcılık, çalışanların sağlığını ve güvenliğini tehdit eden koşullar, yetersiz sosyal koruma düzeyi ve örgütlenme ve toplu temsil önündeki engellerdir (Kapar, 2007).

İnsana Yakıyır İşin Ölçülmesi

İnsana yakıyır işi ölçmeye yönelik ilk çalışma 2001 yılında ILO'nun Latin Amerika ve Karayipler Ofisi tarafından gerçekleştirilmiştir. 15 ülkeyi kapsayan bu çalışmada, insana yakıyır iş yedi gösterge ile ölçülmeye çalışılmıştır: "istihdam", "işsizlik", "enformellik", "gelir", "endüstriyel ücretler", "asgari ücret", "kadın ve erkek arasındaki ücret farkları". ILO tarafından 2002 yılında yayınlanan raporda insana yakıyır işin ölçülmesi için onbir, 2003 yılında yayınlanan başka bir raporda ise yedi gösterge önerilmiştir (Günaydın, 2015: 130).

Eylül 2008'de ILO İnsana Yakıyır İşin Ölçülmesi konusu ile ilgili uluslararası bir Üçlü Uzmanlar Toplantısı düzenlemiş ve sonrasında 18. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı tarafından onaylanan İnsana Yakıyır İş Göstergelerinin istatistiki ve yasal çerçevesini kabul etmiştir. Buna göre insana yakıyır işi ölçmek için onbir temel gösterge bulunmaktadır: "istihdam fırsatları", "makul kazanç ve üretken istihdam", "insana yakıyır çalışma süresi", "iş-aile ve kişisel yaşam dengesi", "kaldırılması gereken işler", "süreklilik ve iş güvencesi", "istihdamda eşit fırsatlar ve muamele", "güvenli iş çevresi", "sosyal güvenlik", "sosyal diyalog, işçi ve işverenlerin temsili", "insana yakıyır iş için ekonomik ve sosyal bağlam" (www.ilo.org/integration/resources, 20.03.2020).

Yine ILO tabanlı oluşturulan dört temel endeks bulunmaktadır: Ghai'nin oluşturduğu insana yakıyır iş endeksi (İYİE-1), Bonnet ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-2), Anker ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-3) ve son olarak Bescond ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-4) endeksidir. Bu endekslerden Ghai'nin oluşturduğu insana yakıyır iş endeksi (İYİE-1) dört temel göstergeden, Bonnet ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-2) yedi temel göstergeden, Anker ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-3) onbir temel göstergeden ve Bes-

cont ve arkadaşları tarafından oluşturulan (İYİE-4) ise altı temel göstergeden oluşmaktadır.

Tablo 1. İnsana Yakısr İş Endekslerinin Ortak Temaları

TEMALAR	İYİE1	İYİE2	İYİE3	İYİE4
İstihdam Olanakları	+	+	+	+
Yetenek Geliştirme		+	+	+
Kariyer ve İstihdam Güvenliği		+	+	
İnsana Yakısr Çalışma Saatleri			+	
İş Güvencesi		+	+	
İş ve Aile Hayatı Dengesi			+	
İstihdamda Eşit Muamele (ayrımcılık)			+	+
İş Güvenliği			+	
Sosyal Güvenlik	+		+	+
Sosyal Diyalog ve İşyeri İlişkileri	+	+	+	+
Sosyo-Ekonomik Bağlam			+	
Çalışan Hakları	+			
İşgücü Piyasası		+		
Gelir Dağılımı		+		+

Kaynak: (Durmuşkaya, 2017: 246).

Tablo 1’de görüldüğü gibi endeksler çoğunlukla “istihdam olanakları”, “sosyal diyalog ve işyeri ilişkileri” başta olmak üzere “yetenek geliştirme” ve “sosyal güvenlik” alanlarında kesişmektedir. Endekslerin kesişmediği temalar ise “insana yakısr çalışma saatleri”, “iş ve aile hayatı dengesi”, “iş güvenliği”, “sosyal ve ekonomik bağlam” ve “çalışan hakları” şeklinde gözlenmektedir.

Türkiye’nin İnsana Yakısr İş Tablosu

Türkiye’nin insana yakısr iş açısından durumu ILOSTAT’tan, yer yer OECD’den elde edilen veriler ışığında bazı ülkelerle karşılaştırmalı bir şekilde “istihdam (işgücüne katılma oranı, işsizlik

oranı, genç işsizlik oranı, istihdam, eğitim veya öğretimde olmayan gençlerin oranı, çalışanların aylık ortalama kazancı, çalışan yoksulluğu oranı, zamana bağlı eksik istihdam oranı, haftada 48 saatten fazla çalışanların oranı, çalışan kişi başına gerçek haftalık ortalama çalışma saatleri), “çocuk işçilik”, “cinsiyet eşitliği”, “sosyal güvenlik” ve “sosyal diyalog” göstergeleri bağlamında ele alınacaktır.

Tablo 2. İnsana Yakınsır İş İstihdam Göstergeleri - 1

ÜLKELER	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Genç İşsizlik Oranı (%)	İstihdam, Eğitim veya Öğretimde Olmayan Gençlerin Oranı (NEET) (%)
ABD	2019 - 63.1	2019 - 3.7	2019 - 8.4	2019 - 13.1
Almanya	2018 - 61.3	2018 - 3.4	2018 - 6.2	2018 - 5.9
Avustralya	2019 - 66.0	2019 - 5.2	2019 - 11.7	2017 - 8.9
Belçika	2018 - 54.2	2018 - 6.0	2018 - 15.8	2018 - 9.2
Danimarka	2018 - 62.5	2018 - 5.0	2018 - 9.4	2018 - 6.8
Endonezya	2018 - 67.6	2018 - 4.4	2018 - 16.3	2018 - 21.7
Finlandiya	2018 - 59.4	2018 - 7.4	2018 - 17.0	2018 - 8.5
Güney Kore	2018 - 63.4	2018 - 3.8	2018 - 10.3	-
İtalya	2018 - 49.9	2018 - 10.6	2018 - 32.2	2018 - 19.2
Japonya	2019 - 62.1	2019 - 2.4	2019 - 3.8	2018 - 2.9
Norveç	2018 - 64.1	2018 - 3.8	2018 - 9.7	2018 - 4.9
Rusya	2018 - 62,9	2018 - 4,9	2018 - 17	2018 - 12,4
Senegal	2015 - 45.5	2015 - 6.8	2015 - 8.1	2015 - 36.2
Türkiye	2019 - 52,9	2019 - 13,7	2019 - 25,2	2019 - 26
Yunanistan	2018 - 51.9	2018 - 19.3	2018 - 39.9	2018 - 14.1

Kaynak: ILOSTAT verileri ile düzenlenmiştir

(<https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> erişim tarihi 01.04.2020).

Tablo 2’de insana yakınsır işin istihdam göstergelerinden “işgücüne katılma oranı”, “işsizlik oranı”, “genç işsizlik oranı” ve “istihdam, eğitim veya öğretimde olmayan gençlerin oranı” yer almaktadır. 2018 yılı itibarıyla Türkiye %52,9 işgücüne katılma oranı, %13,7 işsizlik oranı, %25,2 genç işsizlik oranı ve %26 NEET

oranına sahiptir. Bu oranlarla Türkiye'nin işgücüne katılma oranının oldukça düşük; işsizlik, genç işsizlik ve NEET oranlarının ise oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3. İnsana Yakınsır İş İstihdam Göstergeleri - 2

ÜLKELER	Çalışanların Aylık Ortalama Kazancı (Yerel Para Birimi)	Çalışan Yoksulluğu Oranı (%)	Zamana Bağlı Eksik İstihdam Oranı (%)	Haftada 48 Saatten Fazla Çalışanların Oranı (%)	Çalışan Kişi Başına Gerçek Haftalık Ortalama Çalışma Saatleri
ABD	2010 - 1.020 USD	2018 - 5.1	2019 - 0.7	2019 - 13.4	2019 - 37
Almanya	2018 - 4.278 EUR	2017 - 9.1	2018 - 3.3	2018 - 5.3	2018 - 35
Avustralya	2016 - 1.231 AUD	-	2019 - 8.7	2015 - 13.1	2018 - 33
Belçika	2016 - 3.091 EUR	2018 - 5.2	2018 - 4.5	2018 - 3.9	2018 - 37
Danimarka	2014 - 31.264 DKK	-	2018 - 3.3	2018 - 4.9	2018 - 34
Endonezya	2018 - 2.470.865 IDR	-	2018 - 3.1	2018 - 23.0	2018 - 39
Finlandiya	2012 - 3.194 EUR	2018 - 3.1	2018 - 5.5	2018 - 5.2	2018 - 36
Güney Kore	2018 - 3.593.000 XOF	-	2018 - 2.3	2018 - 19.1	2018 - 42
İtalya	2014 - 2458 EUR	2018 - 5.8	2018 - 3.6	2018 - 4.2	2018 - 37
Japonya	2018 - 306.200 JPY	-	2018 - 2.8	2015 - 20.4	2018 - 38
Norveç	2018 - 45.610 NOK	-	2018 - 2.7	2018 - 4.2	2018 - 34
Rusya	-	2017 - 7.0	2016 - 0.7	2018 - 1.9	2018 - 39
Senegal	-	-	2011 - 9.6	2015 - 50.3	2015 - 43
Türkiye	2014 - 2.211 TRY*	2016 - 13.6*	2018 - 1.3*	2019 - 28,6	2019 - 44,8
Yunanistan	2018 - 887 EUR	2018 - 11.0	2018 - 7.4	2018 - 6.0	2018 - 41

Kaynak: ILOSTAT verileri ile düzenlenmiştir.

(<https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> erişim tarihi 01.04.2020).

* OECD, (Labour, Hours Worked, <https://stats.oecd.org/#> erişim tarihi 04.06.2020).

Tablo 3'te insana yakınsır işin istihdam göstergelerinden çalışanların kazançlarına ve çalışma sürelerine ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre 2014 OECD verilerine göre Türkiye'de çalışanların ortalama aylık kazancı 2211 TL., 2016 verilerine göre çalışan yoksulluğu oranı %13,6, 2018 verilerine göre zamana bağlı eksik istihdam oranı %1,3, 2019 ILOSTAT verilerine göre ise haftada 48

saatten fazla çalışanların oranı %28,6, çalışan kişi başına gerçek haftalık ortalama çalışma saati ise 44,8 saattir. Tablodaki oranlar incelendiğinde Türkiye’de çalışan yoksul oranının yüksek, çalışma sürelerinin ise oldukça uzun olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Dünyada Çalıştırılan Çocuk Göstergeleri

Çalıştırılan Çocuk Sayısı	218 Milyon
5-17 Yaş Arası	152 Milyon
12-14 Yaş Arası	42 milyon
15-17 Yaş Arası	37 milyon
Fiziksel, Ruhsal Ve Zihinsel Gelişimleri Bakımından Tehlikeli İşler	73 Milyon
12 yaş altı	19 Milyon

Kaynak: (<https://www.ilo.org/global/topics/child-labour> erişim tarihi 08.04.2020).

Tablo 4’te insana yakışır işin temel göstergelerinden çocuk işçiliğine ilişkin çarpıcı rakamlar yer almaktadır. ILO’nun 2017 tarihli Çocuk İşçiliği ile ilgili Küresel Tahminler isimli raporuna göre dünya genelinde 5-17 yaş arası 218 milyon çocuk istihdamda yer almaktadır. Bu rakamın 152 milyonu çocuk işçilerden oluşmakta olup, bu çocuk işçilerin 73 milyonu ise tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çocuk işçilerin neredeyse yarısı, 72,1 milyonu, Afrika’da, 62,1 milyonu Asya ve Pasifik’te, 10,7 milyonu Amerika kıtasında, 1,2 milyonu Arap ülkelerinde, 5,5 milyonu ise Avrupa ve merkez Asya’da yer almaktadır. Yine 152 milyon çocuk işçinin neredeyse yarısı 5-11 yaş, %28’i 12-14 yaş, %24’ü ise 15-17 yaş arası çocuklardan oluşmaktadır. Çocuk işçilik ağırlıklı olarak (%71) balıkçılık, ormancılık, hayvancılık, su ürünleri yetiştiriciliği ile hem geçimlik hem ticari çiftçiliği içeren tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Hizmetler sektöründe çocuk işçi oranı %17, madencilik de içeren sanayi sektöründe ise %12 olarak belirtilmektedir (ILO, 2017).

TÜİK tarafından 31 Mart 2020 tarihinde yayınlanan Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019 konulu haber bültenine göre Türkiye genelinde 5 ile 17 yaş arası grubunda bulunan çocuk sayısı 16 mil-

yon 457 bindir. Bu yaş grubundaki çocuklar, kurumsal olmayan nüfusun %20,3'ünü oluşturmuştur. Ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 720 bin kişi olup çalışan çocuklar arasında 5 yaşında çocuk gözlenmemiştir. 5-17 yaş grubunda çalışan çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içinde payını gösteren istihdam oranı ise %4,4'tür. Çalışan çocukların %79,7'sini 15-17 yaş grubundakiler oluştururken, %15,9'unu 12-14 yaş grubundakiler, %4,4'ünü ise 5-11 yaş grubundaki çocuklar oluşturmuştur. Çalışan çocukların %45,5'i hizmet, %30,8'i tarım, %23,7'si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır (TUİK, 2020).

Tablo 5. İnsana Yakışır İş Cinsiyet Eşitliği Göstergeleri

ÜLKELER	İşgücüne Katılma Oranı, Kadınlar (%)	İşsizlik Oranı, Kadınlar (%)	Üst Ve Orta Kademe Yönetimde İstihdam Edilen Kadınların Payı (%)	Cinsiyet Ücret Farkı (%)
ABD	2019 - 57.4	2019 - 3.6	2019 - 40.9	-
Almanya	2018 - 56.0	2018 - 2.9	2018 - 28.6	-
Avustralya	2019 - 61.0	2019 - 5.1	-	-
Belçika	2018 - 49.5	2018 - 5.6	2018 - 33.5	-
Danimarka	2018 - 58.4	2018 - 5.2	2018 - 27.0	-
Endonezya	2018 - 53.2	2018 - 4.2	-	-
Finlandiya	2018 - 55.9	2018 - 7.3	2018 - 32.0	2017- 16.6
Güney Kore	2018 - 53.3	2018 - 3.7	-	2018 -31.5
İtalya	2018 - 41.1	2018 - 11.8	2018 - 23.2	-
Japonya	2019 - 53.3	2019 - 2.2	-	-
Norveç	2018 - 61.8	2018 - 3.5	2018 - 33.5	-
Rusya	2018 - 55,9	2018 - 4,8	2018 - 39,8	2018 -25,3
Senegal	2015 - 34.5	2015 - 7.3		
Türkiye	2019 - 34.3	2019 - 16.4	2018 - 2.5*	2018 -6.9*
Yunanistan	2018 - 44.3	2018 - 24.2	2018 - 30.5	-

Kaynak: ILOSTAT verileri ile düzenlenmiştir.

(<https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> erişim tarihi 01.04.2020).

*OECD (Labour Force Statistics, LFS by sex and age, <https://stats.oecd.org/#> erişim tarihi 21.04.2020).

Tablo 5’te insana yakışır işin temel göstergelerinden biri olan cinsiyet eşitliğine ilişkin temel göstergeler yer almaktadır. Bu göstergeler sırasıyla “işgücüne katılma oranı”, “işsizlik oranı”, “üst ve orta kademe yönetimde istihdam edilen kadınların oranı” ve “cinsiyetler arası ücret farkı” şeklindedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %34,3 olup çok düşüktür. Kadınların işgücüne katılım oranlarının düşüklüğü Türkiye’de çalışma hayatının en temel sorun alanlarından birisidir. Bu durum genel işgücüne katılım oranlarını da olumsuz etkilemektedir. Yine Türkiye’de kadın işsizlik oranı %16,4 olup oldukça yüksektir. Üst ve orta kademe yönetimde istihdam edilen kadın oranı ise %2,5 ile son derece düşüktür. Cinsiyetler arası ücret farkına ilişkin %6,9’luk oran ise Türkiye’de kadın çalışanlar ile erkek çalışanlar arasındaki ücret eşitsizliğinin düşük olduğunu göstermesi açısından sevindiricidir.

Tablo 6: İnsana Yakışır İş İSG ve Sosyal Koruma Göstergeleri

ÜLKELER	100.000 İşçi Başına Düşen Ölümcül İş Kazası Oranı	Özel Hane Halklarının Cepten Yapılan Ödemelerle Finanse Edilmeyen Sağlık Harcamalarının Yüzdesi (%)	Kamu Sosyal Koruma Harcamaları (Tüm İşlevler) GSYİH’nin Yüzdesi (%)	Kamu Sosyal Koruma Harcamaları (Sosyal Bakım Hariç) GSYİH’nin Yüzdesi (%)	Çalışma Çağındaki Nüfusun Yüzdesi Olarak Yaşlılığa Katkıda Bulunan Bir Programa Aktif Katkıda Bulunanlar (%)
ABD	2008 - 3.7	2011 - 88.7	2013 - 20.0	2010 - 11.3	-
Almanya	-	2011 - 87.6	2013 - 26.2	2011 - 19.1	2010 - 65.0
Avustralya	2008 - 2.1	2011 - 80.2	2013 - 19.5	2011 - 10.6	-
Belçika	2015 - 1.6	2011 - 80.9	2013 - 0.7	2008 - 19.8	2010 - 64.5
Çin	-	2011 - 65.2	2010 - 6.8	2009 - 5.6	2011 - 46.4
Danimarka	2015 - 1.0	2011 - 86.8	2013 - 30.8	2011 - 23.0	2010 - 78.1
Endonezya	-	2011 - 50.1	2010 - 2.6	2010 - 1.6	2011 - 6.0
Finlandiya	2015 - 1.4	2011 - 80.8	2013 - 30.5	2011 - 22.0	2010 - 68.5
Güney Kore	2018 - 5.1	2011 - 67.1	2012 - 9.3	2011 - 5.1	2009 - 53.7
İtalya	2015 - 2.4	2011 - 80.1	2013 - 28.4	2011 - 20.2	2010 - 61.0

Japonya	-	2011 - 83.6	2011 - 23.6	2011 - 16.8	2010 - 84.9
Norveç	-	2011 - 86.4	2013 - 22.9	2011 - 15.8	-
Rusya	-	2018 - 64.6	2018 - 16.0	2018 - 12.0	2018 - 48.7
Senegal		2011 - 67.3	2010 - 5.3	2010 - 2.1	2008 - 5.0
Türkiye	2016 - 7.5	2011 - 83.9*	2016-12,5*	2015-11,1*	2011 - 27.9*
Yunanistan	2016 - 1.3	2011 - 70.2	2013 - 22.0	2011 - 18.9	2010 - 62.2

Kaynak: ILOSTAT verileri ile düzenlenmiştir

(<https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> erişim tarihi 01.04.2020).

*OECD, Social Expenditure, (<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ANHRS>, erişim tarihi 04.06.2020).

Tablo 6’da insana yakıştır işin temel göstergelerinden iş sağlığı ve güvenliği ile sosyal koruma göstergeleri yer almaktadır. İSG açısından “100.000 işçi başına düşen ölümcül iş kazası oranı”, sosyal koruma açısından ise “özel hane halklarının cepten yapılan ödemelerle finanse edilmeyen sağlık harcamalarının oranı”, “kamu sosyal koruma harcamalarının [tüm işlevler] GSYİH içindeki oranı”, “GSYİH’nin oranı olarak (sosyal bakım hariç) kamu sosyal koruma harcamaları” ve “çalışma çağındaki nüfusun yüzdesi olarak yaşlılığa katkıda bulunan bir programa aktif katkıda bulunanların oranı” gösterilmiştir.

Türkiye’de 2019 yılında 1736 işçi iş kazası sonucu yaşamını yitirmiştir (<http://isigmeclisi.org>, erişim tarihi, 12.04.2020). Ölümlü iş kazaları konusunda Türkiye üst sıralarda yer almaktadır. Sosyal koruma harcamaları içerik olarak; yaşlılık, hastalık/sağlık bakımı, dul/yetim, engellilik, işsizlik, konut, aile/çocuk ve sosyal dışlanma alanlarında olmak üzere toplamda sekiz başlık altında toplanmakta olup devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Türkiye 2018 yılı itibarıyla GSYH’sinin %11,9’unu sosyal koruma harcamalarına ayırmıştır (OECD ortalaması % 21,07’dir). Sosyal koruma harcamalarının tutarı 2018’de 442 milyar 607 milyon TL olmuştur. En büyük harcama ise 214 milyar 133 milyon TL ile “emeklilere/yaşlılara” yapılan harcamalardır. Emeklilere/yaşlılara yapılan transfer harcamaları toplam sosyal koruma harcamalarının %48,4’üne tekabül etmektedir. İkinci sırada % 27,4 ile hastalık/sağlık bakımı harcamaları, üçüncü sırada ise %11,8 ile dul ve yetimlere yapılan sosyal transfer harcamaları yer almaktadır (OECD, 2020).

Tablo 7. İnsana YakıŖır İŖ Sosyal Diyalog Göstergeleri

ÜLKELER	Sendikal Yoğunluk Oranı (%)	Toplu Pazarlık Kapsama Oranı (%)
ABD	2016 - 10.3	2016 - 11.5
Almanya	2016 - 17.0	2016 - 56.0
Avustralya	2016 - 14.5	-
Belçika	2016 - 96.0	-
Danimarka	2016 - 67.2	2015 - 84.0
Endonezya	-	-
Finlandiya	2016 - 64.6	2015 - 89.3
Güney Kore	2015 - 10.1	-
İtalya	2016 - 34.4	2016 - 34.4
Japonya	2016 - 17.3	-
Norveç	2015 - 52.5	2014 - 67.0
Rusya	2016 - 30.5	-
Senegal	2015 - 22.4	2015 - 29.8
Türkiye	2016 - 8.2	2016 - 5.9
Yunanistan	2016 - 18,6	2016 - 17,8

Kaynak: ILOSTAT verileri ile düzenlenmiştir

(<https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/>; erişim tarihi 01.04.2020).

Tablo 7’de insana yakıŖır işin sosyal diyalog göstergesi kapsamında sendikal yoğunluk oranı ile toplu pazarlık kapsama oranı yer almaktadır. 2016 verilerine göre Türkiye’de sendikal yoğunluk oranı %8,2 ve toplu pazarlık kapsama oranı %5,9 olup son derece düşüktür. Bu bağlamda çalışanların sendikalaşmasının önündeki engellerin kaldırılması ve toplu sözleşme kapsamındaki çalışan sayısının artırılması gerekmektedir.

Sonuç

Dünyada artan rekabet koşulları sonucunda işgücü maliyetlerini düşürmek adına insana yakıŖır işten son derece uzak çalışma koşulları karşımıza çıkmaktadır. Ancak insan hakları alanındaki gelişmelere paralel olarak insana yakıŖır işin önemi gitgide

artmaktadır. ILO insana yakışır iş kavramını sık sık gündemine almakta, üye devletlere gerekli bildirimleri yapmaktadır. ILO'ya göre doğrudan insan onuru ile ilgili olan insana yakışır iş, bir iş-ten daha fazlası olup daha iyi bir yaşama giden yolda, tüm dünya insanlarına fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte insana yakışır iş insanlara özgürlük eşitlik, güvenlik ve haysiyet sunar. Zorla çalıştırma, çocuk işçiliği ve ayrımcılıkla mücadele eder. Örgütlenme ve sesini duyurma özgürlüğünü destekler. Hem çalışanlara hem işverenlere fayda sağlar. Bu bağlamda uzun vadeli üretkenliği ve rekabet gücünü korur. Yoksulluktan kurtulmanın bir yoludur. Savunmasız kişileri sömürüden korur, çalışanların haklarını bilmesini sağlar ve insanlara güvenli ve sağlıklı yaşam sunar (ILO, 2020).

Kuruluşunun 100. yılı olan 2019 yılında ILO 108. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda Çalışma Hayatının Geleceği için Yüzüncü Yıl Bildirgesini ilan etmiştir. Bildirgede insana yakışır işlerin teşvik edilmesi yoluyla insan odaklı yaklaşımın geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu kapsamda etkin yaşam boyu öğrenme ve kaliteli eğitim olanaklarının sağlanması, kapsamlı ve sürdürülebilir bir sosyal korumaya erişim, insanların çalışma hayatı süresince karşılaşılabilecekleri çeşitli sorunlara karşı desteklenmesi için önlemlerin alınması ve her yönüyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi konularda tüm kesimler birlikte çalışmaya davet edilmektedir (ILO, 2019).

Tüm dünya için olduğu gibi Türkiye için de insana yakışır iş konusu ilerleyen yıllarda güncelliğini ve önemini korumaya devam edecektir. Bu çalışmada Türkiye'nin insana yakışır iş açısından genel durumu ve belli başlı sorun alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Türkiye'nin insana yakışır işle ilgili önemli sorunları bulunmaktadır. Bunlardan ilki kadınların işgücüne katılım oranlarının son derece düşük olmasıdır. Bu durum genel işgücüne katılım oranını da olumsuz etkilemektedir. İnsana yakışır iş bağlamında Türkiye'nin kadınların işgücüne katılım oranlarını yükseltmek için gerekli düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Türkiye'de orta ve üst düzey yönetici konumundaki kadın oranı

da çok düşüktür. Bu noktada kadınlarının kariyer yapmalarının önündeki engellere yönelik sosyal politikalar üretilmesi büyük önem taşımaktadır. İşgücü piyasaları ile ilgili bir diğer sorun işsizlik oranının, özellikle de genç işsizlik oranı ile istihdamda, eğitimde veya öğretimde olmayan gençlerin oranının son derece yüksek oluşudur. Gençlerin işgücü piyasalarına katılmaları amacıyla özellikle mesleki eğitim çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Türkiye’de yine çalışma koşulları açısından çalışan yoksulluğu oranının yüksek, çalışma sürelerinin uzun ve ölümle sonuçlanan iş kazalarının fazla oluşu önemli sorun alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk işçilik mücadele edilmesi gereken sorunlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Yine sendikalaşma oranları ve toplu sözleşme kapsamında olan çalışan sayısı son derece düşüktür. Sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payına bakıldığında gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında oldukça yetersiz kaldığı dikkat çekmektedir.

Türkiye ILO’nun sekiz temel sözleşmesini onaylamış ülkelerden biridir. Bu sözleşmeler zorla çalıştırma, çocuk işçilik, ayrımcılık yasağı ve sendikal haklarla ilgilidir. En son iş sağlığı ve güvenliği alanında sözleşmeler onaylayan Türkiye, ILO sözleşmelerinin gereklerini yerine getirmek için önemli düzenlemeler yapmaktadır. Ancak bu düzenlemeler bazı alanlarda yetersiz kalmaktadır. Çalışmanın geleceği bağlamında insana yakışır iş konusunu Türkiye’nin gündemine alması ve bu bağlamda ILO ile işbirliği içerisinde hareket etmesi büyük ilerleme sağlayacaktır.

Kaynakça

- Durmuşkaya, Cihan (2017), “Çalışma Hayatı Kalitesi Endekslerine Yönelik Bir Değerlendirme: ILO Düzgün İş Endeksleri”, **Seçme Yazılar-2**, Sakarya Üniversitesi.
- Ghai, Dharam (2003), “Decent Work: Concept and Indicators”, **International Labour Review**, Vol. 142 (2), p. 113-145.
- Günaydın, Davuthan (2015), “İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 37, p. 123-148.

- ILO (1999), **Decent Work, International Labour Conference 87th Session**, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2017), **Global Estimates of Child Labour, Results and Trends: 2012-2016**, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2019), Çalışma Hayatının Geleceği için Yüzüncü Yıl **Bildirgesi**, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/meetingdocument/wcms_712848.pdf, erişim tarihi: 01.06.2020
- ILO (2020), **Revised Office Proposal for the Measurement of Decent Work-Indicators**, https://www.ilo.org/integration/resources/mtg-docs/WCMS_115402/lang--n/index.htm, erişim tarihi: 20.03.2020
- ILO (2020), **Topics, Child Labour**, <https://www.ilo.org/global/topics/child-labour>, Erişim tarihi: 08.04.2020
- ILO (2020), **What is Decent Work?**, <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>, erişim tarihi: 27.03.2020
- ILOSTAT (2020), **Country Profiles** (The Latest Decent Work Statistics by Country), <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles>, erişim tarihi: 01.04.2020
- Işığık, Özlem (2005), **XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş**, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- İş Sağlığı ve Güvencesi Meclisi, <http://isigmeclisi.org/20220-yasamak-ve-yasatmak-icin-direnecegiz-2019-yilinda-en-az-1736-isci-yasa>, erişim tarihi: 12.04.2020
- Kapar, Recep (2007), Uygun İş Açığı: İnsana Yaraşmayan İşler, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, TTB, (1)
- OECD (2020), **Labour Force Statistics**, LFS by sex and age (15 to 64), <https://stats.oecd.org/#>, erişim tarihi: 04.06.2020
- OECD (2020), **Labour, Hours Worked**, <https://stats.oecd.org/#> erişim tarihi: 04.06.2020
- OECD (2020), **Social Expenditure** - Aggregated data, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG#, erişim tarihi: 23.05.2020.
- Palaz, Serap (2005), “Düzgün İş (Decent Work) Kavramı ve Ölçümü: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Bir Karşılaştırması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi** (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Sayısı), Sayı: 50, s. 479-505.

TUİK (2020), **Haber Bülteni**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807>, Erişim tarihi: 12.04.2020

UNDP (2020), **Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Hedef 8: İnsana Yakınsır İş ve Ekonomik Büyüme**, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-8-decent-work-and-economic-growth.html>, erişim tarihi: 29.05.2020.

InTraders Academic Platform

Topics based on economy and business topics. Under InTraders trademark, it conducts InTraders Autumn Conferences, Spring Conferences, InTraders International Trade Academic Journal, Conference Alerts and Foreign Market Research.

“We caress the souls of researchers”

InTraders Academic Platform

www.intraders.org

Autumn Conferences

www.intraders.org/october

Spring Conferences

www.intraders.org/may

Academic Journal

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/intraders>

Foreign Market Research

<https://www.intraders.org/market/>

Conference Alerts

www.intraders.org/news